

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ФІЛОСОФСЬКІ ОБРІЇ

Науково-теоретичний журнал

Випуск 46

Заснований у липні 1999 року

Виходить два рази на рік

Полтава
2023

Institute of Philosophy named after H. S. Skovoroda NAS of Ukraine
Poltava Korolenko National Pedagogical University

PHILOSOPHICAL HORIZONS

Scientific and theoretical journal

Issue 46

Founded in July, 1999

Issued twice a year

Poltava
2023

УДК 1 (060,55)
ISSN 2075-1443 (Print)
ISSN 2412-2335 (Online)

ЗАСНОВНИКИ

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

- Андрущенко В. П.** – доктор філософських наук, професор,
академік НАН України
- Васіляускенє Алдона** – доктор історичних наук, професор
Шяуляйського Університету (Литва)
- Гардашук Т. В.** – доктор філософських наук, професор,
Єрмоленко А. М. – доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАН України
- Загороднюк В. П.** – доктор філософських наук, професор
- Кисельов М. М.** – доктор філософських наук, професор
- Колодний А. М.** – доктор філософських наук, професор
- Кравченко П. А.** – доктор філософських наук, професор
- Любимий Я. В.** – доктор філософських наук, професор
- Лях В. В.** – доктор філософських наук, професор
- Малахов В. А.** – доктор філософських наук, професор
- Райда К. Ю.** – доктор філософських наук, професор
- Сидоріна Т. Ю.** – доктор філософських наук, професор кафедри
історії філософії Національного дослідного
університету «Вища школа економіки» при
Уряді Російської федерації
- Хамітов Н. В.** – доктор філософських наук, професор
- Шевченко В. В.** – доктор філософських наук, професор
- Шейко С. В.** – кандидат філософських наук, професор
- Яроцький П. Л.** – доктор філософських наук, професор

РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ

Головні редактори: **Колодний А. М., Кравченко П. А.**

Філософські обрії: наук.-теорет. журн. / Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Київ; Полтава, 2023. Вип. 46. 144 с.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 15491-4083 ПР від 22.06.2009 р.
КВ № 23461-13301 ПР від 22.06.2018 р.

UDC 1 (060,55)
ISSN 2075-1443 (Print)
ISSN 2412-2335 (Online)

FOUNDERS

Institute of Philosophy named after H. S. Skovoroda NAS of Ukraine
Poltava Korolenko National Pedagogical University

EDITORIAL BOARD

- Andruschenko V.P.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, academician NAS of Ukraine
- Vasilyauskyenye Aldona** – Doctor of History, Professor Shyaulyayskiy University (Lithuania)
- Gardashuk T.V.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Ermolenko A.M.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine
- Zagorodniuk V.P.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Kiselev M.N.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Kolodnyi A. M.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Kravchenko P.A.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Ljubivoje Y.V.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Lyakh V.V.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Malakhov V.A.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Reid K. Y.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Sydorina T. Y.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor of the History of Philosophy, National research university «Higher School of Economics» under the Government of the Russian Federation
- Khamitov N.V.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Shejko S.V.** – Candidate of Philosophical Sciences, Professor
- Yarotskiy P.L.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor

EDITORSHIP OF THE JOURNAL

Editor-in-chiefs: Kolodnyi A. M., Kravchenko P. A.

Philosophical horizons : a scientific-theoretical journal / Institute of Philosophy named after H. S. Skovoroda NAS of Ukraine, Poltava Korolenko National Pedagogical University. Kyiv; Poltava, 2023. Vol. 46. 144 p.

Testimonial about the state registration KV № of 15491-4083, PR from 22.06.2009

KV № of 23461-13301 PR from 22.06.2018

ЗАТВЕРДЖЕНО:

*вченою радою Полтавського
національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка,
протокол № 7 від 26 січня 2023 р.*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Йосипенко Оксана Миколаївна – доктор філософських наук, старший науковий співробітник відділу історії зарубіжної філософії Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України;

Фейзієв Джаваншир Ейюб оглу – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Інституту філософії, соціології і права Національної академії наук Азербайджану.

Хоффманн Генрик – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри релігієзнавства Інституту історії релігії, Ягелонський університет (Краків, Польща).

Науково-теоретичний журнал
«Філософські обрії» зареєстровано в
міжнародних каталогах періодичних видань
та баз даних:
Index Copernicus
Open Academic Journals Index (OAJI)
Polska Bibliografia Naukowa
Ulrich's Periodicals Directory
OpenAIRE
Google Scholar (Гугл Академія)
Журнал включений у Всеукраїнський
реєстр наукових видань, належить
до періодичних видань, що мають
бібліометричні профілі»

Редакція дотримується політики рецензування «Double blind peer review». Листування з приводу результатів рецензування редакція видання не веде. Рукописи не повертаються. Думка авторів опублікованих матеріалів може не збігатися з редакційною.

APPROVED:

*by scientific advice board
of Poltava Korolenko National
Pedagogical University
protocol № 7 from 26 January, 2023*

REVIEWERS:

Yosypenko Oksana Nikolaevna – Doctor of Philosophy, Senior Researcher, Department of History of Foreign Philosophy at the Institute of Philosophy named after G. S. Skovoroda, National Academy of Sciences of Ukraine;

Feyziyev Dzhavanshyr Eyyub oglu – PhD, senior researcher at the Institute of Philosophy, Sociology and Law of Azerbaijan National Academy of Sciences.

Hoffmann Henrik – Doctor of Philosophy, Professor, Head of the Institute of Religious History of Religion, Jagiellonian University (Krakow, Poland).

Scientific and theoretical journal
«Philosophical Horizons» registered in the
international directories of periodicals
and databases:
Index Copernicus
Open Academic Journals Index (OAJI)
Polska Bibliografia Naukowa
Ulrich's Periodicals Directory
OpenAIRE
Google Scholar
Journal is included in the
Register of Ukrainian scientific publications,
belongs to periodicals
with bibliometric profiles

Editorial board follows policy of review as «Double blind peer review». Editorial board does not practice correspondence concerning the results of the review. Manuscripts will not be returned. The idea of the published material may be different from the editorial.

Електронна версія журналу розміщена на сайті

<http://philosobr.pnpu.edu.ua>

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ, ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ

<i>Козачинська В. В.</i> Людське буття в обширі антиномій	8
<i>Шалащенко Г. І.</i> Перформанс «філософської антропології» Г. Плеснера: ексцентрична позиціональність і теорія персонального усупільнення	17
<i>Головашич Е. А., Цебрій І. В.</i> Історичний розвиток ансамблевої гри групи флейт у складі симфонічного оркестру	29
<i>Кравченко П. А., Голощапова А. М.</i> Магія у свідомості сучасної людини	40

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

<i>Шаповал В. М.</i> Людина у цифровому суспільстві: триумф і трагедія	50
<i>Штена О. О., Коваленко С. В.</i> Окремі чинники стресогенезу правової ментальності українського етносу в контексті вітчизняного державотворення: соціально-філософський аналіз	60
<i>Кравченко П. А., Кісельова Т. В.</i> Вплив транстехнологічного розвитку на майбутнє людства	70
<i>Костенко М. Т.</i> Утвердження гідності особистості в умовах вітчизняного культурного і соціально-політичного самовизначення кінця ХХ ст.	79

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ, ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

<i>Шейко С. В., Ільченко А. М.</i> Гегелівський аналіз концепції деїзму у філософії Вольтера	90
<i>Головіна Н. І.</i> Проблемне поле етики освіти	108

ПРО КНИГИ

<i>Кравченко П. А.</i> Екзистенційний науково-релігійний аналіз апостольського періоду християнської історії. Рец. на кн.: Мешков В.М. Кем был Иисус Христос для христиан I века? (опыт экзистенциально-го научно-религиозного анализа Нового Завета). Полтава: Астрая, 2022. 423 с. ISBN 978-617-7915-62-0	120
<i>Кравченко П. А.</i> Реконструкція історичного розвитку стародавнього європейського етносу у I тис. до. н.е. Рец. на кн.: Мешков В.М. Генезис древнееврейского духа в I тысячелетии до Новой эры (опыт экзистенциального научно-религиозного анализа Ветхого Завета). Полтава: Астрая, 2022. 388 с. ISBN 978-617-7915-61-3	123

Перелік закладів обов'язкового розсилання журналу «Філософські обрії»	126
Вимоги до оформлення та подання статей	128

CONTENTS

PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY, PHILOSOPHY OF CULTURE

<i>Kozachynska V.V.</i> Human being in the space of antinomies	8
<i>Shalashenko H.I.</i> Performance of H. Plesner's philosophical anthropology: eccentric positionality and theory of personal socialization	17
<i>Golovashych E.A., Tsebriy I.V.</i> Historical development of the ensemble playing of the flute group in a symphony orchestra	29
<i>Kravchenko P.A., Holoshchapova A. M.</i> Magic in the consciousness of modern human	40

SOCIAL PHILOSOPHY AND PHILOSOPHY OF HISTORY

<i>Shapoval V. N.</i> Person in a digital society: triumph and tragedy	50
<i>Shtepa O.O., Kovalenko S.V.</i> Individual factors of stressogenesis of the legal mentality of the ukrainian ethnos in the context of domestic state-formation: social-philosophy analyse	60
<i>Kravchenko P.A., Kiselyova T. V.</i> The impact of transtechnological development on the future humanity	70
<i>Kostenko M.T.</i> Association of dignity of license in the conditions of internal cultural and socio-polite self-release of the connector of a twenty side	79

HISTORY OF PHILOSOPHY, PHILOSOPHY OF EDUCATION

<i>Sheiko S. V., Ilchenko A.M.</i> Hegel's analysis of the concept of deism in the philosophy of Voltaire	90
<i>Golovina N.</i> Problem field of ethics of education	108

ABOUT BOOKS

Kravchenko P.A. Existential scientific and religious analysis of the apostolic period of Christian history. Review of Meshkov V.M. Who was Jesus Christ for Christians of the 1st century? (experience of existential scientific and religious analysis of the New Testament). Poltava: Astraya, 2022. 423 p. ISBN 978-617-7915-62-0	120
Kravchenko P.A. Reconstruction of the historical development of the ancient of the European ethnic group in and 1st millennium BC. Review of Meshkov V.M. The genesis of the ancient Jewish Spirit in the 1st millennium BC (experience of existential-scientific-religious analysis of the Old Testament). Poltava: Astraya, 2022. 388 p. ISBN 978-617-7915-61-3	123
List of institutions for compulsory delivering of the journal «Philosophical horizons»	126
Requirements and submission of the articles	128

УДК 141.319.8:159.923.2

<http://doi.org/10.33989/2075-1443.2023.46.271517>

ORCID ID: 0000-0001-9744-8300

Вікторія Козачинська

КОЗАЧИНСЬКА Вікторія Валеріївна – доктор філософських наук, старший науковий співробітник відділу філософської антропології Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. Сфера наукових інтересів – філософська антропологія.

e-mail: kozachynska@ukr.net

ЛЮДСЬКЕ БУТТЯ В ОБШИРІ АНТИНОМІЙ

Анотація. Стаття є спробою філософсько-антропологічного аналізу антиномічних характеристик буття людини. Евристичною є ідея бінарного розщеплення антропологічних ознак. Доведено, що антиномічність людських якостей має в українських реаліях своєрідне забарвлення.

Ключові слова: антропологічний, антиномічний, бінарний, екзистенційний, свобода, фемінність, маскулінність, щастя.

Постановка проблеми. Для антропологічної рефлексії ідея взаємодоповняльності специфічно людського вихідна, адже досягнення людини як контрверсійного осердя закорінено в самій кризовості екзистенційного досвіду ХХ ст. Методологічно евристичною при цьому є ідея амбівалентності людини як антиномічного створіння, сучасний образ якої радикалізовано в партикулярних іпостасях крізь грані її існування, нередукованість якостей. Концептуалізацію ідентичності означено в обертонах негативності, інтра- й інтерсуб'єктивної інакшості, чужості, (пост)тілесності, (а)суб'єктного зняття й, водночас, доцентровими інтенціями «антропоморфних» (П. Козловський) трендів. Узвичаєне дуальне розщеплення антропологічних означень на своє – чуже, іманентне – трансцендентне, долішнє – горішнє, емоційне – раціональне, свободу – необхідність, щастя – лихо набуває цілком особливого забарвлення у сьогоденних українських реаліях.

Аналіз досліджень та публікацій. Про те, що людина прозирає у множині гетерогенних «тотальностей», зауважували О. Больнов, К.-

Г. Юнг, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, Е. Фром. Ті чи інші антропологічні модули (інстинктивність, сапієнтальність, діяльність, уява тощо) – конституують варіативність людського. Підстави мозаїчності образу людини закорінені в екзистенційній невичерпності антропологічної палітри. Буття людини в обертонах антиномій постає в дослідженнях як вітчизняних класиків (В. Липинський, І. Франко) і сучасних українських філософів (В. Малахов, Д. Сепетий), так і західних мисленників (В. Франкл, В. Татаркевич, Г. Гофстеде).

Мета статті – розкрити антиномічність образу людини, що набуває в українських реаліях особливого забарвлення. **Методологічним** підрунтям постають засоби історико-філософського аналізу, герменевтичні методи розуміння, феноменологічна дескрипція суб’єктивного досвіду.

Результати. У «Загальній психопатології» (1913) К. Ясперс, ввівши поняття конституції (Anlage) як сукупності всіх ендогенних передумов психічного життя, зауважує, що не можна досягнути абсолютну цілісність «людського», адже воно вислизає від нас, залишаючи лише схему однієї з багатьох відносних, окремих цілісностей, а отже, «хибною є... абсолютизація нашого уявлення про всеохопну цілісність “людського”, яка нібито включає в себе усі відомі нам окремі цілісності» (Ясперс, 1997, с. 898).

Колізійність буття людини вочевидь загострено в екзистенційних ситуаціях свободи та смисложиттєвого здійснення як таких, що маніфестують його відкрити проєктивність.

Якщо в європейській ментальності опозитивність свободи – необхідності закорінені в самому статусі буття людини – екзистенційній ситуації «зяння», то контрверсійність цієї опозиції у площині української історії обертається виразним протиставленням волі як єдино прийнятної смисложиттєвої константи, з одного боку, й край неприйнятної неволі, котра «гірша за смерть», з іншого боку, набуваючи з огляду на виразне ототожнення неволі зі смертю потужного антиномізму зв’язки воля – смерть. Вільним для українця достеменно значило бути «паном собі», господарем на власній землі, «воля» як єдино прийнятний, автентично свій, рідний спосіб буття обертається при цьому спектром модуляцій ознаки «Свого» як рідної ойкумени, близького обширу, протиставленого будь-чому «чужому» – землі, народу, мові, звичаю тощо. Для українця саме з вільного «духу», означеного В.Липинським «ідеалістичним універсалізмом хліборобів», випливає потужний аксіологічний вектор відданості своїй землі:

«...Хлібороб – це земля. Отчизною, Батьківщиною хлібороба єсть його земля, а його нацією – народ, що ту землю заселяє. “Націоналізм”

хлібороба зветься патріотизмом. Це “націоналізм” того колишнього “Римського Поля”, що не має нічого спільного ані з націоналізмом “егоїзму” й “інтересу” екстериторіальних націоналістичних міщанських спілок, ані з націоналізмом кочовничої орди, для якої народом є кочуюча з місця на місце або розпорошена серед чужих громада. Нація й земля в поняттю хлібороба – це синоніми...» (Липинський, 1998, с. 120).

Сьогодні, коли ринок землі є об’єктом запальних парламентських дебатів та високих політичних торгів, українському «духові» з його виразним волонтаристичним забарвленням не вистачає саме наскрізної ідеї єдності – окресленої В. Липинським як «релігійне, регіональне, політичне, організаційне та національне ...вивищення над дрібним поганським сектантством гасел зненависті соціальної чи ж національної, [якими] під’южують мешканців української Землі до боротьби проміж собою» (Липинський, 1995, с. XIII). До слова, слідування ідеологічним гаслам як негативний бік «зачарування ідеалом», і сьогодні – актуальне питання моральної референції особистості.

Вшанування героїв – носіїв тих чи інших ідеальних чеснот, як слухно зауважує В. Малахов, здавна набуло особливого значення в українській культурі, патетикою морального ідеалу просякнуте українське мистецтво (Малахов, 2004, с. 208). Зараз перед нами – приклади жертвовності героїв української революції Гідності, воїнів російсько-української війни, українських політ’язнів, проте зловісним збоченням видається підміна владою соціальної та національної політики галасливому «служінню» оберненим на мертву схему культам, що іконізують і міфологізують події національної історії.

Людина щомиті відчуває брак тієї чи іншої буттєвої грані – людське буття є світом болісних вагань, запитувань, неантизації світу. Саме здатність людини до ніщоження, *розриву* з речовинним світом є, за Сартром, несубстанційністю свободи, активністю, творчістю. Однобічним при цьому поставатиме вектор трансцендування людини за грані колізії фізичного та психічного, бо через таку спрямованість зникає конкретне, чим могла б жити людина. Так, облудним і далеко не «праведним» є божественне вивищення ченця Йвана з поеми «Іван Вишенський» І. Франка, адже у серці старця ніколи не вшухала «прихильність до світу і прив’язання до рідних дум». Франко виразно відтворює душевне сум’яття Вишенського: складний моральний вибір між тихим упокоренням в чернечому пострізі та бурхливим «земним» призначенням служіння рідній землі розв’язано на користь страдницького шляху в «земній юдолі». Старця Івана фантазмагорично

«перенесено» до козацької барки з українськими посланцями, що вже відпливли від Афону, не дочекавшись старого. У чернечій печері лишається тільки білий хрест – «мов скелет усіх ілюзій».

Однією з іманентних антропологічної моделі конраверсійних граней є опозиція фемінного – маскулінного, причому рівень агресії часто пов'язується з показником маскулінності конкретного соціуму. Так, у дослідженнях Г. Гофстеде, який емпірично порівнював ціннісні орієнтації людей у різних культурах за різними ознаками включно з маскулінністю/ фемінністю, останні є антропологічними категоріями, що відбивають відмінності між країнами (культурами) та презентуються їхнім представникам як самоочевидні нормативні орієнтири (Hofstede, 1998). Маючи природні передумови, чоловіча агресивність, за І. Коном, не є цілком біологічним феноменом і не завжди анти-соціальна (Кон, 2003, с. 7). До того ж, поняття агресії нетотожне «насильству», бо агресія корелює з мотивацією прагнення влади й самоповаги, й тільки у поєднанні з насильством – як, наприклад, у примітивних спільнотах, очевидним є поєднання змагально-домінантної й агресивно-насильницької поведінки.

Характеризуючи чоловіче начало як «сонячне», а жіноче як «місячне», А. Окара «сонячною» вважає саме російську культуру: «З погляду романо-германського Заходу Росія виглядає суцільно жіночим утворенням – об'єктом, нездатним до самоорганізації, з домінуванням підкреслено пасивних функцій... Однак, із погляду самої Росії, вона є цілком динамічним та самодостатнім суб'єктом, тоді як Україна – винятково об'єктом впливу. Чимало російських філософів, характеризуючи російський дух як анархістський, писали про «вічне бабство» (М. Бердяєв) російської душі. Але стосовно України – це системне начало. Росія ставиться до України приблизно так само, як романо-германський Захід – до самої Росії» (Сепетий, 2003, с. 130). Але, як зауважує Д. Сепетий, варто радше говорити про властиву російській культурі «“присмерковість” – домінування похмурого світосприйняття з поодинокими проблесками світла (звідки – поширений потяг до смерті)... [Натомість] настрої сонячності – дуже сильний в українській культурі, – як у фольклорі, так і у “високій культурі”» (Сепетий, 2003, с. 130).

Виразність повновартісного жіночого начала, за визнанням багатьох дослідників, – притаманна українському світобаченню риза. Досить слушна ідея паритетності обох – жіночого й чоловічого первнів, оскільки утіленням досконалої чоловічості, «лицарської природи», аналогічним західному лицарству, в Україні було козацтво – зі схожими до лицарських культовими основами (наприклад,

Богородичний культ і культ Діви Марії). Ідеологія козацтва вимагала зближення понять «шляхтича» й «козака» як того, якому «даровано вільності, що належать людям лицарським». Проте, чи значить це, що українське суспільство позбавлене «маскулінних» рис? Щороку від 1 до 3 мільйонів наших дітей є свідками або жертвами домашнього насильства. За даними УНІАН, в Україні понад один мільйон жінок щороку зазнають фізичної чи сексуальної агресії або насильства у своїх родин, щороку понад 600 представниць слабкої статі гинуть від домашнього насильства, і лише 10 % з мільйона жінок, які піддаються насильству, звертаються до поліції.

Іншого гатунку є підкреслено емансипативна поведінка українських жінок, або ж їх маскулінізація «за замовчуванням» – з причин значного соціального тягаря, що його несуть представниці слабкої статі. Згадаймо прикметний «гурток феміністок» з відомого роману Л. Костенко «Записки українського самашедшого», до якого належить дружина головного героя, котра коментує свій фемінізм власне як наслідок вирождення «чоловічої цивілізації», результат вимушеного емансипованого статусу українського жіноцтва. Прагнучи відстоювати рівні з чоловіком права, жінки досягли успіху принаймні у номінації професій, більшість з яких сьогодні мають фемінітивні. Відповідно до даних Держслужби статистики, у 2016 році жінки отримували на 36,5 % нижчу зарплатню у порівнянні з чоловіками при рівних посадах і навичках. Утім, якщо політкоректним є визнання рівності прав обох статей, чи доречним буде цілковите їх ототожнення?

Більшість жінок, звісно, прагнуть вийти за межі поширюваного сучасними ЗМІ й попкультурою стереотипу «Жінки-Барбі», світ якої обмежується стінами гостинної, салонами краси, клубами. Натомість у контексті останніх подій в Україні досить розкрученим у медіа є образ Березини як не просто матері та дружини, а жінки, яка бере на себе соціальну відповідальність за націю, громаду. Поруч із чоловіком-воїном жінка є волонтеркою, образ якої є вельми позитивним, бо роль такої жінки-березини в боротьбі за краще майбутнє України не менша, ніж у чоловіка-воїна. Попри це, за думкою дослідників, штучно сконструйований романтично-ретроспекціоністський концепт Березини пропагує уніфіковану, репресивну модель жіночої ідентифікації.

Поняття щастя, екстраполюючись на потужну для українського культури опозицію щастя/ долі – лиха/ недолі, є конотативним із волею (бо ж «яка воля – така і доля...»), з одного боку, та недолею – злєю, лихою долею, якій у світосприйманні українців протистоїть. Проте

його усталена класична контрверсійність у площині екзистенційних параметрів зникає, втрачаючи виразних ознак позитивності й постаючи напруженою осібністю констант сенсу життя, долі, кінечності людини взагалі. На думку В. Татаркевича, сутність людського щастя типізується за ознакою об'єктивності/ суб'єктивності. Виявлення щастя може бути об'єктивним – щасливою долею, життєвим талантом, успіхом у якійсь справі, тоді як суб'єктивним щастям поставатиме внутрішнє почуття захоплення, блаженства, радості.

Щастя досягається й у загальнофілософському аспекті наділеності людиною вищими благами й, нарешті, розглядається як суб'єктивний стан задоволення від володіння цими благами, від життя в цілому. Багато успішних людей, задоволених своєю справою, стрімкою кар'єрою – щасливі. Інші пов'язують щастя з родинним затишком, відданістю, дружною. Для значної кількості людей важливо збагнути призначення тих благ, якими людину наділено, можливість їх застосування, віддачі. Хтось може прагнути максимального перевершення себе, не задовольняючись досягнутим, наявним.

На жаль, багато українців змушені шукати «щастя-долі» у більш успішних та заможних сусідів України. У самій тільки Польщі кількість заробітчан з 2014 року зросла уп'ятеро: з понад 300 тисяч до півтора мільйона! Ми у власній «недодержаві» щоразу безнадійно натрапляємо на одні й ті самі граблі – недобудування, недоведення «до кінця», невичерпання себе, не «на повну» дихання, як сказав би поет, згадавши «непевних» героїв рідної літератури від І. Франка до «Щоденника українського самашедшого» Л. Костенко, які так і не досягли власних задумів.

Якщо щастя для людини з якихось причин неможливе, то завжди актуальною поставатиме сенсоутворювальна складова життя. За В. Франклом, саме осмисленість недаремності власного життя засадниче чи не для кожної людини. Екзистенціальний аналіз Франкла вважає людину істотою, яка орієнтується на смисл. Неабиякий гуманізм такого підходу – в тому, що, оскільки в житті принципово не буває цілком беззмистовних ситуацій, підхід визнає за кожним можливість збагнути смисл конкретної ситуації. Франкл розглядає три «заданості» людини середовищем: природні, психічні й соціокультурні умови. Хоча людина ніколи не є абсолютно вільною, вона здатна зайняти певну позицію щодо цих умов. Свідоме ставлення до середовища, спрямоване на долання параметрів, що не задовільняють людину, й формуватиме «поведінку звільнення».

Смисл є доланням конфлікту Я та середовища, віднайдення себе в ситуації, що склалася. У житті принципово немає беззмистовних

ситуацій, хоча є ситуації невіднайденого, неусвідомлюваного сенсу. Здійснення кожним свого власного смислу може бути тільки індивідуальним, наповненість життя сенсом відбувається за усвідомлення унікальності «драми» існування й наявності у кожного власного «надсмислу» життя. Отже, індивідуальний сенс має бути співвіднесеним зі здійсненням надлюдського, трансцендентного щодо існування окремої людини «надсмислу» (Франкл, 1990).

З огляду на те, що життя є шерегом суперечливих «домагань» щастя, діяльності, самореалізації тощо, людині доводиться добирати, як би сказав наш Сковорода, «спорідненого» собі щастя. Адже всі люди – різні (згадаймо його ж, Сковороди, проникливу ідею – принцип «нерівної рівності»). Обирати з огляду на слушну обачність відсторонення від того, що, як стверджував іще Епікур, «понад силу», оскільки належний достаток більш надійний, ніж надмір. Й сьогодні видається, що доля українського народу, як в улюбленій ним славнозвісній пісні, є усталеним чергуванням двох – червоного та чорного кольорів. Чи зламають наші діти цю традицію, чи – як колись Заратустра – палко промовлятимуть до своїх більш щасливих сусідів: «...Нерозважне моє щастя, і нерозважні його слова: надто воно ще юне – будьте до нього поблажливі!»?

Висновки. Філософсько-антропологічний аналіз антиномічних характеристик буття людини свідчить про методологічну значущість ідеї бінарного розщеплення антропологічних ознак. Доведено, що антиномічність людських якостей набуває в українських реаліях цілком своєрідного забарвлення. Так, контрверсійність свободи – необхідності обертається протиставленням волі як єдино прийнятної смисложиттєвої константи, з одного боку, й край неприйнятної неволі, котра «гірша за смерть», з іншого боку, набуваючи з огляду на виразне ототожнення неволі зі смертю потужного антиномізму зв'язки воля – смерть. Наявність повновартісного жіночого начала, як і ідея паритетності обох – жіночого й чоловічого первнів – притаманна українському світобаченню рита. Поняття щастя, екстраположуючись на потужну для українського культури опозицію щастя/ долі – лиха/ недолі, є конотативним з волею (бо ж «яка воля – така і доля...»), з одного боку, і недолею, якій у світосприйманні українців протистоїть. Проте його усталена класична контрверсійність у площині екзистенційних параметрів зникає, втрачаючи ознак опозитивності й постаючи напруженою особністю констант сенсу життя, долі, кінечності людини взагалі.

Список літератури

- Кон І. Чоловіки, які змінюються у мінливому світі. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2003. № 27. С. 6–48.
- Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. Т. 6, кн. 1: Листи до братів-хліборобів. Київ ; Філадельфія, 1995. 470 с.
- Липинський В. Універсалізм у хліборобській ідеології. *Консерватизм: антологія / упоряд.: О. Проценко, В. Лісовий. Київ : «Смолоסקип», 1998. С. 120–129.*
- Малахов В. А. Етика: курс лекцій. Київ : Либідь, 2004. 384 с.
- Сепетий Д. Українська лицарська традиція. Незалежний культурологічний часопис «І». 2003. № 27. С. 128–138.
- Франкл В. Человек в поисках смысла. Москва : Прогресс, 1990. 368 с.
- Ясперс К. Общая психопатология. Москва : Практика, 1997. 1056 с.
- Hofstede G. and Associates. *Masculinity and Femininity: The Taboo Dimension of National Cultures*. Sage Publications, California, 1998, 238 pp.

References

- Frankl, V. (1990). *Chelovek v poyskakh smysla*. [A man in search of meaning]. Moskva: Prohress [in Russian].
- Hofstede, G. & Associates. (1998). *Masculinity and Femininity: The Taboo Dimension of National Cultures*. Sage Publications, California.
- Kon, I. (2003). Choloviky, yaki zminiuiutsia u minlyvomu sviti. [Men who change in a changing world]. *Nezalezhnyi kulturolohichnyi chasopys "I"* [Independent culturological magazine "I"], 27, 6-48 [in Ukrainian].
- Lypynskyi, V. (1995). Lysty do brativ-khliborobiv. [Letters to the brothers-farmers]. In *Povne zibrannia tvoriv, arkhiv, studii* [Complete collection of works, archive, studio] (Vol. 6, 1). Kyiv; Filadelfia [in Ukrainian].
- Lypynskyi, V. (1998). Universalizm u khliborobskii ideolohii. [Universalism in agricultural ideology]. In *Konservatyzm: antolohiia* [Conservatism: An Anthology] (pp. 120-129). Kyiv: "Smoloskyp" [in Ukrainian].
- Malakhov, V. A. (2004). *Etyka: kurs lektsii*. [Ethics: Course of lectures]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Sepetyi, D. (2003). Ukrainska lytsarska tradytsiia. [Ukrainian knightly tradition]. *Nezalezhnyi kulturolohichnyi chasopys "I"* [Independent culturological magazine "I"], 27, 128-138 [in Ukrainian].
- Yaspers, K. (1997). *Obshchaia psykhopatolohiia*. [General psychopathology]. Moskva: Praktyka [in Russian].

Kozachynska V.V.

HUMAN BEING IN THE SPACE OF ANTINOMIES

Introduction. The idea of antithetical human nature and the concept of man as a bivalent creature are heuristic to reveal the problem of human being. The traditional antinomic splitting of anthropological features into one's own – another's, immanent – transcendent, freedom – necessity, good – evil, happiness –

misfortune, etc. acquires a specific coloring in the Ukrainian realities. Purpose is to reveal the ambivalence of the image of a person, which acquires special features in the Ukrainian realities. Methodological basis are the principles of the phenomenological description of subjective experience, the means of historical and philosophical analysis, hermeneutical methods of understanding and interpretation.

Discussion. These or those anthropological modes constitute the variability of the human (O.Bollnov, C.Jung, K.Jaspers, J.-P.Sartre, E.Fromm). The reasons for the mosaic nature of the human image are rooted in the existential inexhaustibility of the anthropological palette. The existence of man in the overtones of antinomies is evident in the studies of both domestic classics (V.Lypynsky, I.Franko) and modern Ukrainian philosophers (V.Malakhov, D.Sepety), and Western thinkers (V.Frankl, V.Tatarkevych, G.Hofstede). **Conclusion.** Controversial nature of the classical opposition of freedom – necessity turns in the Ukrainian realities into the opposition of “will” as an expressive meaningful constant and depressingly deathly “bondage”, and acquires tension of the binarism “freedom – death”. “Will” as the only state acceptable to a person, the authentically own, native way of being turns to a spectrum of modulations of the anthropological attribute of “oneself” as a native oecumene, a truly familiar and close space, opposed to the “alien” – land, people, language, custom, etc.

The idea of parity of both – male and female – cores is quite adequate, since in Ukraine the Cossacks was an embodiment of perfect masculinity, “chivalrous nature”, similar to Western chivalry – with similar to chivalrous cult foundations (for example, the cult of the Mother of God and the cult of the Virgin Mary). After all, the ideology of the Cossacks demanded the convergence of the concepts of “nobleman” and “Cossack” as one who was “granted the liberties of a knightly people”.

Controversial nature of the modes of life meaning, happiness disappears, losing expressive signs of confrontation and turning into a tense uniqueness of the constants of meaning of life, fate, finiteness of a person as a whole. The concept of happiness, extrapolating into the opposition of happiness /fate – disaster /sorrow (deprivation, misfortune), powerful for Ukrainian culture, is connotative with “will” (after all, “what kind of freedom is such a fate...”), on the one hand, and “underweight” – an evil fate, on the other hand. However, on the existential plane, the life-meaning ethical component of happiness loses its dramatic controversial vector: happiness with its internal semantic and moral modulations is a self-sufficient value.

Key words: *anthropological, antinomic, binarism, existential, freedom, femininity, masculinity, happiness.*

Надійшла до редакції 4.10.2022

УДК 141.319.8:159.923.2

<http://doi.org/10.33989/2075-1443.2023.46.271519>

ORCID ID: 0000-0002-3572-3888

Геннадій Шалашенко

ШАЛАШЕНКО Геннадій Іванович – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу філософської антропології Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. Сфера наукових інтересів – філософська антропологія, методологічні проблеми наук про культуру та суспільство.

e-mail: solyts@ukr.net

ПЕРФОРМАНС «ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ» Г. ПЛЕСНЕРА: ЕКСЦЕНТРИЧНА ПОЗИЦІОНАЛЬНІСТЬ І ТЕОРІЯ ПЕРСОНАЛЬНОГО УСУСПІЛЬНЕННЯ

Анотація. Сформульований Г. Плеснером принцип ексцентричної позиціональності передбачає, що життєвий цикл ексцентрично позиціонованої живої істоти побудований на розриві між відцентруванням стосункової форми у світ (назовні) і зворотнім доцентруванням її у центральну організаційну форму живого тіла: світ поділено на самість і довілля. Проте методологічно вагомим і плідним донині є не ця характеристика ексцентричної позиціональності (яка, до того ж, ріднить її з центричною позиціональністю живої істоти «тварина») і навіть не та обставина, що її довілля має бути виготовлене штучно, як результат освоєння-відкриття світу. Найбільшу питому вагу тут має та риса, що у самому своєму ексцентричному позиціонуванні така істота змушена бути спроможною до співмірності з центричними формами організації. Відтак відкривається безмежне поле перформативного статусу ексцентричної позиціональності, коли її носій, напружений безперервно мерехтливою зміною ролей («автор»↔«твір») власною відносинною амбівалентністю заповнює порожнечу штучної природи. Ця рефлексивна здатність самоті відноситися вже й до самої себе як момент «абсолютної самореференції» уможливорює (проте не гарантує!) становлення

© Г. І. Шалашенко, 2023

персонального-відносинного, тобто суспільного життя. Соціальне, отже постає як життєвий феномен, – як найвищий прояв життя, а процес індивідуалізації та персоналізації (уособлення) життєвих проявів є водночас процесом усупільнення.

Ключові слова: *ексцентрична позиціональність, самість, само-референція, персональне (особистісне) усупільнення, соціальність.*

Постановка проблеми. Питання про те, де починається і де закінчується життя стає нині питанням соціальної теорії, входить у спосіб сучасної регуляції внутрішнього межування суспільства, до певної міри виправдано (проте, *лише* до певної міри) ігноруючи «антропологічні запобіжники». Зокрема, занурення біомедичного порядку розмежування в системно-методологічне наповнення соціальної теорії гучномовно нагадує про права такого виміру світу людського буття, як тілесність, все наполегливіше залучаючи до суспільної практики сьогодення питання про те, які тіла взагалі слід вважати живими і персональними, а відтак і пов'язаними з підпорядкуванням певним соціальним нормам. У методологічному арсеналі наук про людину, таким чином, виникає ситуація «принципового переходу до непевності», яка вимагає теоретико-методологічного інструментарію, котрий здатен був би рефлексивно осягнути цей перехід. Одним з найперших і найважливіших складових такого інструментарію є сформульований Г. Плеснером принцип ексцентричної позиціональності, який відкриває шлях не тільки до принципової зміни антропології, яка віднині може бути виключно рефлексивною, але й до перебудови системи нормативних уявлень про те, якою має бути людина і якою має бути світ людських взаємовідношень.

Аналіз досліджень і публікацій. На жаль, тематизація методологічної присутності антропологічних припущень та уявлень всередині соціальної теорії довгий час перебувала у занедбаному стані. Останнім часом, щоправда, ситуація поступово починає змінюватися, не в останню чергу завдяки технічним досягненням наук про життя, а також завдяки епістемологічним претензіям когнітивних нейрологічних наук.

Прикладом уваги до антропологічної проблематики з боку соціальної теорії може слугувати робота Ю. Габермаса «Майбутнє людської природи» (Хабермас, 2002), хоча в ній підхід до питання про фундаментальну роль уявлень про природу людини для соціологічного аналізу здійснюється з позицій, які певною мірою навіть протилежні щодо позиції Г. Плеснера. Головна заслуга у аналізі і подальшій розробці питання про неоднозначні стосунки між соціальною теорією та філософською антропологією належить групі сучасних німецьких

філософів, які на початку 21-го століття розгорнули масштабне дослідження методологічної плідності Плеснерового принципу ексцентричної позиціональності для розвитку сучасного соціально-наукового дискурсу. До цієї групи насамперед слід віднести Гезу Ліндемана (Lindemann, 2006), Ганса-Петера Крюгера (Krüger, 2001), Волькера Шюрмана (Schürmann, 2006).

Методологія дослідження. Розгляд питання про сучасну методологічну значущість ідеї ексцентричної позиціональності здійснювався на основі комплексного історико-компаративного методу, почасти із застосуванням аналізу і узагальнення досвідно-емпіричних результатів як сучасних галузей природознавства, так і наук про культуру та суспільство.

Мета пропонованої статті: відстежити, які можливості розвитку соціальної теорії відкриває започатковане в «ексцентричній позиціональності» Г. Плеснера і, зі свого боку, продовжене нинішнім розвитком різних галузей людинознавства перетворення сучасної філософської антропології на майже виключно рефлексивну антропологію.

Результати. Для того, щоб повною мірою досягнути методологічну значущість принципу ексцентричної позиціональності, запровадженого у філософській антропології Гельмута Плеснера, конче важливо звернути увагу на таку обставину. Цей принцип передбачає, що життєвий простір, в якому здійснюється процес формування штучного довкілля істоти, що позиціонує себе ексцентрично, походить не з самого по собі розмежування життєвого циклу, виконуваного живою істотою, на сприйняття і власну активність, хоча таке розмежування і є необхідною передумовою для формування цієї «штучної природи». Таке розмежування призводить до виникнення самості як сфери актуального опосередкування сприйняття і власної активності. Таке опосередкування виконується і в царині центричної позиціональності – буттєво актуальна самість притаманна тваринам. У випадку ексцентричної позиціональності йдеться про дистанціювання щодо такого опосередкування, тобто штучно створену «перманентну нестабільність» перебування самості у диференції до самої себе, про можливість невичерпної варіативності цієї самості – потенціал її необмеженої множинності в просторі і часі. Відтак весь процес формування відносин у цьому штучному середовищі просякнута інтенцією запитуваності таких істот щодо самих себе, щодо інших істот і щодо зовнішнього світу, причому ця інтенція стає домінантою у поліфонічному самовиконанні людини у світ. Адже ексцентричне позиціонування, феноменологічно представлене на основі людини, не

являє собою однорідну в собі і функціонально життєздатну структуру, яку являє собою централізоване позиціонування, феноменологічно представлене на основі тварини. У екс-центричних живих істот немає і не може бути апріорі готових шаблонів формування стосунків, наприклад, з центричними формами організації життя не тільки у зовнішній спосіб, тобто стосунків з тваринним світом як «елементом» довкілля, але й у внутрішній спосіб: адже вони у своєму ексцентричному позиціонування мусять бути спроможними також і до співмірності з центричними формами організації, тобто самі мають бути спроможними і до централізованих стосунків також, – здатні встановлювати і постійно корегувати стосунки з «твариною» в собі самій. Коротко кажучи, людина мусить якимось залишатися твариною, але «залишатися по-новому», постійно переналаштовуючи свою «тваринність», що призводить до формування і безперервної перебудови цілого ланцюжка регуляторних механізмів, що простягається від функціональних змін у вищій нервовій діяльності ексцентричної істоти до динаміки формування і змін соціально-політичних інституцій та морально-правових засад її буття. Ексцентричне позиціонування, отже, з точки зору Г. Плеснера, і є нічим іншим як такий принцип організації життя, який *уможлиблює* міжсамісні відносини, або, за словами самого Плеснера, область усупільнення особистісного (персонального) (Плеснер, 1988, с. 148-149).

Такий підхід до розуміння людини, особливо, що стосується його філософсько-антропологічної артикуляції, актуалізував завдання «новотворення» філософії пріоритету запитуваності ексцентрично позиціонованої живої істоти. У зв'язку з цим важливо відзначити, що, починаючи з Плеснерової теорії, філософська антропологія спрямовує свої дослідницькі зусилля на те, щоб змінити загальну картину становлення людини, не заперечуючи її емпіричну даність, а навпаки, поглиблюючи цю даність до рівня філософського аналізу. На цьому рівні, насправді, певним чином «заперечується» факт виокремлення людини з «решти» світу, – тобто заперечується у такий спосіб, у який завжди сутність «заперечує» явище. Знаменним тут є також і те, що сам спосіб подання такого «новотворення» характеризується додатковим ступенем рефлексії. Плеснерова «філософія людини» демонструє критичне ставлення до самої себе вже в перебігу свого становлення і розгортання. Вона не претендує на безальтернативність, а «добровільно» ставить себе у поле можливостей, відкриваючи тим самим перспективу парадигмальної спроможності сучасної філософської антропології: ми не зобов'язані, але можемо мислити людину як ексцентричну позиціональність. Це

дає підставу деяким авторам вбачати принципову предметну і нормативну перевагу плеснерової ідеї ексцентричної позиціональності у її перформативності (Krüger, 2001, с. 77). Ексцентричне виконання життя є перформативним в строгому сенсі цього слова, позаяк воно є таким виконанням, котре знає бути і собою, і іншим, тобто не «помиляється», сприймаючи себе як лише ратифікацію певної наперед-даності, а «лише», спостерігаючи себе зі сторони у полі можливостей, у власній дії робить абсолютно ризиковану ставку на одну з них. «Онтичний антидогматизм» живої істоти «людина» немов би органічно перетікає в методологічну самокритичність філософії Плеснера, яка, за визнанням самого автора, «зазнає труднощів початку через врахування того, що вона гіпотетично передбачає свій власний сенс як взірць майбутніх результатів» (Schürmann, 2006, с. 84). І наслідки такого просування у бік філософського аналізу живої істоти «людина», який звільняється від диктату «єдиного істинного розуму», мають принципове значення.

Насамперед, воно реально дає змогу досягнути антропогенез («олюднення») не лише як процес послідовного розгортання формоутворень природи, на зміну яким на певному етапі їх розвитку приходять соціальні форми, інституції, норми тощо. Вже Плеснерова ідея усупільненої особистості дозволяє в самому феномені живого вбачати «корінь» соціальності, сприяючи тим самим концептуалізації відомого припущення про «нерозривну єдність природи і суспільства» і послідовно розгортаючи теоретичну картину їх реальної тотожності. Їх відношення не є відношенням «базиса» і «надбудови», основи і верхівки тощо. Їх відношення – чиста тотожність в її розгортанні: зародження живого є водночас зародженням цілого комплексу феноменів, із сукупності яких абстрагуючою здатністю дослідника виокремлюється соціальне, суспільне – сфера безпосередньої реалізації людського життя як такого. І людина як жива істота «виникає» в процесі одночасного здійснення диференціально-інтегральних змін у функціонально-структурному проекті виконання її життєвого циклу.

З цієї точки зору антропологія Г. Плеснера, будучи насправді (вперше?) філософською, є лише історично обумовленою (відповідно, історично визначеною і обмеженою) формою більш загальної концепції, для якої в ідеалі протиставлення природи і суспільства взагалі втрачає сенс. Саме цим, напевне, і можна пояснити той факт, що представники сучасної німецької філософської антропології висувають дві ідеї, котрі, на перший, погляд суперечать одна одній:

Саме Г. Плеснер є практично єдиним і безпосереднім засновником філософської антропології;

Те, що Г. Плеснер створює філософську антропологію – є в певному сенсі випадковою, конкретно-історично обумовленою обставиною. Насправді ж він є засновником такої концепції, яка зсередини підриває антропологізм як світоглядну і методологічну настанову.

Цей парадокс можна зрозуміти в тому сенсі, що в теорії Плеснера і, насамперед, через його ідею ексцентричної позиціональності здійснюється спроба предметно «вмонтувати» людину саме як істоту соціальну, як осуспільнену особистість, «назад», в природу, що водночас відкриває широкі можливості й для зворотнього процесу – для залучення матеріальності живого тіла до соціологічного аналізу. Ця теорія намагається, принаймні, продемонструвати, що шлях «виокремлення» людини ніколи не був «магістральним» – таким його завжди представляла однобока антропоцентрична інтерпретація. Відтак актуалізується проблема виникнення «антропологічної різниці», тобто онтологічного статусу, особливого характеру існування та способів реалізації відмінності між людиною та «рештою» світу.

Характерною рисою здійснюваного Плеснером підходу до цієї проблеми є намагання здійснювати кожний крок аналізу на засадах парадигми, яка в процесі становлення людського світу і його відношень, надає перевагу моменту тотожності специфічних властивостей живого з характеристиками суспільного, розглядаючи процес становлення того й іншого як єдиний і нерозривний. Процес персоналізації живого відбувається як процес усупільнення. У теорії Плеснера він розглядається як такий, що починається із зростання базальної самореференції, тобто зростання здатності живої речі відноситися «із-себе» до оточення, в ході якого настає емпірично не фіксований (принаймні не фіксований «напрямую», оминаючи емпіричні індикатори-вказівники, «доказова» спроможність кожного з яких, взятих поокремо, не тільки історично, але й системно, в принципі, є обмеженою, через що дискусії про «живе – неживе» не припиняються ніколи) стрибок – перехід до центричної позиціональності. Від останньої в подальшому (в ході еволюції) відбувається перехід до ексцентричної самості, котра, на відміну від центричної, здатна віднести вже й до самої себе (момент уможливлення «абсолютної самореференції»), що й призводить до становлення персонального-відносинного, тобто суспільного життя. Соціальне у Плеснера, таким чином, подається як життєвий феномен – це найвищий прояв життя, а процес персоналізації життєвих проявів є процесом усупільнення. Винесення самості за межі самої себе в ексцентричній позиціональності – це вже дещо більше, ніж відмежування від оточення, протиставлення себе йому і встановлення відношення до

нього. У перебігу встановлення відношення до самої себе, самість не утворює його автоматично, – позиціонування ексцентричності неможливо здійснювати безпосередньо – , чим і уможлиблюється особливий простір, сприятливий для «міжсамісного» існування живих істот, специфічна сфера «міжсамісних» відношень – сфера соціального буття. Отже, соціальна сфера, за Плеснером, виникає як послідовний розвиток і ускладнення (самодиференціація) такої «властивості» тіла як «життєвість» до рівня персональних відносин самостей. Соціальне – це «лише» нова форма життєвості, і новизна її полягає «лише» в тому, що вона, створюючи себе сама – це цілком «штучне природне» – вводить у підвалини свого існування феномен взаємобуттєвості як конститутивний, утворюючий і підтримуючий її саму, принцип. Відтак буття ексцентрично позиціонованої істоти є принципово можливим лише через тоталізацію взаємобуття, – через «охоплення» взаємобуттєвістю всіх сфер і рівнів буття, так чи інакше пов'язаних з реалізацією життєвого циклу такої істоти.

Почуття іманентності природі, яке має не лише надзвичайну світоглядну важливість, але й методологічний сенс, звичайно ж, не означає, що людина відтак в екстазі гармонізації «забуває» про такі речі як поляризація і протиставлення, диференціація, дискретність, аналіз тощо. Або, що вона, в постійно триваючій справі самозапитування, взагалі не розрізняє між неживою річчю, живою істотою та особистісно організованим суб'єктом життя. Але це розрізнення завжди є вже об'єктивним актом інтерпретації, тобто є феноменом «штучної природи». Сама ж практика реалізації ексцентричної позиціональності завжди є «ширшою» за власне людське – є такою, що позбавляє людину права апіорі «привласнювати» особистісно-осупільнене взаємобуття і підриває засади антропологізму зсередини. Саме через те, що немає фізичних і органічних індикаторів-доказів особистісності буттєвих стосунків, тобто людське буття є «чистою відносинністю», це людське буття не належить цілковито людині. Людина виникає зсередини означеної взаємобуттєвості, а не навпаки. Тобто справа, врешті-решт, не в екстраполяції моєї «я-йності» на іншого – це похідне і маргінальне явище (крайні прояви якого – антропоцентризм, антропоморфізм тощо). Суспільність як міжособистісна сфера не наслідок, а передумова «людяності».

У цьому плані Плеснер, звичайно, просувається значно далі, розгортаючи подальшу перспективу і можливі загальні практичні наслідки узасадничення людської відкритості у світі, не зупиняючись перед небезпекою остаточно розірвати антропологічні рамки своєї філософії, розчинивши її в концепті персонального усупільнення. Відтак, важливо

буде ще раз нагадати, що охарактеризований тут мотив Плеснера розглядати життєвість як «безпосередній ареал» суспільності, – мотив, який постійно нагадує про те, що «прірва» ексцентричної позиціональності у специфічний (штучний) спосіб рятує життєвість від остаточної руйнації в ентропії, – не варто було б тлумачити буквально, тобто як ідею якогось «повернення» до органічного за своєю сутністю способу буття, але з використанням штучних засобів. Це було б прикрою баналізацією ситуації людини в світі, на яку певним чином хибус, наприклад, концепція А. Гелена з його *Mängelwesen*.

Виходячи з того, що запитуваність, яка виникає з «провалля» у здійсненні життєвого циклу живої істоти «людина», не вичерпується жодною відповіддю, а репродукується в ньому від однієї генерації до іншої допоки існує така істота, можна стверджувати, що самореалізація людини здійснюється як проект поєднання її «безпідставності», тобто абсолютної невизначеності і відкритості конкретних форм такої самореалізації з такою ж абсолютною потребою у визначеності – як проект «межування» людської безмежності. І філософія не може залишатися осторонь від стратегії такого «проведення кордонів» – від тієї практичної диференціації, через яку до певної міри стабілізуються штучні форми життя, в котрих тепер реалізується новий тип практичного зв'язку з довкіллям.

Зрозуміло, філософія не може розв'язувати кожне конкретно-практичне завдання, апіорі давати окрему відповідь на кожний індивідуальний запит сьогодення або надавати конкретні рекомендації щодо кожного індивідуального життєвого проекту. Але, будучи не вправі обмежуватися констатацією зазначеної вище безмежності та принципової невизначеності людського, вона мусить принаймні накреслювати сучасні їй специфіку та можливі підходи щодо введення істоти ексцентричної позиціональності у певну стійку штучну форму. Коротко кажучи, її завдання полягає в тому, щоб переосмислити запитувальну домінанту людського самовиконання-у-світ в контексті сучасних вимог.

Слід визнати, що завдання це надзвичайно складне: переосмислити сучасну реалізацію (нове «розмежування») кордонів у полі людського буття з одночасним врахуванням потенційної відкритості особистісно-осуспільненої істоти. Така перспектива можливої перебудови «внутрішнього плану» людини, яка передбачає радикальне виведення його «назовні», в свою чергу ставить під загрозу саму антропологію як таку, адже за такого сценарію остання може бути задіяна лише як рефлексивна антропологія. Постає «людина» ризикує перетворитися на такого собі «блаженного чужинця» (Г. Ліндеман) у своїй власній оселі, тобто остаточно опинитися по той бік будь-якої антропологічної визначеності.

І саме з тої причини, що немає і не може бути раз і назавжди встановлених «індикаторів людяності» і людина мусить щоразу перестворювати «антропологічну різницю», котра як безкінечно мала величина прагне до зникнення, і сучасний світ також підсилено провокує дискусії про те, що категорії «сутність», або «природа людини» безнадійно застаріли. Певні зміни філософської тематики кінця 20-го століття, здається, свідчать про певну справедливість такого твердження. Антропологічні переконання, які імпліцитно чи експліцитно поклалися у підгрунття філософських та суспільствознавчих або культурологічних теорій, в цей час перестають задовольняти ці теорії через потужне втручання в пізнавальний процес цілої низки відкриттів, насамперед, у «природничо-технологічній» галузі.

У якості прикладу можна було б навести ту антропологічну «кризу», яка була викликана провокаційним («контрабандним») проникненням так званого «біомедичного порядку розмежування» у підвалини соціальної теорії. Практично до початку останньої третини 20-го ст. будь-яка соціальна теорія базувалася (свідомо чи підсвідомо) на тому антропологічному припущенні, що тільки живі люди можуть бути соціальними персонами, тобто межі соціального можуть бути проведені на основі меж людського життя. Соціальну теорію як таку в цілому задовольняла та методологічна ситуація, коли притаманний їй порядок розмежування предметного поля здійснювався у такий непрямої спосіб, коли не йшлося прямо про те, чи слід певну сутність тлумачити як соціальну персону, а мова йшла про те, є вона живою істотою, чи ні. Цього було цілком достатньо. Якщо тільки живі люди можуть бути соціальними персонами, межі соціального проводяться на основі меж людського життя, – людське суспільство розуміє себе, тобто свої межі згідно з межами свого життя. Однак така антропологічна регуляція меж, що орієнтується на природничо-науковий спосіб дії, і яку можна характеризувати як «біомедичний порядок розмежування» залишається задовільною – принаймні в цілому – допоки під впливом сучасних біомедичних досліджень сама межа між ще-не-життям і вже-життям, як і між ще-життям і вже-не-життям (смертю) не почала піддаватися фундаментальному перегляду, коли ключовими проблемами в біомедичній антропології стають смерть, смерть мозку, часткова смерть мозку, а стосовно меж започаткування життя – переривання вагітності, маніпуляції з людськими ембріонами та родовими клітинами, а також викиднями, недоношеними і т.п. і т.д. (Schürmann, 2006, с. 59-60). Свій внесок у дискредитацію антропологічних підвалин філософських та соціальних теорій внесли також і розвиток у галузі наук про життя в цілому, генні дослідження та генна технологія, досягнення сучасних досліджень мозку тощо.

Отже, беззаперечним фактом стає те, що всі спроби прив'язати людську природу не тільки до будь-якого конкретного змісту, але й бодай до будь-якої теоретичної конструкції, до будь-якої хоча б відносно стійкої системи вимірів сьогодні все з більшим пришвидченням наражаються на викриття і заперечення з боку реалій, втрачають гідну філософського статусу тривалість, а відтак і свою методологічну, пізнавальну спроможність. Адже коли піддаються аберації межі таких понять як, наприклад, «людська особистість», зазнає певних «сейсмічних» вражень і пошкоджень і весь інструментарій наук про культуру та суспільство, розмиваються і такі поняття як «життя» (у широкому сенсі), «свідомість», «мова», «соціальна спільнота» тощо. У світлі технічних можливостей та дослідницьких досягнень, котрі нам готові надати науки про життя, кордони між родами, між життям і смертю, свідомістю та процесами, які можна реконструювати у штучний, «рукотворний» спосіб, втрачають свою чіткість, а разом з тим і методологічну здатність. Усе це ми мусимо визнати як здійснений факт, і не тільки це, а й багато іншого. Адже засадничі антропологічні уявлення піддаються атакам останнім часом не тільки з боку наук про життя в більш вузькому сенсі. Свій внесок, як відомо, тут робить і соціокультурний розвиток через глобалізацію світу і конфронтацію з культурно чужими для нас розуміннями людського буття, сприйняття чи, відповідно, несприйняття певних варіантів самотності людської природи, коли оцінювані раніше як природно значущі відмінності, як от: між молодими та старими, між чоловіком та жінкою, в рамках іншої культури, в індивідуально сформованих життєвих проектах постають вже як принаймні «неостаточні» і «необов'язкові» тощо.

Висновки. Розглянута у вищенаведеному ракурсі антропологічна теорія позбавляється останньої можливості залишатися позитивною. Якщо характерний для людської істоти зв'язок з довкіллям «забезпечує» ексцентрична позиціональність, антропологія стає принципово парадоксальною. Адже ексцентрична істота має свою «природу», або «сутність» лише як розташовану в майбутньому невизначену можливість «фіксації» свого зв'язку з навколишнім світом. До того ж, багатопланово опосередковану відношенням до своєї власної самості та до самості іншого, який «зустрічається» на шляху першої. Уже необхідність встановлення стосунків в діапазоні лише такої, «діадичної» (Я – Ти), відносинної структури формує запит на тлумачення, котре вирішувало б проблему класифікації: чи подібне те, що зустрічається, до неживих речей, а чи воно живе в замкненому колі практичних потреб свого світовідношення, або, можливо, характеризується за образом і подобою таких же, як ця «перша» самість,

особистостей. Не кажучи вже про розмаїтий спектр стратегічно-інтегрального опосередкування соціальністю як особливим (і додатковим, і водночас, всеохоплюючим) виміром світу людського буття, в започаткуванні якої особливу роль виконує постать «третього», що «легітимізує» діадичні стосунки. Фігура «третього» ущільнює соціальність як вимір, який зароджується ще на діадичному рівні стосунків людських особистостей (Schürmann, 2006, с. 125-145). На цьому останньому рівні ця квазі-соціальність (можливо, точніше – «прото-соціальність») носить характер цілковитої «прозорості», – безмірної «щирості» і відкритості, в той час як «третій», легітимізуючи ці стосунки, руйнує цю прозорість, «ущільнюючи» їх до рівня публічності, права, соціальності. Остання обставина доволі прозора натякає на особливе значення для філософії людини, гуманітаристики в цілому, питання про специфічний характер взаємостосунків між антропологією (філософською, в першу чергу) і соціальною теорією.

Список літератури

- Krüger H.-P. Der dritte Weg Philosophischer Anthropologie und die Geschlechterfrage. *Zwischen Lachen und Weinen*. Bd. 2. Berlin, 2001.
- Lindemann G. Der dritte Person – das konstitutive Minimum der Sozialtheorie. *Philosophische Anthropologie im 21 Jahrhundert*. Bd. 1. Berlin: Akademie Verlag GmbH, 2006.
- Plessner H. Die Aufgabe der Philosophischen Anthropologie (1937). *Helmut Plessner: Conditio humana*. Berlin: Suhrkamp, 2019. P. 33–51.
- Plessner H. Über einige Motive der Philosophischen Anthropologie (1956). *Helmut Plessner: Conditio humana*. Berlin: Suhrkamp, 2019. P. 117–135.
- Schürmann G. Soziologie – Anthropologie und Analyse gesellschaftlicher Grenzregimens. *Philosophische Anthropologie im 21 Jahrhundert*. Bd. 1. Berlin: Akademie Verlag GmbH, 2006.
- Schürmann V. Positionierte Exzentrizität. *Philosophische Anthropologie im 21 Jahrhundert*. Bd. 1. Berlin: Akademie Verlag GmbH, 2006.
- Плеснер Х. Ступени органического и человек. Введение в философскую антропологию. Проблема человека в западной философии. Москва : Прогресс, 1988, С. 96–151.

References

- Krüger, H.-P. (2001). Der dritte Weg Philosophischer Anthropologie und die Geschlechterfrage. *Zwischen Lachen und Weinen*. (Bd. 2). Berlin.
- Lindemann, G. (2006). Der dritte Person – das konstitutive Minimum der Sozialtheorie. *Philosophische Anthropologie im 21 Jahrhundert*. (Bd. 1). Berlin: Akademie Verlag GmbH.
- Lindemann, G. (2006). Soziologie – Anthropologie und Analyse gesellschaftlicher Grenzregimens. *Philosophische Anthropologie im 21 Jahrhundert*. (Bd. 1). Berlin: Akademie Verlag GmbH.

- Plesner, H. (1988). Stupeni organicheskogo i chelovek. Vvedenie v filosofskuyu antropologiyu [Steps of the organic and man. Introduction to Philosophical Anthropology]. *Problema cheloveka v zapadnoj filosofii*. [The problem of man in Western philosophy] The Problem of Man in Western Philosophy (pp. 96-151). Moscow: Progress [in Russian].
- Plessner, H. (2019). Die Aufgabe der Philosophischen Anthropologie (1937). *Helmut Plessner. Conditio humana*. (pp. 33-51). Berlin: Suhrkamp.
- Plessner, H. (2019). Über einige Motive der Philosophischen Anthropologie (1956). *Helmut Plessner. Conditio humana*. (pp. 117-135). Berlin: Suhrkamp.
- Schürmann, V. (2006). Positionierte Exzentrizität. *Philosophische Anthropologie im 21. Jahrhundert*. (Bd. 1). Berlin: Akademie Verlag GmbH.

Shalashenko H.I.

PERFORMANCE OF H. PLESNER'S PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY: ECCENTRIC POSITIONALITY AND THEORY OF PERSONAL SOCIALIZATION

Introduction. Helmut Plesner's philosophical anthropology introduces not only the division of the world of the living being into self and environment, but also a superstructure over the zip distribution: eccentric positionality. This reflexive ability of the self to relate to itself allows the formation of personal-relative, i.e., social life. **The aim** of the article is: to trace the possibilities of methodological renewal of socio-theoretical discourse, which opens for him the principle of eccentric positionality. The study uses historical-comparative and logical-analytical **methods**. **Research results.** H. Plesner in the idea of eccentric positionality unfolds the perspective and possible practical consequences of the establishment of human openness in the world, not stopping at the danger of finally breaking the anthropological framework of his philosophy, dissolving it in the concept of personal socialization. **Conclusion.** Plesner's «social» is presented as a life phenomenon – it is the highest manifestation of life, and the process of personalization of life manifestations is a process of socialization. Taking the self beyond oneself in eccentric positionality is something more than separating oneself from the environment, opposing oneself to it and establishing an attitude towards it. In the course of establishing the relation to oneself, the self does not form it automatically – the positioning of eccentricity cannot be carried out directly – which enables a special space favorable for the «inter-self» existence of living beings, a specific sphere of «inter-self» relations – the sphere of social existence.

Key words: *eccentric positionality, self, self-reference, personal socialization, sociality.*

Надійшла до редакції 7.12.2022

УДК 785.12 (311)
<http://doi.org/10.33989/2075-1443.2023.46.271522>
ORCID ID: 0000-0001-6343-594X
ORCID ID: 0000-0003-0844-4004©

Едуард Головашич, Ірина Цебрій

ГОЛОВАШИЧ Едуард Анатолійович – доцент кафедри мистецтва та хореографії ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», заслужений артист України. Сфера наукових інтересів – дослідження витоків оркестрової творчості і сучасних мистецтвознавчих концепцій розвитку симфонічного оркестру.

e-mail: trombon68@ukr.net

ЦЕБРІЙ Ірина Василівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри мистецтва та хореографії ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Сфера наукових інтересів – методологічні засади сучасної європейської музичної освіти.

e-mail: irynaz1958@gmail.com

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК АНСАМБЛЕВОЇ ГРИ ГРУПИ ФЛЕЙТ У СКЛАДІ СИМФОНІЧНОГО ОРКЕСТРУ

Анотація. Аналізуються історичні особливості гри групи флейт у складі симфонічного оркестру, здатність солістів-інструменталістів бути виконавцями єдиної груп та єдиного цілого серед великого складу учасників симфонічного оркестру. Автори обґрунтовують доцільність розвитку музикантів-інструменталістів насамперед як оркестрантів, а потім уже як виконавців-солістів. Розглядається широка палітра дослідження музично-виконавського процесу від Нового часу до сьогодення. Здійснюється аналіз нових сучасних концепцій підготовки музикантів-інструменталістів у закладах вищої освіти. Європейський пошук нових форм характеризується пошуком об'єктивних закономірностей у музичній освіті минулих століть, ураховується сучасний запит на оркестрантів на європейському ринку праці.

Ключові слова: оркестр, оркестрант, група флейт, сучасні концепції, традиційне й доцільне, закономірність, історичний процес.

© Е. А. Головашич, І.В.Цебрій, 2023

Постановка проблеми. Особливості ансамблевої гри в групі флейт у складі симфонічного оркестру значною мірою визначають його професійність звучання. Зважаючи на те, що дерев'яні духові інструменти в складі оркестру відрізнятися колоритом та високою культурою звуку, а виконавство гри на флейті має багатовікові традиції, доцільним є виявити особливе значення флейтової групи у складі симфонічного оркестру. Аналіз гри групи флейт у складі симфонічного оркестру в історичній ретроспективі сприяє посиленню її значення як оркестрового інструменту. Зважаючи на те, що в Європі існує ціла низка спеціалізованих навчальних закладів, де присутній поділ виконавців на оркестрових інструменталістів, камерних виконавців та солістів, підготовка інструменталістів в Україні потребує змін, відповідно до яких наша флейтова школа була б затребуваною в країнах Європи. Це підтверджує своєчасність нашого дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. До досліджень, присвячених флейтовому виконавству в духовому оркестрі, належать праці: І. Єрмака (2020), О. Шумської (2018), В. Олежко (2018), А. Мазко (2019), А. Карпяка (2013), І. Цебрій (2018). У окремих із них увага зосереджена на флейтовій культурі в духових оркестрах окремих країн, інші ж висвітлюють переважно історію конструктивного розвитку флейти та її побутування, приділяючи мінімум уваги флейтовому злагодженому виконавству в симфонічному оркестрі.

Мета та завдання статті – проаналізувати історичний розвиток ансамблевої гри групи флейт у складі симфонічного оркестру. Завданнями дослідження є аналіз публікацій з цієї проблеми та виділення необхідних складових для гри групи флейт у складі симфонічного оркестру

Методологія дослідження. Методологію дослідження становить співвідношення традиційного та сучасно доцільного, сходження від одиничного до узагальненого (генералізуючий принцип) від абстрактного до конкретного тощо.

Результати. Сьогодні ми говоритимемо про розвиток ансамблевих навичок у виконавців в оркестрових групах. Важливість уваги до ансамблевої гри групи флейт у складі симфонічного оркестру досить очевидна, відповідальна і складна, бо від звучання кожної групи залежить і звучання оркестру загалом. Ансамбль – стихія оркестру, тобто вся гра в оркестрі побудована на ансамблевій грі. Потрібно також зазначити, що цей аналіз буде корисною і для викладачів за фахом, бо робота йде в класах не сольо, а з фортепіано. Вже в ансамблевій грі починається розвиток ансамблевих навичок флейтистів, і саме на за-

няттях за фахом, адже майбутнє для духових виконавців – це гра в оркестрі, ансамблі (Єрмак, 2020, с. 32).

І якщо ця робота проходить обґрунтовано, то до оркестрового ансамблевого виконавства музикант підходить з інтересом і творчою зацікавленістю. Виконавець починає розуміти, що в ансамблі або в оркестрі грати набагато корисніше та важче, що свою індивідуальну майстерність музикант має підпорядкувати колективній грі, водночас індивідуальний внесок у звучання гурту, оркестру усіма професіоналами оцінюється високо та гідно. Відповідальність за загальне звучання піднімає як особисту самооцінку й гідність, виробляє переживання за загальний успіх. Колектив завжди виховує всі найкращі особисті якості. Тому виходить, що треба служити не лише собі, а й колективу, переживати за нього, жити його інтересами, а при цьому служити ще «Її величності – музиці» (Мазко, 2019, с. 21).

У цьому полягає надзавдання музиканта. Лише так він почуватиметься самореалізованим професіоналом. А якщо служити – то це підкорятися, а отже, ансамблеві навички в групі флейт це допомагають робити. І, звичайно, їх треба знати, відчувати, удосконалювати, щоб творити музику, а творчість у виконавстві – це вершина майстерності та радість служіння. Тож усі великі музиканти завжди вважали себе щасливими людьми. Однією з найважливіших кваліфікацій наших студентів є «артист оркестру», «керівник духового оркестру та ансамблю». Тому ті знання про ансамблеві навички, які вони отримують за методикою, а також практичний досвід під час гри в ансамблях та в симфонічному оркестрі (коли ці навички вдосконалюються та відточуються), мають велике значення.

Адже не випадково у всіх професійних оркестрах після успішного прослуховування спеціальної програми та читання з аркуша, оркестрових труднощів ще встановлюється випробувальний термін, під час якого виконавець має довести, що він є відмінним ансамблістом. Також, напевно, нікому не потрібно доводити: якщо кожна оркестрова група звучить струнко, злагоджено, разом, то й оркестр загалом звучатиме монолітно, різноманітно і зачаровуватиме грою.

У всіх темпах, динамічних нюансах з єдино виконуваними штрихами, що характерно зливаються тембрами (складними і простими мікстами), оркестр звучить цікаво, різноманітно, неповторно і передає яскраво будь-які образи настрою, характер душевних переживань: від ліричних, драматичних і радісних. Недарма оркестр супроводжує всі заходи: від національних до народних гулянь. Але все це можливо при стрункому звучанні оркестрових груп та їх збалансованому зву-

чанні між собою, а також усередині них між голосами, а це залежить від роботи диригента, його досвіду, майстерності, концертмейстерів груп і від виконавчої майстерності кожного оркестрового виконавця (Карпак, 2013, с. 55).

Тому ми й розглядатимемо всі ці моменти та проблеми, щоб оркестр завжди залишався сучасним, затребуваним і притягував до себе все більше пристрасних шанувальників або робив їх такими. Саме слово «ансамбль» французьке і перекладається «разом». А. Мазко справедливо стверджувала про те, що виконавець може розкритися художньо не так у сольному виконанні, як в ансамблі, з товаришами з ансамблю, коли творчо поєднуються їхні думки та почуття в єдиному пориві, і лише тоді це справжній музикант. І звичайно гра в ансамблі, як ніщо інше, наближає учасника до гри в оркестрі.

Сам же репетиційний процес, як ми знаємо, проводиться на основі індивідуальних, групових і зведених репетицій, але в кожному випадку диригент сам вирішує, залежно від обставин, що склалися (а вони можуть бути найрізноманітніші), який вид репетиції вибрати, і аж до того, коли він може об'єднати всі типи репетицій разом, творчо та активно все використовуючи: десь і з одним виконавцем пройти складну партію, десь із різними групами, а потім і з tutti, але при цьому зберігаючи ритм, темп, настрої репетиції – можна і так створювати зацікавлене активне та продуктивне середовище у роботі.

Тепер безпосередньо поведемо мову про виконавські навички ансамблевої гри групи флейт у складі симфонічного оркестру.

1. Складова чистого інтонування по вертикалі та горизонталі в ансамблевій грі групи флейт у складі симфонічного оркестру. Робота над чистим інтонуванням дуже копітка, але якщо в групах хоч на маленькому епізоді досягти стрункості звучання, і оркестр прозвучить разом, злагоджено, по-новому. Кожен учасник групи та оркестру відчує, як це красиво, яскраво і як цього важко досягти, і що роботи при цьому не треба боятися, а все потрібно робити ретельно для результату. А над розвитком слуху потрібно працювати диригенту та концертмейстеру з виконавцями окремо і регулярно, і проблема ця вирішуватиметься не відразу й не швидко, а скільки всі вкладуть свою працю.

І всі прийоми розвитку слуху виконавці повинні знати: чисте інтонування при сольфеджуванні, визначення на слух інтервалів, акордів, розвиток внутрішнього слуху різними методами, написання музичних диктантів, підбирання музики по слуху (за принципом від простих коротких мелодій до більш складних і розвинених) можливості створення мелодій: і весь час намагатися аналізувати в передчутті

інтервальний склад мелодій, передчути їх (інтервали) наперед і орієнтуватися в аплікатурі (Карп'як, 2013, с. 15).

2. Складова динамічного балансу усіх учасників ансамблевої гри групи флейт у складі симфонічного оркестру. Щодо динамічного балансу учасників у групі варто підкреслити, що всі голоси повинні звучати разом, жоден голос не має звучати тихіше за інших або яскравіше, якщо це не соліст (Мазко, 2019, с. 41).

Також потрібно враховувати, в якій теситурі звучать голоси групи, і особливості динамічного звучання, частіше середні і нижні голоси звучать трохи тихіше, ніж у верхньому регістрі голосу. Тому, коли група виконує епізод із лідуючим верхнім голосом (це обставина вдала для арії), всі інші голоси повинні бути тактовно тихіше до звучання верхнього голосу. А якщо це хоральний гармонійний супровід, то всі голоси повинні звучати на рівних, бо для балансу звучання групи верхній голос звучить скромніше, а нижній – яскравіший, щоб злитість динамічно була ідеальною. Це частіше стосується акомпануючих груп, але якщо це мелодійні голоси, то диригент повинен підказувати залежно від художнього образу: або верхній голос має звучати яскравіше за нижні, або для щільності звучання всі голоси повинні звучати на рівних. А іноді, якщо є якісь мелодійні обороти, вставки, затримання, потрібно подавати цей голос дещо яскравіше за верхній голос (Цебрій, 2018, с. 140).

3. Складова тембрової злитості ансамблевої гри групи флейт у складі симфонічного оркестру та повноцінне звучання у різних регістрах. Про темброву злитість ведеться найделікатніша розмова, бо багато в чому її визначають хороші якісні інструменти. Невипадково у професійних відомих колективах певні переваги віддають інструментам певної фірми, наявність яких визначає темброву єдність звучання груп і оркестру загалом. Про це також дбають у професійних колективах, коли купуються інструменти однієї фірми для групи колективу (труби, валторни тощо.).

У минулому столітті наші педагоги грали далеко не на кращих інструментах, а ми пам'ятаємо, наскільки їхнє звучання було чудовим і соло, і в групах, тому ми знову приходимо до висновку, що індивідуальні заняття та робота в групах надзвичайно важливі, коли кожен виконавець намагається максимально наблизити своє звучання до тембру концертмейстера або тембру великих музикантів минулого, що звучать у записах. І ця робота та прагнення теж поступово приносять позитивні результати. І, звичайно, в групах диригенту та концертмейстеру потрібно знати, які регістри у кожного оркестрового виконавця мають найкраще звучання, щоб саме в ньому

грала оркестрова партія, тоді й група інструментів загалом звучатиме стрункіше, бо кожен виконавець тонко відчуває «свій» регістр (Мерсен, 1996).

А яка повинна вестися робота над тембром, ми теж добре знаємо:

а) виконувати режим щоденних занять із розвитку всіх сторін виконавчого апарату для зміцнення витривалості та зібраного губного апарату на дерев'яних;

б) вдосконалення виконавського дихання з інструментом та без нього;

в) робота над фонетичними резонаторами;

г) робота над формуванням «Форманти» – акустичне явище вона виникає в результаті наповнення і ущільнення струменя повітря, що видихається, що сприяє збагаченню тембру.

І з кожного з цих компонентів написані і будуть ще писатися серйозні праці щодо їхнього удосконалення. Але про те, що їхня взаємодія тісно пов'язана між собою, вже ніхто не сперечається, що тільки вдосконалюючи кожен із них, учень буде вдосконалювати свій тембр і виконавське зростання буде дуже ефективним, це теж вже доведено.

4. Складова єдності розуміння у виконанні штрихів в ансамблевій грі групи флейт у складі симфонічного оркестру. Єдина атака у групі. У 80-х роках минулого століття систематизували групи штрихів і це було вчасно, бо зараз немає різних тлумачень у їх виконанні і в назві.

Про способи їхнього виконання на різних духових інструментах, про труднощі, проблеми щодо їхнього виконання ще тривають суперечки. Адже кожен інструмент має свої динамічні виконавські реєстри особливості у їхньому індивідуальному виконанні. До того ж, постановка мови теж має індивідуальні анатоμο-фізіологічні особливості у кожного виконавця, тому й відчуття по виконанню кожного штриха можуть відрізнятися. Але в нас є ідеал їхнього звучання і це дуже важливо, бо кожен йде до реалізації їхнього виконання своїм шляхом, і тут у викладача та учнів величезний полігон творчої роботи, в індивідуальних підходах (Мазко, 2019, с. 11).

Звичайно, ці речі потрібно розуміти, враховувати, пробувати, шукати, обговорювати та добиватися якісного звучання всіх штрихів, а не лише тих, що найчастіше зустрічаються. І при роботі над штрихом ансамблевої гри групи флейт у складі симфонічного оркестру повинна підбиратися система послідовного його освоєння, наприклад, *sfr* вимагає дуже серйозної і досить тривалої послідовної роботи. На початку поступово навчитися відчувати велику активність руху мови для посилення акценту, при цьому стежити, щоб губи не змикалися і

язик не починав у них бити, інакше нота може зриватися і акцент буде стріляючий, а висота акценту буде занижуватися або завищуватися (Єрмак, 2020, с. 10).

5. Складова виразності та яскравості фразування ансамблевої гри групи флейт у складі симфонічного оркестру. Рівномірність та злагодженість при виконанні «крещендо» та «дімінуендо». А під виразністю та яскравістю фразування ми маємо на увазі точне розуміння розвитку фрази, логіку послідовного її розвитку, кульмінаційне її усвідомлення, осмислення та логічне її закінчення. І в ансамблевій грі групи флейт у складі симфонічного оркестру розуміння цього особливо важливе для того, щоб у всіх голосів був послідовний точний її розвиток, послідовний розвиток мелодії всіма голосами або з додатковими вставками, «обіграшами» в окремих голосах.

Все має підкорятися послідовному розвитку фрази. Звичайно, можуть бути будь-які композиторські аранжування, ремарки, тоді, звичайно, їм треба слідувати. І має бути розуміння стилістичних, композиторських особливостей, без цього яскравого фразування, звісно, не буде. Можна згадати, що В. Апатський відрізнявся відточеністю та яскравістю фразування. Його гра в оперному театрі ім. Шевченка виділяла його із здавалося б усіх високопрофесійних виконавців. Цього ж він вимагав і від своїх учнів: багато відомих його учнів – виконавців-лауреатів багатьох конкурсів, у тому числі і міжнародних (Цебрій, 2018, с. 40).

Також потрібно працювати над технічністю точного послідовного крещендо у всіх голосах, підпорядкованих законам фразування. Причому без прискорень та уповільнень темпів. А прискорення й уповільнення одночасно в ансамблі – ще складніший момент. І тут метроритмічне чуття кожного музиканта відіграє важливу роль.

7. Складова про стилі ансамблевої гри групи флейт у складі симфонічного оркестру. Тепер потрібно торкнутися питання єдиному розумінні характеру виконуваної музики, її стилю, змісту. Саме поняття «стиль» – це найвищий вид художньої єдності, а також «система стійких ознак художнього явища». І насамперед про класицизм у музиці. Класицизм – у перекладі «зразковий», у ньому панує культ розуму, стрункості, логічності, раціоналізму і виключається все зайве, другорядне (Єрмак, 2020, с. 41).

Основні представники класицизму – це віденські класики Й. Гайдн, В. Моцарт, Л. Бетховен. Як вважають музичні критики, з них найяскравішим представником є В. Моцарт і все, що стосується характеристики його стилю, так само належить й іншим, таким же яскравим (по-моєму) представникам класицизму. Всю глибину

свого духовного світу В. Моцарт висловив у фразі, що стосувалася характеристики його музики: «За мою творчістю стоїть Всесвіт, а його ніхто ніколи осягнути, зрозуміти й охопити не зможе».

Може тому досі його музика притягує та захоплює всіх, хто хоча б раз почує її, бо ми всі так чи інакше стикаємось із цим Всесвітом. Тому виконувати віденських класиків дуже важко. А диригент повинен пропустити через свою свідомість та серце всі стильові особливості роботи: а) розуміти структурний мелодизм твору (будову мелодії). В. Моцарт говорив, що «Мелодія – сутність музики» (Олешко, 2018, с. 55); б) різноманітна артикуляція. Характерні короткі ліги (одного дихання); в) початок завжди на сильному часі (властивий хорей); г) не повинно бути різких змішень світла та тіні, тобто. яскравих динамічних контрастів «р і ф» Вони завжди готуються *scendo* та *diminuendo*. До речі, сам В. Моцарт ще в 5-річному віці напрочуд яскраво їх виконував на клавесині, на якому, як вважалося, не можна зробити цього, саме цим і викликав захоплення публіки (Мазко, 2019, с. 34).

Разом із тим, з метою художньої виразності любив застосовувати контраст «f і p» як «ефект місяця». Домагатися ідеальної рівності виконання різних тривалостей і особливо во за її чергуванні тощо. У досконалій музичній формі, властивий класицизму, витримувати необхідно темпи елементів. Важливо виявляти виразне значення штрихів і пауз. Партія акомпанементу виконується м'яко, плавно з трохи помітною опорою на бас, і затримувати і подовжувати його тривалості. Найважливіше завдання – досягнення темпової єдності у темах однієї частини.

Монолітність звучання ансамблю, оркестру досягається «щільністю» звучання всіх голосів, а басова партія має «литися» чітко. Репетиційні (повторювані) ноти, які йдуть на початку фраз, подаються трохи розвиваючись у *scendo*, наприкінці фрази вони йдуть на *diminuendo*. На артикуляцію творів впливають також вертикальні структури фраз: стрибки розчленовуються, обидві ноти широкого ходу грають вагомо і значно, а секунди зв'язуються. Артикуляція пов'язана з ритмом та метром.

Короткі ліги (характерні для В. Моцарта), пов'язані з єдиним підходом фраз, В. Моцарт ніколи не ставив ліг. Виникнення ліг на двозвучних інтонаціях (фігура зітхання) належить ще до XVII століття. Опора на першу ноту і більш укорочене та м'яке виконання другої, сприяло виразності обороту, що часто виражало страждання, сльози, скорботу або танцювальний рух. Темпи віденських класиків висловлювали не лише швидкість, скільки душевний стан. *Andante* став повільним темпом у XIX столітті (Мазко, 2019, с. 149).

В епоху В. Моцарта воно представлялося досить рухливим, «йдучим». Allegro В. Моцарт трактував у помірних темпах. За досить рухливих темпів композитор використав вказівку Presto або Allegro Assai. Про динамічну школу віденських класиків досить широко відомо, що В. Моцарт писав відтинки для партії кожної руки чи кожного голосу оркестрового ансамблю. Позначення crescendo чи diminuendo не виставлялися, бо у виконавців висхідний напрямок асоціювався з crescendo і навпаки.

Висновки. Таким чином, аналіз історичного розвитку ансамблевої гри групи флейт у складі симфонічного оркестру дозволив нам зробити наступні висновки: у часи панування стилю класицизму та романтичного стилю склалося розуміння необхідних складових для артиста симфонічного оркестру в групі флейт: 1) складова чистого інтонування по вертикалі та горизонталі; 2) складова відчувати динамічний баланс усіх учасників ансамблевої гри групи флейт у складі симфонічного оркестру; 3) складова тембрової злитості групи флейт та повноцінне звучання у різних регістрах; 4) складова розуміння у виконанні штрихів в групі флейт; 5) складова виразності та яскравості фразування ансамблевої гри групи флейт у складі симфонічного оркестру; 6) складова метроритмічного відчуття в ансамблевій грі; 7) складова колективного розуміння стилю групою флейтистів у складі симфонічного оркестру. Усі ці складові в своїй єдності дозволять звучати групі флейт як єдиному гармонійному цілому.

Список літератури

- Єрмак І. Ю. Історично поінформований підхід до визначення темпу у флейтовій музиці XVIII ст. Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Вип. 1(46). Київ : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2020. С. 29–42.
- Карпак А. Я. Концепційні засади художнього мислення сучасного флейтиста. Львів, Наукове товариство ім. Шевченка, 2013. 378 с.
- Мазко А. Ю. Акустична експертиза музичного інструменту флейти. Київ : НМАУ, 2019. 70 с.
- Теорія і методика ансамблевого виконавства: навчально-методичний посібник / ред. О. О. Шумська, В. Л. Олешко, Т. Є. Олешко. Харків : ХГПА, 2018. 202 с.
- Цебрій І. В. Міжнародні науково-мистецькі читання пам'яті Олени Костянтинівни Наталевич: (до 100-ліття з дня народження). Історична пам'ять. 2018. № 1 (38). С. 139–141.
- Mersenne, M. Harmonie universelle, Liber II De instrumentis harmonicis. Paris: Guillaume Baudry, 1636. URL: https://ks4.imslp.info/files/imglnks/usimg/9/9e/IMSLP481881-PMLP156089-281_pdfsam_F_Marini_Mersenni_Harmonicorum libri_Mersenne_Marin_bpt6k63326

References

- Karpiak, A. Ya. (2013). *Kontseptsiini zasady khudozhnoho myslennia suchasnoho fleitysta* [Conceptual principles of artistic thinking of a modern flautist]. Lviv, Naukove tovarystvo im. Shevchenka [in Ukrainian].
- Mazko, A. Yu. (2019). *Akustychna ekspertyza muzychnoho instrumentu fleity* [Acoustic examination of the musical instrument flute]. Kyiv: NMAU [in Ukrainian].
- Mersenne, M. (1636). Harmonie universelle, Liber II De instrumentis harmonicis Paris: Guillaume Baudry. Retrieved from https://ks4.imslp.info/files/imglnks/usimg/9/9e/IMSLP481881-PMLP156089-281_pdfsam_F_Marini_Mersenni_Harmonicorum libri Mersenne_Marin_bpt6k63326
- Shumska, O. O., Oleshko, V. L., & Oleshko, T. Ye. (Eds.) (2018). *Teoriia i metodyka ansamblevoho vykonavstva: navchalno-metodychniy posibnyk* [Theory and technique of ensemble performance: educational and methodological manual]. Kharkiv: KhHPA [in Ukrainian].
- Tsebrii, I. V. (2018). Mizhnarodni naukovo-mystetski chytannia pamiati Oleny Kostiantynivny Natalevych: (do 100-littia z dnia narodzhennia) [International scientific and artistic readings in memory of Olena Kostyantynivna Natalevich: (to the 100th anniversary of her birth)]. *Istorychna pamiat* [Historical memory], 1 (38), 139-141 [in Ukrainian].
- Yermak, I. Yu. (2020). Istorychno poinformovanyi pidkhid do vyznachennia tempu u fleitovii muzytsi XVIII st. [A historically informed approach to determining tempo in flute music of the 18th century]. *Chasopys Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P. I. Chaikovskoho* [Journal of the National Music Academy of Ukraine named after P. I. Tchaikovsky], 1 (46), 29-42. Kyiv: NMAU im. P. I. Chaikovskoho [in Ukrainian].

Golovashych E.A., Tsebriy I.V.

HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE ENSEMBLE PLAYING OF THE FLUTE GROUP IN A SYMPHONY ORCHESTRA

Introduction. The historical features of the playing of the flute group in the symphony orchestra, the ability of soloists-instrumentalists to be performers of a single group and a single whole among the large composition of members of the symphony orchestra are analyzed. The authors substantiate the expediency of the development of instrumental musicians first of all as orchestra players, and then as solo performers. **The aim** and the tasks: to analyze the historical development of the ensemble playing of the flute group as part of the symphony orchestra. The tasks of the research are the analysis of publications on this issue and the selection of the necessary components for playing a group of flutes in a symphony orchestra. **Research methods:** the research methodology consists of the ratio of traditional and modern expedient, ascent from individual to generalized (generalizing principle) from abstract to concrete. **Research results:** a wide range of research on the musical performance process from the New Age to the present is analyzed. Analysis of new modern concepts of training of instrumental musicians in institutions of

higher education is carried out. The European search for new forms is characterized by the search for objective regularities in music education of past centuries, taking into account the modern demand for orchestra players on the European labor market. Discussion. What should come first in the training of an orchestra player—individual classes or his training in a team. **Conclusion.** Thus, the analysis of the historical development of the ensemble playing of the flute group in the symphony orchestra allowed us to draw the following conclusions: during the reign of the classicism and romantic styles, an understanding of the necessary components for a symphony orchestra artist in the flute group was formed: a the component of pure vertical and horizontal intonation; a the component to feel the dynamic balance of all participants in the ensemble playing of the flute group as part of the symphony orchestra; a component of the timbre fusion of the flute group and full sounding in different registers; a component understanding in performing strokes in groups of flutes; a component of expressiveness and vivid phrasing of the ensemble playing of a group of flutes as part of a symphony orchestra; a component of metrorhythmic feeling in ensemble playing; a component of the collective understanding of style by a group of flautists in a symphony orchestra. All these components in their unity will allow the group of flutes to sound as a single harmonious whole.

Key words: *orchestra, orchestra member, group of flutes, modern concepts, traditional and dotsilne, regularity, historical process.*

Надійшла до редакції 15.12.2022

УДК 316.64:133.4

<http://doi.org/10.33989/2075-1443.2023.46.271526>

ORCID ID: 0000-0001-8898-5120

Петро Кравченко, Анастасія Голощапова

КРАВЧЕНКО Петро Анатолійович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, декан факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії, проблеми сучасної політичної культури.

e-mail: pkravchenko53@gmail.com

ГОЛОЩАПОВА Анастасія Михайлівна – аспірантка кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії, філософська антропологія.

e-mail: goloshchapova1996@gmail.com

МАГІЯ У СВІДОМОСТІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Анотація. У статті проаналізовано поняття «магія» у трактуванні сучасних дослідників, які здебільшого сходяться на тому, що даний феномен є певним способом з'єднання людини із природою, засобом підкорення надприродних сил задля отримання деяких благ чи виконання бажань. Магія є складовою частиною людської свідомості: для одних людей вона вважається небезпечною, антисоціальною та шкідливою; для інших – способом досягнення цілей та звернення до первозданної природи. Проте все ж дослідники схиляються до того, що так чи інакше люди кожного дня виконують певні магичні ритуали, іноді не помічаючи цього, навіть говорять про настання «нової магичної епохи», що пов'язується із відродженням магії у житті сучасного соціуму. Як правило звернення до релігії і магії відбувається у періоди певної «смути», нестабільності у суспільно-політичному розвитку суспільства, коли люди не відчують впевненості у стабільності свого майбутнього життя.

Ключові слова: магія, магичні практики, людська свідомість, магичний ритуал, надприродні сили, заботони.

Постановка проблеми. Багато філософів та психологів намагалися і намагаються описати таїнство магії, надаючи людству кожного разу власні образи магичних практик, з одного боку, та відношення до магії із боку суспільної свідомості, з іншого. Звернення до проблеми магії й сьогодні, в епоху світоглядного плюралізму та кризи традиційних уявлень про світ, виявляється доволі актуальним. Особливо ця проблема актуалізувалась із початком військових дій, війни росії з Україною. Магія, що виникла фактично із появою людства та пройшла крізь віки та тисячоліття, продовжує до цих пір існувати у свідомості сучасної людини.

Деякі дослідники навіть говорять про настання «нової магичної епохи» та формування цілої субкультури прихильників магії. Так, сьогодні в індивідуальній та масовій свідомості різко підвищується інтерес до усього загадкового та надприродного: на сторінках газет, журналів, соціальних мереж розміщено безліч оголошень від магів та віщунок, які обіцяють за деяку плату виконати чи майже не будь-які бажання людей, телевізійні канали активно транслюють проекти, у яких розповідається про магичні події та явища. Навіть знаменитості у своїх інтерв'ю розповідають, як із ними трапилися певні загадкові події, чи як вони особисто зверталися до таїнства магичних практик. Тобто, можна із впевненістю сказати, що мислення та поведінка сучасної людини несуть у собі відтінки магичності. Тому, магія є не пережитком минулого, а невід'ємною частиною свідомості непересічної людини.

Аналіз досліджень та публікацій. Теоретичною базою для дослідження стали роботи вітчизняних та зарубіжних вчених, котрі вивчали феномен магії та особливості її впливу на людську свідомість, а саме: О. Белоусової, Е. Касіра, Я. Конєвої, К. Костанеде, Б. Малиновського, Г. Пирог, Є. Попова, О. Смірнової, О. Тиховської.

Мета та завдання. Метою статті є аналіз впливу магії та магичних практик на свідомість та поведінку сучасної людини.

Методологія дослідження носить комплексний характер та базується на філософсько-антропологічному та філософсько-культурологічному аналізі магії як складової частини свідомості людини. Основними методами дослідження є аналіз та синтез, порівняння, систематизація, абстрагування та узагальнення. Задля вирішення конкретних завдань дослідження нами було застосовано також принципи системності, об'єктивності, всебічного розвитку, сходження від абстрактного до конкретного.

Результати. У сучасній науковій літературі ряд авторів тлумачать магію як «обряд, котрий пов'язаний із вірою у надприродну здатність людини (мага) впливати на інших людей та природні явища» (Попов,

2007, с. 190). Філософський антрополог, культуролог, релігіє знавець Євгеній Попов називає магією «віру у здібності людини (мага) шляхом примусу, погроз, або за певну «платню» домогтися від потойбічних сил повної або часткової допомоги у задоволенні деяких потреб» (Попов, 2007, с. 193). Згадана «плата» може проводитися як безпосередньо потойбічними силами (наприклад, за допомогою жертвоприношення), так і самим магам, що є посередниками між людьми та надприродним.

Деякі філософи вважають, що сучасна магія – це своєрідний сурогат, що створюється перш за все із комерційних міркувань. Така магія представляє собою різновид масової культури. Німецький і американський філософ, культуролог, представник Магбургської школи неокантіанства Ернст Кассілер визначав магію, як примітивну техніку виконання бажань. Його слова стосувалися архаїчної людини, проте чудово підходять і для сьогодення (Белоусова, 2009, с. 24).

Відомий дослідник практичної магії англійський релігійний філософ, окультист, поет, містик і церелоніальний маг, який написав фундаментальне дослідження «Орден східних тамплієрів» Алістер Кроулі у своїй книзі «Магія в теорії та на практиці» визначав її наступним чином: «Магія – це наука та мистецтво викликати зміни, що здійснюється відповідно до людських бажань» (Кроулі, 1998, с. 64). Польсько-англійський антрополог, етнограф і соціолог, засновник функціонального напрямку Броніслав Каспер Маліновський стверджував, що магія є «тим кристалізованим оптимізмом надії, який просуває людину, котра твердо переконана у досягненні бажаного, вперед до реалізації своєї мети» (Маліновський, 2005, с. 155). При цьому, говорячи про магію, як про щось первинне, давнє, вчений не відкидає її зв'язок із життєдіяльністю сучасної людини.

Відомий дослідник магії, доктор філософії з антропології, американський мислитель езотеричної орієнтації, містик, автор 12 томів книг – бестселерів тиражом у 28 мільонів примірників на 17 мовах світу, які присвячені викладанню езотеричного вчення про «Шлях знання» Карлос Кастанеда, виходить із суб'єктивного досвіду, пережитого ним у процесі проведення реальних магічних практик та глумачить магію, як «спосіб реалізації деяких теоретичних та практичних передумов, що стосуються природи сприйняття та її ролі у формуванні оточуючого нас Всесвіту» (Кастанеда, 2001, с. 138). Магія, на досить суперечливу думку вченого, це «особливий стан свідомості». Це єдиний та вірний спосіб пошуку істинного знання, котрий і складає сенс нашого життя. Подібну думку висловлює і відомий британський філософ, Нобелівський лауреат, логік, математик, один із засновників англійського неореалізму і неопозитивізму, захисник пацифізму та ате-

їзму Бертран Рассел у своїй праці «Чому я не християнин», розглядаючи магію як породження одного із найважливіших людських імпульсів, що спрямовані на пізнання оточуючого світу. При цьому, як зазначає вчений, деякі люди досягли величч саме завдяки їй (Смірнова, 2014). На думку Миколи Бердяєва, магія – це всього лише можливість подолання видимої перешкоди, котра не дозволяє людині досягнути своєї мети. Саме тому, магія – це, перш за все, прояв суб'єктивної волі людини. Клод Леві-Стросс, у свою чергу, пояснював феномен магії із точки зору психологічного підходу, де магія визначається як віра в існування надприродних сутностей на основі зміненого стану психіки індивіда.

На думку Сьюзена Лангера, сутність магії полягає у магичному ритуалі, як засобу вираження та підтримки нормативної (традиційної) організації та нормалізації життя суспільства. Еміль Дюркгейм вважає, що магія – це явище соціальне, та визначає її у якості «певної системи вірувань та дій, що об'єднує усіх тих, хто до неї прихильний».

Отже, аналізуючи підходи вчених до тлумачення тавизначення поняття «магії», можна сказати, що вона є своєрідним способом пізнання людиною оточуючого світу, а також засобом досягнення певної мети (отримання благ, виконання бажань тощо). Окрім цього потрібно відзначити, що більшість видатних дослідників говорять про те, що магія так чи інакше впливає на наше життя, адже завдяки їй людина формує власний світогляд, та навіть досягає значних результатів у певних видах діяльності.

Проте все ж, варто відзначити той факт, що погляд на магію у сучасному суспільстві різних науковців є неоднозначним. Так, одні вважають її шкідливим та небезпечним явищем, та зазначають, що магичними практиками займаються лише люди певних соціальних прошарків, котрі схильні апелювати до псевдонаукового розуміння світу, інші ж свято вірять у силу магичних ритуалів та надприродні сили та відводять їхній ролі чільне місце у своєму житті.

Так, польська антропологиня Ярослава Конєва називає магію «нелегальною, деформованою релігією» (Конєва, 2004, с. 17), своєрідним «рудиментом примітивного етапу розвитку людської свідомості» (Конєва, 2004, с. 17). Авторка пише, що мета магії суперечить цілям людської спільноти, та розходить із суспільними звичаями і законами етики. Магія, на її думку, є асоціальною, у ній таїться небезпека, адже вона надає доступ до джерела сили та влади за допомогою каналів, що залишаються поза контролем тих, в чийх руках зосереджена влада (Конєва, 2004). При чому, як показали дослідження філософа Г. Пирога та Н. Дубової щодо особливостей уявлень сучасних чоловіків та жінок про магію, саме жінки частіше за все наповнюють її негативним значенням

та обманом, для чоловіків же магія – це скоріше за все своєрідний спосіб досягнення певних станів (Пирог, Дубова, 2018, с. 214-215).

Незважаючи на те, що частина дослідників говорить про магію, як про щось антирелігійне, антинаукове та небезпечне, магія активно проникає у наше повсякденне життя. Численні програми на телебаченні, у яких розповідається про надприродні явища та магічні ритуали й практики, оголошення та сторінки на веб-сайтах та соціальних мережах, де кожному пропонується дізнатися свою долю, повернути втрачене кохання, зробити талісман на удачу чи багатство тощо – усе це говорить про те, що магія у нашому житті відіграє надзвичайно велику роль, та міцно «засіла» у свідомості кожної людини. Ритуали, до яких сьогодні вдаються ворожки, шамани та інші представники потойбічних сил, включають у себе тісний зв'язок людини та надприродного. Так, наділяючи магічним сенсом певні дії (як свої, так й інших особистостей), людина вірить в те, що врешті-решт вони певним чином подіють та вплинуть на її життя. Отже, у ХХІ столітті, в епоху цифрових технологій та глобалізації, магія у свідомості людини займає доволі значне місце, впливаючи, на її поведінку, мислення, вчинки, та життя у цілому.

У чому ж причина того, що люди досі вірять у магію та магічні ритуали? Олена Белоусова основною причиною відродження магії у житті сучасного соціуму називає розрив єдності між людиною та природою (Белоусова, 2009, с. 20). Тож будь-який магічний ритуал є своєрідною спробою «подолати» цей розрив, адже звертаючись до потойбічних сил, підкорюючи сили природи, людина наче зливається з ними воедино, повертається у первісні часи, коли люди вірили у силу богів та могутність природи і приносили їм дари та жертви, щоб отримати натомість певні блага.

Окрім того, постійний стрес, який переживають сьогодні люди, призводить до дестабілізації світогляду окремого індивіда, який відчуває потребу у чудодійному зціленні від насущних проблем. А звернення до магії у цьому випадку якраз розглядається у вигляді пошуку своєрідної «терапії» у сучасному ворожому світі. Продовжуючи цю тему, можна також згадати доповідь американського філософа, політичного економіста і публіциста японського походження Френсіса Фукуями «Соціальні наслідки біотехнологічних новацій», у якій він говорить про те, що «...сучасні технології змусили нас відійти від природи», та згадує про так званий феномен «скляної людини» як результат розвитку наукового знання (Белоусова, 2009, с. 24). Тож магія у такій ситуації слугує своєрідним «ілюзорним укриттям» людини від «всепроникаючого погляду» науки.

Відродження магії є яскравим проявом одного із найбільш загальних законів культурної еволюції: як правило, поява нової моделі у системі життєзабезпечення чи виробництва не відміняє старих форм, а лише відводить їх у більш обмежену область застосування, із якої вони можуть бути вилучені та використані повторно більш розширено, якщо того вимагає нова або ж екстремальна ситуація. Проте магія відроджується уже із новим змістом: примітивні магичні практики доповнюються знаково-символічною образністю та дискурсивністю відповідно до потреб сучасної людини.

Наразі можна говорити про магичний характер повсякденних ритуалів навіть тих людей, які начебто і не вірять у магію. Їхня «магічність» може навіть не усвідомлюватися, оскільки вона пов'язана із несвідомими страхами або нав'язливими образами. Повсякденні ритуали догляду за своєю зовнішністю включають у себе також деякий магичний елемент: перехід від природного стану у суспільний (наприклад, коли жінка наносить макіяж) і навпаки. Точно так же приймання ванни вважається ритуалом очищення, своєрідним способом змиття усіх гріхів цього недосконалого світу.

Якщо говорити окремо про Україну, то на сьогодні у деяких регіонах і досі є поширеними певні магичні ритуали, як-от любовні (наприклад, збирання сміття та зав'язування вузлів на перехресті; ворожба перед дзеркалом тощо), ритуали проти хвороб чи потрапляння нечистої сили у дім (прикрашання дому та подвір'я гілками дерев на Зелені свята) тощо (Тиховська, 2021).

Навіть ті люди, які не користуються послугами ворожок чи магів, не виконують самі певних ритуалів, бо не вірять чи бояться їх, все одно знаходяться під владою вірувань та забобонів, які міцно «засіли» у їхній свідомості. Так, наприклад, усім відомий ритуал «посидіти перед дорогою». Вважається, що це вбереже людину від усього поганого, що може статися з нею у дорозі. Або ж, коли кажуть, що не можна свистіти у домі, адже цей свист прикликує нечисту силу. Також багато хто вірить, що не можна дивитися у розбите дзеркало, адже так можна прив'язати до себе потойбічну силу (Постукати по дереву та оминати кішок: 19 популярних ритуалів або забобонів, які збереглися донині). І таких вірувань доволі багато, вони існують у кожному суспільстві, і так чи інакше впливають на життя та поведінку людей.

Обговорення. Магія сьогодні вважається одним із способів возз'єднання людини із природою, підкорення надприродних сил заради досягнення певної мети. Е. Кассіпер, А. Кроулі, Б. Малиновський та Б. Рассел вбачають у магії засіб виконання бажань та досягнення бажаного результату, та говорять, що магія – це те, що рухає люди-

ну вперед та допомагає їй пізнати Всесвіт. Проте все ж, суспільна думка щодо даного феномену неоднозначна. Певна частина науковців вважає магію антисоціальною та антирелігійною. Та вони говорять про те, що не варто зв'язуватися із потойбіччям, адже в силу того, що людина не може його контролювати, такі дії є небезпечними. Інші ж охоче вдаються до різноманітних магічних практик, та вірять у те, що це принесе їм певні позитивні плоди (поверне кохану людину, зробить багатими, вбереже від біди тощо).

Немало дослідників стверджують, що навіть ті, хто всіяко відмовляється вірити у магію та магічні практики, кожного дня здійснюють певні магічні дії: приймають душ, наносять косметику, одягаються, тим самим здійснюючи ритуал переходу від свого природного стану до стану суспільного. Багато хто, стукаючи по дереву, боячись чорної кішки, чи відчуваючи страх дивитися у розбите дзеркало, навіть не уявляють, що це не прості забобони чи вигадки – усе це так чи інакше пов'язано із магією та надприродними силами.

Таким чином, можемо констатувати, що магія у свідомості сучасної людини існує у вигляді:

- чогось забороненого, антисоціального, антирелігійного, небезпечного та шкідливого;
- своєрідного засобу досягнення певної мети чи виконання бажань;
- повсякденних ритуалів та забобонів, які, хоч дехто їх і не пов'язує напряду із магією, так чи інакше мають із нею міцний зв'язок.

Висновки. Магія є складовою частиною свідомості сучасної людини. Для когось – це щось небезпечне, страхітливе, антирелігійне та антисоціальне, а декому магія видається певним засобом пізнання оточуючого світу, інструментом для підкорення надприродних сил та отримання деяких благ чи виконання бажань. Існує думка, що так чи інакше, кожен із нас свідомо чи підсвідомо виконує певні магічні ритуали кожного дня. Визнання частиною людей деякої ролі магії у житті сучасного суспільства пов'язане із тим, що в епоху новітніх технологій людина, яка поступово відділяється від природи, саме у магічних практиках вбачає своєрідний засіб поєднання із природними силами, своєрідну «терапію», укриття від проблем ворожого світу.

Магія наскільки закріпилася у людській свідомості, що навіть деякі філософи говорять про настання «нової магічної епохи», що пов'язано із відкритим пропагуванням магічних практик, надприродних сил та явищ у сучасному суспільстві та формуванням такого феномену як «магічний світогляд», що і буде перспективою наших подальших досліджень.

Список літератури

- Белоусова Е. В. Старая и новая магия. *Вестник Челябинского государственного университета. Философия. Социология. Культурология*. 2009. № 42 (180). С. 19–25.
- Кастанеда К. Лекции и интервью. Киев : София; Москва : ИД Гелиос, 2001. Ч. 2. 240 с.
- Конєва Я. Погляд польських етнологів ХХ–на початку ХХІ століття на магичне мислення. *Етнічна історія народів Європи*. 2004. № 17. С. 16–20.
- Кроули А. Магия в теории и на практике. Москва : Локид-Пресс, 2001. 542 с.; ил.
- Малиновский Б. Сэр Джеймс Джордж Фрэзер: очерк жизни и творчества. Научная теория культуры. Москва : ОГИ, 2005. С. 145–177.
- Пирог Г. В., Дубова Н. С. Особливості уявлень сучасних чоловіків і жінок про магію. *Психологія людини: свідомість і реальність: зб. матеріалів VIII міжнар. наук.-практ. конф. (Ніжин, 30-31 жовт. 2018 р.)*. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. С. 213–215.
- Попов Е. А. Философия магии: основные подходы. *Вестник Ставропольского государственного университета*. 2007. № 49. С. 189–193.
- Постукати по дереву та оминати чорних кішок: 19 популярних вірувань або забобонів, які збереглися донині. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2021/04/10/244513>.
- Смірнова О. О. Магія в контексті філософсько-культурологічного дискурсу. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: зб. наук. праць*. Київ, 2014. С. 179–186.
- Тиховська О. М. Міфологічні образи та магичні ритуали в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2021. 39 с.

References

- Belousova, E. V. (2009). Staraya i novaya magiya [Old and new magic]. In *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofiya. Sociologiya. Kul'turologiya* [Bulletin of the Chelyabinsk State university. Philosophy. Sociology. Culturology], 42 (180), 19-25 [in Russian].
- Kastaneda, K. (2001). Lekcii i intervyyu [Lectures and interviews]. Kiev: Sofiya; Moskva: ID Gelios [in Russian].
- Koniewa, Ya. (2004) Pohliad polskykh etnologiv XX – na pochatku XXI stolittia na mahichne myslennia [The view of Polish ethnologists of the 20th – at the beginning of the 21st century on magic thinking]. In *Etnichna istoriia narodiv Yevropy* [Ethnic history of the peoples of Europe], 17, 16-20 [in Ukrainian].
- Krouli, A. (1998). Magiya v teorii i na praktike [Magic in theory and practice]. Moskva: Lokid, Mif. [in Russian].
- Malinovskij, B. (2005). Ser Dzhedjms Dzhordzh Frezer: Ocherk zhizni i tvorchestva [Sir James George Fraser: An Essay on Life and Works]. In *Nauchnaya teoriya kultury* [Scientific theory of culture] (pp. 145-177). Moskva: OGI [in Russian].

- Pyroh, H. V. & Dubova, N. S. (2018). Osoblyvosti uivlen suchasnykh cholovikiv I zhinok pro mahiiu [Peculiarities of ideas of modern men and women about magic]. In *Psykhohohiia liudyny: svidomist i realnist* [Human psychology: consciousness and reality], (pp. 213-215) [in Ukrainian].
- Popov, E. A. (2007). Filosofiya magii: osnovnye podhody [Philosophy of Magic: Basic Approaches]. *Vestnik Stavropolskogo gosudarstvennogo universiteta* [Herald of Stavropol state university], 49, 189-193 [in Russian].
- Postukaty po derevu ta omynaty chornykh kishok: 19 populiarnykh viruvan abo zaboboniv, yaki zberehlysia donyni* [Knock on wood and avoid black cats: 19 popular beliefs or superstitions that have survived to this day]. Retrieved from <https://life.pravda.com.ua/society/2021/04/10/244513> [in Ukrainian].
- Smirnova, O. O. (2014). Mahiia v konteksti filosofsko-kulturolohichnoho dyskursu. [Magic in the context of philosophical and cultural discourse]. In *Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury* [Actual problems of the history, theory and practice of artistic culture] (pp. 179-186) [in Ukrainian].
- Tykhovska, O. M. (2021). *Mifolohichni obrazy ta mahichni rytualy v ukrainskomu folklori Zakarpattia: etnopsykholohichniy aspekt* [Mythological images and magical rituals in Ukrainian folklore of Transcarpathia: ethnopsychological aspect]. (Ph.D. diss) Lviv. [in Ukrainian].

Kravchenko P. A., Holoshchapova A. M.

MAGIC IN THE CONSCIOUSNESS OF MODERN HUMAN

Introduction. Philosophers of all times and peoples tried to describe the mystery of magic, each time giving humanity their own images of magical practices, on the one hand, and the attitude to magic from the side of public consciousness, on the other. Turning to the problem of magic even today, in the era of worldview pluralism and the crisis of traditional ideas about the world, turns out to be quite relevant. Magic, which actually originated with humanity itself and passed through centuries and millennia, continues to exist in the consciousness of modern human. Some researchers talk about the onset of a «new magical era» and the formation of a whole subculture of magic followers. Yes, today in the individual and mass consciousness there is a sharp increase in interest in everything mysterious and supernatural: on the pages of newspapers, magazines, and social networks there are many ads from magicians and fortune tellers who promise to fulfill almost any wishes of people for a fee, television channels actively broadcast projects that talk about some magical events and phenomena, and even celebrities in their interviews tell how certain mysterious events happened to them, or how they personally turned to the mystery of magical practices. That is, we can say with confidence that the thinking and behavior of modern man is rightfully considered magical. Therefore, magic is not a relic of the past, but an integral part of the consciousness of a modern people. The aim of the publication is to analyze the influence of magic and magical practices on the consciousness and behavior of modern human. **Research methodology.** Research methods are comprehensive and based on a philosophical-anthropological and philosophical-cultural analysis

of magic as an integral part of human consciousness. Discussion. Magic in the mind of a modern people exists in the form of: something prohibited, anti-social, anti-religious, dangerous and harmful; one's native achievement of a certain goal or fulfillment of desires; everyday rituals and superstitions, which, although some do not associate the direction with magic, somehow have a strong connection with it. **Conclusion.** Magic is an integral part of the consciousness of modern human. For some, it is something dangerous, frightening, anti-religious and anti-social, and for some, magic appears to be an excellent means of learning about the surrounding world, a tool for subduing supernatural forces and obtaining certain benefits or fulfilling wishes. One way or another, each of us consciously or subconsciously performs certain magical rituals every day. Magic is so firmly entrenched in human consciousness that some philosophers speak of the onset of a «new magical era», which is associated with the open promotion of magical practices, supernatural forces and phenomena in modern society and the formation of such a phenomenon as a «magical worldview», which will perspective of our further research.

Key words: *magic, magical practices, human consciousness, magical ritual, supernatural powers, prejudices.*

Надійшла до редакції 8.12.2022

УДК 316.32:001.18:140.8

<http://doi.org/10.33989/2075-1443.2023.46.271527>

ORCID ID: 0000-0003-4826-8463

Володимир Шаповал

ШАПОВАЛ Володимир Миколайович – доктор філософських наук, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ. Сфера наукових інтересів – філософська антропологія, філософія культури, філософія права.

e-mail: shapovalw@ukr.net

ЛЮДИНА У ЦИФРОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ТРИУМФ І ТРАГЕДІЯ

Анотація. У статті розглянуто проблему впливу сучасного суспільства, що всебічно насичується інформаційно-комунікативними технологіями, на свідомість людини, та які це може мати наслідки. Автор торкається зв'язку цих питань з проблематикою війни, та наголошує, що цифрова епоха, яка поліпшує всі сторони життя і комфорт людей, разом з тим несе у собі великі ризики, чи не головним з яких є суттєва деформація свідомості, що спричиняє не тільки падіння з вищих щаблів культури у варварство і дикість, але й загальну знелюдність, втрату розуміння цінності життя взагалі і тотальне його знищення, аж до самознищення самої людини.

Ключові слова: людина, цифрове суспільство, війна, свідомість, маніпуляція свідомістю, інформаційна гігієна.

Постановка проблеми. Людська цивілізація дедалі впевненіше рухається у цифрову епоху. Економіка, фінанси, система освіти, мистецтво – практично всі сфери суспільства йдуть шляхом всебічної дигіталізації. Якщо раніше людині, для того, щоб вижити, потрібно було пізнати найближче природне оточення, то сьогодні, щоб стати успішним, їй треба мати якнайбільше інформації про структуру та функції багатьох сторін глобального суспільства. Сучасні інформаційно-комп'ютерні технології, Інтернет надають тут неоціненну послугу. Здавалося б, що настає та сама «ноосфера», про яку говорили найкращі уми людства у XX столітті (Вернадський, 1991, Тейар де Шарден, 1987).

© В. М. Шаповал, 2023

Багато хто вважає, що цифрові технології, тотальна дигіталізація наближає людство до омріяної доби загального добробуту та щастя (Castells, 2009). Невдовзі настане той час, коли ми наблизимось до високоорганізованого, самодостатнього суспільства, де зникнуть голод, злидні, хвороби, кожен індивід зможе мати необхідну частку загальнолюдських благ, а за відомої працьовитості і наполегливості забезпечить собі та своїм близьким високий ступінь комфорту. Згодом матеріальні інтереси підуть на другий план і люди зможуть присвячувати своє життя творчості та саморозвитку.

Водночас чимало авторів вказують на негативні сторони переходу на стадію глобального інформаційного суспільства. Так, наприклад, Скінер зазначає: «Ми переживаємо четверту революцію в історії людства, а незабаром настане п'ята, яка напевно поєднає штучний інтелект, біотехнології, редагування геному, багаторазові ракети і колонізацію інших планет. Трохи машини всередині людини та трохи людини у машині. Як все це вплине на наше мислення у наступному столітті?» (Скіннер, 2019, с.139).

Хоча наука і інформаційні технології розвиваються неймовірними темпами, відбувається справжня революція у пізнанні та освоєнні світу, напруга та конфлікти всередині людського суспільства не припиняються, певною мірою вони стають навіть гострішими (Калдор, 2015). Наростають протиріччя між розвиненими країнами, що розвиваються, між багатими і бідними всередині кожної країни, між різними релігійними конфесіями, не припиняються міжнаціональні конфлікти. Виникає питання, у чому полягають причини вказаних негативних тенденцій, яку роль тут відіграє прискорювана дигіталізація, та якими можуть бути шляхи подолання існуючих проблем.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження проблем впливу інформаційно-комунікативними технологіями на свідомість людини, та зв'язку цих питань з проблематикою війни і миру виступили праці М. Калдор, Е. Шмідта і Дж. Коена, К. Скіннера, М. Кастельса, С.Г. Кара-Мурза, Г.Г. Поцешцова.

Мета та завдання статті. На основі аналізу існуючих у сучасному суспільстві глибоких суперечностей і конфліктів, включаючи воєнні конфлікти, з'ясувати фактор свідомості у їх появі і розвитку, а також роль і значення інформаційно-комунікаційних технологій у формуванні позитивних або негативних тенденцій.

Методологія дослідження. Методологія досліджень має комплексний характер і базується на філософсько-культурологічному аналізі проблем впливу дигіталізація на формування свідомості нашого сучасника, що призводить до конструктивних або деструктивних

напрямків розвитку суспільства. Для вирішення конкретних завдань дослідження використано також принципи історизму, системності, об'єктивності, зв'язку історичного і логічного.

Результати. Причини глибоких суперечностей, що роздирають сучасне суспільство, лежить, насамперед, у матеріальній сфері. Причини конфліктів можуть бути різними, однак однією з головних є те, що чисельність людства неухильно зростає, а ресурсів для існування стає все менше. «Бунт мас», зафіксований мислителями і філософами на рубежі XIX-XX століть (Ортега-і-Гасет, 1994), породили безліч нових проблем, перш за все, – нагодувати і як розважити сотні мільйонів людей, щоб вони не померли від голоду чи від нудьги і не рознесли на шматки нашу цивілізацію. Маси були кинуті в топку Першої, а потім Другої світових війн. Жертви обчислювалися мільйонами та десятками мільйонів. Але це не завадило людству зрости протягом XX століття з 2-х до 6 млрд. людей. 15 листопада 2022 р. на планеті Земля народився 8-мільярдний житель.

Не припиняється жорстока боротьба між державами за те, щоб зберегти ресурси на своїх суверенних територіях, і, якщо є для цього сили та можливості, скористатися ресурсами інших держав, а також таких нейтральних частин планети, як Арктика, Антарктика та Світовий океан.

Проблема перенаселення на тих чи інших територіях, у деяких містах та країнах виникала в історії людства неодноразово, і щоразу вона тим чи іншим чином знаходила вирішення. Люди або освоювали нові території, знаходили нові ресурси, якщо такі були, або, включаючи всю міць свого розуму, винаходили нові способи раціональнішого використання наявних ресурсів, тобто, йшли або екстенсивним, або інтенсивним шляхом. Здавалося б, можливості екстенсивного шляху сьогодні практично вичерпані, необхідно йти у напрямку вдосконалення ментальної сфери, шукати нові ідеї, які могли б стати надбанням найширших верств населення, та допомогти знайти нові можливості для подальшого розвитку людської цивілізації. Проте, саме тут виникає одна з головних колізій нашого часу, а саме: людська свідомість, що має шукати конструктивні ідеї і рішення, направлені на прогрес людства, нерідко спрямовується у прямо протилежний бік, на руйнування і насильство. Пошуки причин та дискусії з цього приводу не припиняються та набувають все більшої гостроти.

Обговорення. Будь-який злочин, перш ніж він буде втілений у життя, спочатку дозріває у людській голові. Спочатку він відбувається подумки, а вже потім може стати реальністю. Найбільш суперечливо людська свідомість проявляється в умовах війни. Остання є злочином гігантського масштабу, що несе за собою незліченні жертви і руйнуван-

ня, відкидають культуру на десятиліття назад. Війни, що відбуваються на полях битв, спочатку зароджуються в головах окремих людей, переважно тих, хто перебуває біля керма держави. Для того, щоб розпочати війну та надати їй значного розмаху та жорстокості, потрібно суттєво змінити свідомість багатьох людей (Почепцов, 2000).

Особливістю такого виду злочину, як війна, є те, що у ході її підготовки, крім того, що необхідно підготувати відповідну техніку, озброєння, боєприпаси і т.д., необхідно підготувати слухняних солдатів, нав'язати людям ідею обов'язковості, неминучості, виправданості війни, зробити цю ідею домінантою їхньої свідомості. Необхідно так змінити цю свідомість, щоб люди, всупереч природному страху смерті, без вагань кидалися б у бій. розбестити свідомість настільки, щоб люди перетворилися на позбавлену розуму орду, здатну, подібно диким звірям, лише вбивати і жерти свою здобич. Організатори війн прагнуть нав'язати своїм солдатам цілком викривлену систему цінностей, яка відповідала б їхнім маячним цілям, а ще краще позбавити будь якого мислення і дозволити панувати тваринним інстинктам. Треба, щоб вони відчували тваринну пристрасть здійснювати насильство.

Існують професійні армії, де солдати воюють «за гроші», і в ім'я цієї, по суті, низовинної мети, стають убивцями, отримують легітимацію на скоєння злочинів, а також народно-визвольні армії, коли більш менш значна частина народу, натхненна високими цілями, йде в бій, щоб захистити свою землю, відстояти свою честь, свободу і незалежність, звільнитися від поневолювачів (Калдор, 2015). Хоча у обох випадках має місце війна, але у першому – одна мотивація, а у другому – зовсім інша. При цьому, як би там не було, ідеальним воїном буде той, хто матиме таку свідомість, яка цілком безперечно націлена на війну і знищення противників, яких, у граничному випадку, взагалі не вважають за людей (Гриняев, 2004).

Величезне значення морально-психологічної підготовки майбутнього воїна, роль свідомості у перетворенні звичайної цивільної людини на солдата розуміли великі державні мужі та восначальники ще в давнину. Олександр Македонський, Гай Юлій Цезар, Наполеон були не тільки великими полководцями, а й видатними ораторами. У наш час, з появою радіо, телебачення, масових газет і журналів, а потім Інтернету цей напрямок діяльності набув особливого характеру. Технічні та організаційні можливості для «промивання мозку» мільйонам людей одночасно зросли неймовірно. Від індивіда потребуються величезні зусилля, щоб встояти перед натиском агресивної пропаганди, не перетворитися на пасивного споживача брехливої і такої, що вбиває людяність, інформаційної продукції (Кара-Мурза, 2005).

Отже, можна досить впевнено стверджувати, що причини воєн і військових конфліктів, якими переповнена наша планета, значною мірою зумовлені деформацією свідомості людей, ментальної сфери на локальному та глобальному рівнях.

Багато століть мала місце ситуація, коли джерела інформації були рідкісні, обмін між людьми цим ресурсом був повільним і важким, а сама інформація, була переважно, ілюзорно-фантастичною, надуманою і вкрай недостовірною. Розвиток науки і технологій в останні три століття докорінно змінив ситуацію. Інформації стало надзвичайно багато, її кількість і доступність стали насправді неосяжними, а якість, точність і достовірність непорівнянні з тим, якими вони були у недалекому минулому. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології, що стрімко розвиваються, створюють гігантські можливості для того, щоб формувати людську свідомість із заданими властивостями, спрямовувати її у той чи інший бік.

Однією з особливостей нашого часу є те, що найвища влада в багатьох державах потрапляє до рук далеко не найосвіченіших і морально бездоганних людей. Дуже часто відбувається прямо протилежне, а саме, на вершину влади підносяться негідні люди, а то відверті злочинці, далекі від турботи про більш гуманне і піднесене майбутнє свого народу та людства, позбавлені перспективного мислення і штовхають людей у похмуре середньовіччя та відверту дикість. Суспільство – це абстрактне поняття, насправді існують певні групи людей, які мають ті чи інші інтереси і використовують інформаційний простір у тому, щоб відстоювати ці інтереси. Якщо такі люди мають у руках владу, їх можливості посилюються багаторазово. Вони робитимуть все можливе для того, щоб зберегти владу у своїх руках якнайдовше. Пам'ятаючи відоме висловлювання їх попередників, що «мета виправдовує засоби», навряд чи вони виявлятимуть у своїй жадобі влади особливу перебірливість,

Максимальний ефект у формуванні того чи іншого напрямку думок своїх громадян досягається у тоталітарних та авторитарних суспільствах. Маючи у своїх руках усі важелі влади, а також економічні та технічні можливості, авторитарна диктатура чи «вождь» зі своїми поплічниками може забезпечити жорсткий контроль за свідомістю підданих, тримати їх у рамках суворих, нав'язаних та вигідних вождям цілей та цінностей (Кара-Мурза, 2005). Однак маніпуляція суспільною свідомістю не виключена також і в тих суспільствах, які називають себе демократичними. Так звані «незалежні засоби масової інформації» намагаються створювати ілюзію об'єктивності висвітлення подій та плюралізму оцінок, проте насправді їх дії служать цілям тих чи інших корпорацій, груп впливу чи окремих осіб, і ці цілі далеко не завжди є моральними та шляхетними.

Здавалося б, сучасні високорозвинені суспільства, де панує демократія і величезну роль відіграють Глобальна Мережа, є територією свободи і плюралізму. Потoki інформації не мають ані меж, ані кордонів (Castells, 2009). Інтернет – це нібито величезний супермаркет, де сотні та тисячі видів найрізноманітнішої, мислимої та немислимої продукції. Індивідуальність підходів задоволення матеріальних потреб, коли конкретному індивіду підберуть і доставлять бажану йому річ, супроводжується так само індивідуальним підходом до задоволення потреб у інформації. У останньому випадку ступінь націленості на індивідуальні смаки та переваги навіть вища, а способи задоволення є більш тонкими та винахідливими. Разом з тим, як у разі матеріальних, так і у разі інформаційних послуг, на першому місці, поза всяким сумнівом, стоїть економічна чи політична вигода тих, хто володіє засобами масової інформації та комунікації та повністю розпоряджається тим, кому і куди доставити відповідну інформацію (Шмидт, Коэн, 2013). При цьому, ця вигода цілком виразно виражається не тільки у валюті, що конвертується, а й у формуванні цілком певного способу думок, сприйняття і умонастроїв, що задаються володарями інформаційних потоків

Плюралізм та свобода вибору того чи іншого інформаційного продукту можна було б вважати позитивним чинником, але є у цьому явищі і зворотний бік. Як і у разі гігантського супермаркету матеріальних речей, в океані інформації потрібно вміти добре орієнтуватись, а для цього треба мати розум. Так само як у матеріальному світі, є дешеві і є високоякісні речі, у світі інформації ще більший відсоток низькопробної і шкідливої інформації, яка, при невмілому поводженні з нею, може серйозно нашкодити або навіть зламати життя окремому індивіду чи багатьом людям, якщо брехливу, шкідливу інформацію без перестану цинічно нав'язувати тривалий час (Сельченко, 2002).

Філософи співвідносять свої думки та умонастрої з вічністю. Звичайні люди, стурбовані повсякденними, приземленими проблемами, мають дещо інший склад мислення, інші горизонти та інші пріоритети. Якщо для перших найвищою цінністю є абсолютна істина, добро, краса, загальне благо, то для других на першому місці найчастіше стоїть банальна миттєва користь.

Людину можна розглядати, у певному сенсі, як надскладний комп'ютер, який отримує певну інформацію на вході та здатна видавати якусь інформацію на виході (Castells, 2009). Причому, людина не тільки видає нову інформацію, спираючись те що, отримує ззовні, але й одержувана ззовні інформація сприяє цілком визначеним діям. Думки, слова та дії людини обумовлені не тільки її матеріальним існуванням, але й, значною мірою, тією інформацією, яку вона отримує

із зовнішнього світу протягом усього свого життя від першого подиху до смерті. Очевидно, що інформація, її якість і кількість, що надходить ззовні, значною мірою, формує спосіб дій, а то й долю людини.

Історія існування людства у лоні культури має такий, що досить чітко проглядається, вектор, а саме – рух від природного до дедалі більше штучного, препаративаного, створеного самими людьми середовища та відповідно інформації. Сьогодні штучна, отримана з різного роду технічних пристроїв інформація, для значної кількості людей домінує над природною, тією, яку людина отримує безпосередньо з навколишнього світу. Для багатьох навіть така трагічна подія, як війна, смертельні сутички з ворожою навалюю виглядають не більше, ніж картинка на екрані монітора телевізора чи комп'ютера, і в цьому сенсі сприймається досить відсторонено і абстрактно.

Існують тілесні насолоди і такі, які називають ментальними чи духовними. Згідно з поширеною думкою, духовні задоволення вищі і довговічніші за будь які тілесні насолоди, а серед останніх найвищим є пристрасть до творчості, що не має насичення. Однак сучасні цифрові технології досягли чималого успіху у тому, щоб перетворити задоволення духовних потреб на різновид масового виробництва, коли смаки опускаються нижче за найнижчий рівень, а піднесені, гідні речі замінюються інформаційними сурогатами, які за допомогою високих технологій вкидаються у багатомільйонні маси, деформуючи їх свідомість і направляючи її у вульгарне споживацьке русло.

Висновки. Для того, щоб вміти відрізнити високоякісний інформаційний продукт від підробки, вульгарності, завуальованої чи відвертої брехні, необхідний досить високий рівень інтелектуального розвитку особистості. З якогось часу розвиток індивіда, перетворюється на саморозвиток. Індивід вступає у той період, коли він сам стає відповідальним за своє життя у всьому різноманітті його матеріальних та духовних компонентів. Вплив інших людей та зовнішньої інформації не зникає, але тепер від самого індивіда залежить, що брати із зовнішнього інформаційного простору, а від чого відмовлятися. Від його розуму та вільної волі залежить те, як він сформує власне інформаційне середовище, наскільки чітко будуть окреслені пріоритети, а також встановлені заслони та ментальні фільтри, що не дозволяють проникати і накопичуватись непотрібній і шкідливій інформації. Вирішальну роль тут грає загальна культура індивіда, система його ціннісних орієнтацій, формування якої починається у ранньому дитинстві і не закінчується до останнього подиху.

Констатація середини ХХ століття про перехід до суспільства масового споживання стосувалась, переважно, матеріальних сторін жит-

тя соціуму. Триумф людини сучасної інформаційно-цифрової епохи полягає в тому, що ми досягли рівня суспільства масового споживання інформації. Але трагедія у тому, що люди виявились не готовими до такого стрімкого повороту у розвитку нашої цивілізації. Існує реальний ризик втратити свою людяність, перетворитися не на духовних істот, про що мріяли видатні філософи та релігійні мислителі минулого, а на щось подібне до машин, *homo technologicus*, для яких зникають не тільки вищі духовні потреби, а й цінність самого життя. Звичайним станом для таких, що втратили самих себе, істот стає деструкція, насилля і війна з самими собою і цілим світом.

Для того, щоб уникнути цього, необхідно серйозно переглянути ставлення до інформації. Як тілесна гігієна є запорукою тілесного здоров'я людини, так само інформаційна гігієна є запорукою ментального здоров'я. Причому останнє навіть важливіше, ніж тілесне здоров'я. Інформаційна гігієна стає не тільки відповідальністю і нагородою самого індивіда, але й умовою подальшого існування і вдосконалення людського суспільства.

Список літератури

- Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление / Ответств. редактор А.Л. Яншин. Москва: Наука, 1991. 272 с.
- Гриняев С. Н Поле битвы – киберпространство. Теория, приемы, средства, методы и системы ведения информационной войны. Минск: Харвест, 2004. 448
- Калдор М. Новые и старые войны: организованное насилие в глобальную эпоху / пер. с англ. А. Апполонова, М. Дондуковского; ред. перевода А. Смирнов, В. Софронов. Москва: Изд-во Института Гайдара, 2015. 416 с.
- Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. М.: Изд-во: Эксмо, 2005. 832 с.
- Castells M. Communication power. Oxford University Press, Oxford, 2009.
- Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture/ Vol. I. The Rise of the Network Society/ Malden, MA; Oxford, UK: Blackwell. 2009.
- Ортега-і-Гасет, Х. Бунт мас / *Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори*. Київ : Основи, 1994. С. 15-139.
- Почепцов Г.Г. Информационные войны. Москва: Рефл-бук, Киев: Ваклер, 2000. 576 с.
- Сельченко С.В. (Составитель). Контроль сознания и методы подавления личности. Хрестоматия. Москва : Издательство «АСТ», 2002. 624 с.
- Скиннер К. Человек цифровой. Четвертая революция в истории человечества, которая затронет каждого. Пер. с англ. О. Сивченко. Науч. ред. К. Щеглова. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2019. 304 с.
- Тейяр де Шарден П. Феномен человека. М.: Наука, 1987. 240 с.
- Шмидт Э., Коэн Дж. Новый цифровой мир. Как технологии меняют жизнь людей, модели бизнеса и понятие государств. Пер. с англ. С. Филина. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2013. 368 с.

References

- Vernadskiy V.I. (1991). Nauchnaya mysl' kak planetnoye yavleniye (Scientific thought as a planetary phenomenon) Moscow:: Nauka [in Russian].
- Grinyayev S. N. (2004). Pole bitvy – kiberprostranstvo. Teoriya, priyemy, sredstva, metody i sistemy vedeniya informatsionnoy voyny (The battlefield is cyberspace. Theory, techniques, means, methods and systems of information warfare). Minsk: Kharvest [in Russian].
- Kaldor M. (2015). Novyye i staryye voyny: organizovannoye nasiliye v global'nyu epokhu (New and old wars: organized violence in the global era) Moscow:: Izd-vo Instituta Gaydara [in Russian].
- Kara-Murza S.G. (2005). Manipulyatsiya soznaniyem (Mind manipulation). Moscow: Eksmo [in Russian].
- Castells M. (2009). Communication power. Oxford University Press, Oxford. [in English].
- Castells M. (2009). The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. I. The Rise of the Network Society. Malden, MA; Oxford, UK: Blackwell [in English].
- Ortega-i-Gaset, KH. (1994). Bunt mas (Riot mas. Kiïv : Osnovi, [in Ukrainian].
- Pocheptsov G.G. (2000). Informatsionnyye voyny (Information wars). Moscow: Refl-buk, Kiyev: Vakler [in Russian].
- Sel'chenok S.V. (2000). (Mind control and methods of personality suppression). Moscow: AST [in Russian].
- Skinner K. (2019). Chelovek tsifrovoy. Chetvertaya revolyutsiya v istorii chelovechestva, kotoraya zatronet kazhdogo (Digital Man. The fourth revolution in the history of mankind, which will affect everyone). Moscow: Mann, Ivanov i Ferber [in Russian].
- Teyyar de Sharden P. (1987) Fenomen cheloveka (The phenomenon of man). Moscow: Nauka [in Russian].
- Shmidt E., Koen Dzh. (2013). Novyy tsifrovoy mir. Kak tekhnologii menyayut zhizn' lyudey, modeli biznesa i ponyatiye gosudarstv (New digital world. How technology is changing people's lives, business models and the concept of states). Moscow: Mann, Ivanov i Ferber [in Russian].

Shapoval V.N.

PERSON IN A DIGITAL SOCIETY: TRIUMPH AND TRAGEDY

Introduction. Human civilization is moving into the digital age. Many believe that total digitalization is bringing humanity closer to the dream age of general well-being and happiness. However, although there is a real revolution in the knowledge and mastering of the world, the tension and conflicts within human society do not stop, and people do not feel happier.

This determines the **aim and the tasks of the research**, which are based on the analysis of deep contradictions and conflicts existing in modern society, including military conflicts, to find out the factor of consciousness in their

emergence and development, as well as the role and significance of information and communication technologies in formation of positive or negative trends.

The **research methodology** has a complex nature and is based on a philosophical and cultural analysis of the problems of the influence of digitalization on the formation of the consciousness of our contemporary, which leads to constructive or destructive directions of the development of society. To solve the specific tasks of the research, the principles of historicism, systematicity, objectivity, the connection of the historical and the logical were also used.

Research results: The reasons for deep contradictions tearing modern society lie, first of all, in the material sphere. However, the possibilities of the extensive path are practically exhausted today, it is necessary to go in the direction of improving the mental sphere, to look for new ideas that could help to find new opportunities for the further development of human civilization. However, this is where one of the main conflicts of our time arises, namely: the human consciousness, which is intended for the production of constructive ideas and solutions, is often directed in the exact opposite direction, towards destruction and violence. The search for reasons and discussions on this matter have not stopped for many decades and are becoming increasingly acute.

Discussion. The most contradictory human consciousness manifests itself in the conditions of war. One of the main causes of wars and military conflicts is the deformation of people's consciousness, the mental sphere at the local and global levels. Modern information and communication technologies create great opportunities to shape human consciousness with given properties, to direct it in one direction or another. Modern highly developed societies, where democracy reigns and the Global Network plays a huge role, seem to be the territory of freedom and pluralism. However, precisely thanks to digital technologies, the satisfaction of spiritual needs has turned into a kind of mass production, when tastes are lowered below the lowest level, and worthy things are replaced by informational surrogates.

Conclusions. In order to be able to distinguish a high-quality information product from a fake, veiled or outright lie, a fairly high level of intellectual development of the individual is required. It is necessary to form an own information environment, where priorities will be clearly defined, as well as curtains and mental filters will be installed, which do not allow the penetration and accumulation of unnecessary and harmful information. The triumph of man in the modern information and digital age lies in the fact that we have reached the level of a society of mass information consumption. But the tragedy is that people were not ready for such a rapid turn in the development of our civilization. There is a real risk of losing one's humanity, turning not into spiritual beings, but into something similar to machines, homo technologicus, for whom not only higher spiritual needs disappear, but also the value of life in general. In order to avoid a negative scenario, it is necessary to seriously revise the attitude to information, to make information hygiene at all levels the norm of our life.

Key words: person, digital society, war, consciousness, manipulation of consciousness, information hygiene.

Надійшла до редакції 30.12.2022

УДК 342.1(=161.2):172.1

<http://doi.org/10.33989/2075-1443.2023.46.271530>

ORCID ID: 0000-0003-0500-3000

ORCID ID: 0000-0001-5622-6357

Олексій Штепа, Світлана Коваленко

ШТЕПА Олексій Олександрович – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – філософія права, соціальна філософія.

e-mail: aleksej83@ukr.net

КОВАЛЕНКО Світлана Василівна – викладач циклової комісії гуманітарної підготовки, спеціаліст вищої категорії Відокремленого структурного підрозділу «Полтавський фаховий коледж нафти і газу Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка». Сфера наукових інтересів – історія філософії, філософія права.

e-mail: kovalenko.svitlana@ukr.net

ОКРЕМІ ЧИННИКИ СТРЕСОГЕНЕЗУ ПРАВОВОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ В КОНТЕКСТІ ВІТЧИЗНЯНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті здійснено аналіз категорії стресогенезу як фактору формування ментально-правових стереотипів українського етносу в державотворчому дискурсі. Серед іншого, було вивчено та описано такі прояви цього явища як межове становище українських етнічних земель на кордоні цивілізаційних Європи та Азії, Заходу і Сходу; тривалий період бездержавності нашого народу в результаті дії об'єктивних та суб'єктивних чинників; кріпацтво як явище суспільно-правової дійсності на землях сучасної України та інші фактори. Автори доходять до обґрунтованого висновку, що вказані процеси та явища мали наслідком виникнення чи поглиблення у вітчизняній суспільній свідомості таких деструктивних в державотворчому аспекті поведінкових стереотипів як анархізм, правовий нігілізм, громадоцентризм, «втеча від свободи»,

© О. О. Штепа, С. В. Коваленко, 2023

абсентеїзм та громадянська пасивність, глибокі корупційні традиції та непотизм, низький статус державної власності тощо.

Ключові слова: *правова ментальність, стресогенез, етнос, автоматизми, стереотипи, державотворення, чинники стресогенезу, кріпацтво, соціум, межове становище, бездержавність.*

Постановка проблеми. Український етнос у 2013-2022 роках зіткнувся з багаточисельними зовнішніми та внутрішніми викликами, що, значною мірою, стали результатом його попереднього історичного розвитку та глибинних трансформацій у суспільній свідомості. Ці зміни, у свою чергу, стали закономірною реакцією на низку історичних процесів та явищ, які мали місце на території проживання народу від найдавніших часів і до сьогодні. Розуміння їх сутності та впливу на становлення правової ментальності українців є обов'язковою запорукою здійснення будь-яких цілеспрямованих суспільних трансформацій, зокрема і гостро необхідних реформ в усіх сферах буття соціуму. А оскільки поведінкові стереотипи соціальної спільноти найбільш наочно проявляються саме в кризові періоди етногенезу, то можна впевнено стверджувати: останні роки дають нам надзвичайно багатий матеріал для вивчення та аналізу.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема ментальності та формування поведінкових стереотипів цікавить вітчизняних та зарубіжних науковців досить давно. Найбільшого поширення поняття «ментальність» набуває в працях французької історичної школи «Аналів». У науковому доробку М. Блока, Ф. Броделя, М. Вовеля, Ж. Ле Гоффа, Ж. Лефевра, Л. Февра, Р. Мандру та інших вчених розкривається зміст ментальності та її структур, а також особливості їх впливу на повсякденне життя та діяльність індивідів, що жили в різні історичні епохи. Досліджували явище ментальності й російські філософи, історики, культурологи, психологи: М. Барг, Ю. Безсмертний, Г. Гачев, А. Гуревич, В. Дубов, М. Косов, Л. Пушкарьов, М. Холодна та інші.

Майже всі видатні діячі української культури у своїх творах також порушували проблеми ментальності з різних точок зору. Так, М. Грушевський, М. Костомаров – проблема генези української ментальності в історичній ретроспективі; Д. Чижевський – теорія та методологія функціонування ментальності та відображення ментальних стереотипів в національній культурі; П. Куліш, Т. Шевченко – аналіз етнічної ментальності в літературних творах; Г. Сковорода, П. Юркевич – ментальність як прояв «божественного» начала людини; В. Липинський, І. Франко – вплив ментальності на політичне та соціально-економічне буття соціуму.

Мета та завдання. У статті автори мають на меті проаналізувати окремі чинники стресогенезу етнічної правової ментальності українського етносу та показати їх вплив на зміст його поведінкових стереотипів.

Методологія дослідження. Методологія даного дослідження має комплексний характер і базується на соціально-філософському та філософсько-правовому аналізі поведінкових настанов українців у сфері праворозуміння.

Результати. Кожна соціальна спільнота протягом свого буття засвоює з оточуючого середовища певну інформацію, під впливом якої в надрах її свідомості та підсвідомості формуються певні поведінкові автоматизми, соціальні стереотипи сприймання тієї чи іншої життєвої ситуації. Іноді історичний досвід, отриманий етносом, є надзвичайно болючим для нього. Такий досвід виникає внаслідок дії (навіть і нетривалої) суспільно-історичних процесів та явищ, а також природних і географічних факторів, під впливом яких відбувається радикальна трансформація поведінкових настанов спільноти в тій чи іншій сфері її буття. А період дії цих факторів на політико-правову ментальність етносу має назву її стресогенезу.

Чинники стресогенезу умовно можна поділити на ендогенні та екзогенні. До екзогенних джерел українські етнопсихологи та дослідники ментальності О. Донченко та Ю. Романенко відносять, наприклад, безперервні навали різноманітних за походженням агресорів (татарських, польських, російських, німецьких) та всілякі спроби акультурації ними українства (Донченко, Романенко, 2001, с. 209). До ендогенних чинників, на їх думку, можна зарахувати різноманітні міграційні процеси, що породили маргінальність та зраду українськими керманічами свого народу (Донченко, Романенко, 2001, с. 210-211).

Вважаємо, що доцільною є подача чинників стресогенезу правової ментальності українського етносу в порядку їх хронологічного виникнення.

Першим джерелом стресогенезу українців стало географічне розташування їх ареалу мешкання, його так зване «межове» становище, на кордоні між цивілізаційним Сходом і Заходом. Варто відзначити, що дію цього фактору важко обмежити певним хронологічним періодом. Якщо виходити з того, що процес формування українського етносу почався з середини XIII століття (орієнтовно після монголо-татарської навали), то чинник межового становища українських етнічних земель впливає на процес формування ментальності українців з початку зародження цієї соціальної спільноти і продовжує діяти до сьогодні. Проте, не варто відкидати і ту обставину, що даний фактор

значною мірою обумовлював і ментальність історичних попередників українців – слов'янських племен, руського етносу тощо, адже вітчизняна правова ментальність не виникла на порожньому місці, а була значною мірою «успадкована» від них.

Основним його проявами є: міграції різноманітних етносоціальних спільнот, що могли здійснюватись як мирним шляхом, так і у вигляді військових вторгнень, які супроводжувались конфліктами з місцевим населенням та частковою чи повною його асиміляцією (у різні історичні часи на українських землях оселялись кімерійці, скіфи, сармати, гуни, готи, греки, слов'яни тощо); військові вторгнення, що не мали мети заселення території автохтонного населення, а носили характер загарбницьких чи грабіжницьких походів (сюди можна віднести періодичні вторгнення хозар, печенігів, половців, монголо-татарську навалу, набіги кримських татар та інших татарських орд, військові операції польських, турецьких, російських військ різних часів, шведське вторгнення 1708 року. Певним чином межовим становищем українських земель (їх геостратегічним значенням) обумовлені і військові дії на їх території в період I та II світових війн, а також гібридна агресія 2014 року; торгівельні контакти (пролягання торгового шляху «із варяг у греки», наявність значної кількості судноплавних річок, відносно розвинена інфраструктура сучасності мали наслідком інтенсивний торговий обмін з іншими етносами); культурний обмін із сусідніми спільнотами, що суттєво позначився на мові, релігії, культурі, ментальності українців.

Найбільш відчутний вплив на стресогенез мали військові вторгнення різноманітних соціальних спільнот на вітчизняні терени. У результаті дії даного фактору буття місцевого населення на цих землях супроводжувалось постійною смертельною небезпекою, очікуванням військової інтервенції, що докорінно змінює звичний побутовий уклад. Очевидно, саме під впливом проживання на «цивілізаційній межі» в українській народній свідомості виникає критичне ставлення до будь-якої праці, адже «ворог прийде – все одно все попалить». Це дає підстави вітчизняним філософам та історикам визначити результативну (інтегральну) функцію Великого кордону як прозорого бар'єру між війною і миром з перевагою у часовому вимірі воєнних конфліктів між мирними перепочинками (Стороженко, 2006, с. 32).

У цій екзистенційно-межовій ситуації, на думку українського етнопсихолога та філософа діаспори О. Кульчицького, «були можливі два типи реакції мешканців неспокійних земель: «*vita maxima et heroica*» авантюрно-козацького життєвого стилю і «*vita minima*» – поведінка «анабіотичного» стилю, притаснення існування. Використовуючи

останню рятувалися, за народними переказами, від загибелі наші предки, заховавшись від ворога в озерах і вдихаючи повітря через стебла очерету. Перша форма в своєму ідеальному продовженні, – призводила до виникнення «ентузіастичної компоненти» в етнічній ментальності, друга – до «стилю приховуваності», тобто звуження сфери контактів із зовнішнім світом, до «відступу в себе», і тим самим, до формування відповідних світосприймаючих домінант» (Кульчицький, 1956, с. 16-17).

Крім того, розташування на межі цивілізованого світу створювало моральне виправдання для «втечі» від «офіційного» соціуму, поза межі державного та суспільного життя, стимулювало почуття свободи від деяких суспільних норм і стереотипів. Найбільш типовими серед них соціальний психолог О. Мостяєв зазначає схильність до насильства, грабунків, порушення моральних норм (Мостяєв, 2011, с. 20). Такий втікач не визнавав над собою жодної влади, його дії, зокрема, об'єднання в невеликі групи таких самих ухадників, ставали його особистим вибором та життєвим шляхом. Слушною є думка О. Мостяєва, що ухадництво стимулювало водночас як раціональні елементи світовідчуття, так і ірраціональні. Він акцентує увагу на тому, що з одного боку підтримувалась раціональність, що виявлялась у прагненні до планування, передбачення, систематичності у вчинках, а з іншого, спостерігається тенденція до швидкої зміни під їх впливом емоцій та афектів (Мостяєв, 2011, с. 21).

За визначенням О. Донченко та Ю. Романенко, розташування між Сходом та Заходом призводить до маргіналізації України, що має такі прояви:

- а) послаблення інтегрованості нації, персоналістичний тип національної психоідентифікації;
- б) поліцентричність поведінки, інтелектуальна та емоційна амбівалентність, соціокультурний еkleктизм (Донченко, Романенко, 2001, с. 214-215).

На цьому ментальному підґрунті постали такі негативні явища українського буття, як анархізм, абсентеїзм, громадянська пасивність. В останні роки перед гострою зовнішньою загрозою значна частка вітчизняного соціуму виявила абсолютну пасивність, легковажність і навіть відверту антидержавну позицію, що проявлялось в ухиленні від мобілізації, самовільному залишенні своїх позицій військовослужбовцями, недбалому ставленні до власних обов'язків і в різноманітних формах співпраці з ворогом. Проте поряд з такими ганебними фактами маємо приклади беззаперечного героїзму та самозречення, безпрецедентної підтримки армії з боку населення,

масові вияви патріотизму. Усе це, безперечно, є проявом історичного досвіду українського етносу, отриманого ним протягом століть перебування «на межі» та еkleктичної деформованої української ментальності.

Другим важливим фактором стресогенезу вітчизняної правової ментальності є багатовікова відсутність власної національної держави, що стала логічним наслідком того ж таки межового становища та сформованої під його впливом громадянської пасивності етносу. Так, український політолог та філософ у еміграції Б. Цимбалістий доречно зауважує, що «через брак власної державності не могло витворитися почуття довіря між громадянами і провідною верствою, не вирощувалися ті громадянські чесноти, що є надзвичайно важливими для тривалого громадянського життя: почуття лояльності до своєї влади; толерантність до суперечностей в ім'я національної згоди; готовність до співпраці, не зважаючи на всі розбіжності, тобто до компромісу; і врешті – взаємне довіря між громадянами. Навпаки, бездержавність стала психологічною категорією, тобто рівнозначною з невмінням створити власну владу та її вдержати» (Цимбалістий, 1994, с. 13). Відсутність власної держави зумовила заперечення українцями державності як такої, навіть після здобуття Україною незалежності у 1991 році.

Український етнолог М. Юрій наголошує, що «втеча» українців від суспільного життя до природи є в певному сенсі втратою свого «я», пораженом, рисою ментальності, яка так чи інакше притаманна багатьом генераціям бездержавного українства, багатомільйонної нації, що протягом усієї історії мала лише фрагментарну державність, а відтак не знаходила можливостей для самореалізації» (Юрій, 2006, с. 197).

Найбільш небезпечним наслідком тривалої бездержавності стало несприйняття українським етносом будь-якої влади, держави як такої (тепер уже власної) та норм поведінки в соціумі, санкціонованих цією державою. Це значною мірою зумовило невисокий рівень довіри громадян до проведених останнім часом реформ (національної поліції, системи правосуддя та місцевого самоврядування, медичної та освітньої реформ), скептично населення ставиться і до діяльності влади у сфері боротьби з корупцією.

Як слушно зазначав із цього приводу український філософ В. Липинський, «Ми – всі мешканці України – не є громадянством поневолені; ми – громадянство недержавне. Це значить, що ми держави, як реального втілення нашої окремішності, не маємо не тому, що ми всі хочемо її мати, але нам якась зовнішня чужоземна сила в цьому заважає. Держави ми не маємо тому, що ми не уміємо самі в собі хотіння своєї власної держави розвинути, його в цілім

нашим громадянстві розбудити і це хотіння, відповідним методом його організації, своїми власними місцевими силами здійснити» (Липинський).

Досить поширеним явищем внаслідок дії фактору тривалої бездержавності стали абсентеїзм та повна байдужість до вирішення нагальних державних справ. Отже, за певних умов та у визначені моменти часу, наші співвітчизники можуть демонструвати неабияку громадянську активність. Подібний сплеск народної енергії можна було спостерігати і в 2004 та 2013-2014 роках. Однією з причин цієї активності можна вважати порушення діючою владою загальнознаного принципу справедливості, у результаті чого владна еліта втратила легітимність в очах носіїв етнічної ментальності.

Третій фактор вітчизняного ментального стресогенезу – тривале перебування українського селянства, що є основним носієм етнічної ментальності, зокрема правової, у стані особистої несвободи в другій половині XVIII – першій половині XIX століття, джерелом якого став зовнішній чужорідний суб'єкт – Російська держава. За слухним твердженням англійського філософа А. Тойнбі, коли жива істота скривджена порівняно з іншими представниками свого роду внаслідок втрати певного органу або відчуття, вона, як правило, відповідає на це лихо, вдосконалюючи якийсь інший орган або вигострюючи якийсь інше чуття, аж поки здобуває перевагу над подібними до себе в цьому іншому полі активності і в такий спосіб надолужує втрачене в першому. Сліпі, наприклад, володіють куди гострішим чуттям дотику, аніж люди, спроможні бачити предмети очима. За цією ж таки аналогією, на думку філософа, «коли в людському суспільстві якась група чи клас зазнає гноблення справедливого чи несправедливого, з власної вини чи з вини інших членів суспільства, в якому вона живе, вона схильна відповідати на утиски або цілковиту заборону займатися тією чи іншою діяльністю, концентруючи свої зусилля десь-інде, і домагаючись там надзвичайних успіхів. Найпоширенішою формою такого соціального гноблення було рабство (кріпацтво)» (Тойнбі, 1995, с. 133-134).

Відсутність будь-яких громадянських прав і навіть особистої свободи спонукало селянський прошарок до подальшого занурення у власний внутрішній світ, що спричинило вибуховий розвиток народної культури, неймовірне піднесення особистого селянського господарства (навіть в умовах відсталої поміщицько-кріпосної системи) тощо. Натомість ментальною спадщиною кріпосницького періоду стали поглиблення громадянської пасивності, байдуже ставлення до особистих та громадянських прав індивіда, галопоуючий ріст корупції, нарешті негативне сприйняття свободи як соціально-

правової цінності, за термінологією Е. Фрома, «втеча» від неї. У глибинній свідомості українських селян формувався образ «доброго царя та поганих панів», що зумовив поглиблення етатизму та патерналістської ментальності, наслідки яких ми відчуваємо і сьогодні.

За свідченням істориків, твердження про істотне покращення добробуту селян в Україні після реформи 1861 р. є безпідставним, адже хоч офіційна влада і декларувала свою турботу про підвищення рівня життя сільського населення, але через обмеження його прав у сфері землеволодіння фактично прирекла на ще більшу матеріальну скруту, ніж за часів кріпосництва (Молчанов, 2011, с. 11). Так особисте звільнення селянства також стало своєрідним стресом для українців, що певним чином можна порівняти з негативним впливом на свідомість окремих суспільних верств розпаду Радянського Союзу у 1991 році. Після ліквідації кріпосного ладу селянам довелося самостійно дбати про свій добробут, сплачувати викупні платежі, вступати у різноманітні відносини з державно-бюрократичним апаратом, а отже, така жадана в кріпацтві особиста свобода як філософська, так і політико-правова цінність поступово усвідомлюється як тягар. Оскільки до 20-30-х років ХХ століття селянство складало 80 % населення, то цей поведінковий стереотип поступово стає етнічним.

Висновки. Отже, підбиваючи підсумки даного дослідження, варто зауважити наступне. По-перше, стресогенез вітчизняної політико-правової ментальності можна визначити як процес її творення під впливом подій, явищ, процесів суспільно-історичного розвитку українського етносу, а також факторів географічного розташування та особливостей навколишнього природного середовища, що надзвичайно болісно сприймаються соціальною спільнотою і, як наслідок, зумовлюють трансформації в змісті її настанов. По-друге, межове становище українських земель, тривала бездержавність етносу, кріпосне право на вітчизняних теренах та інші фактори суспільно-історичного розвитку вітчизняного етносу спричинили виникнення чи поглиблення в народній свідомості таких деструктивних в державотворчому дискурсі стереотипів як анархізм, правовий нігілізм, громадоцентризм, «втеча від свободи», абсентеїзм та громадянська пасивність, глибокі корупційні традиції та непотизм, низький авторитет державної власності тощо.

Список літератури

- Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика: Глибинні регулятори психополітичного повсякдення. Київ : Либідь, 2001. 336 с.
Кульчицький О. Світовідчуття українців. Українська душа. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1956. С. 13–25.

- Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf>.
- Молчанов В. Вплив селянської реформи 1861 р. на добробут населення України. Історія України. 2011. черв. (№ 22). С. 10–15.
- Мостяев О. Вплив пограничного положення України на формування соціальних поведінкових стереотипів. Наука і суспільство. 2011. № 1/2. С. 15–23.
- Стороженко І. Великий кордон і українське козацтво кінця XV – середини XVII століття. Київська старовина. 2006. № 1. С. 31–45.
- Тойнбі А. Дослідження історії. Том 1. / пер. з англ. В. Шовкуна. Київ : Основи, 1995. 614 с.
- Цимбалістий Б. Тавро бездержавності. Політична культура українців. Київ : Вид. Всесвіт. Координац. Ради та Респ. Асоц. українознавців, 1994. 61 с.
- Юрій М. Ф. Етнологія: навч. посіб. Київ : Дакор, 2006. 360 с.

References

- Donchenko, O., Romanenko, Yu. (2001). *Arkhetypy sotsialnoho zhyttia i polityka: Hlybynni rehulatory psykhopolitychnoho povsiakdennia* [Archetypes of social life and politics: Deep regulators of psychopolitical everyday life]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Iurii, M. F. (2006). *Etnolohiia: navchalnyi posibnyk* [Ethnology: a textbook]. Kyiv: Dakor [in Ukrainian].
- Kulchytskyi, O. (1956). *Svitovidchuttia ukrainsiv* [Worldview of Ukrainians]. In *Ukrainska dusha* [Ukrainian soul]. (pp. 13-25). Niu-York; Toronto: Kliuchi, [in Ukrainian].
- Lypynskiy, V. *Lysty do brativ-khliborobiv. Pro ideiu i orhanizatsiiu ukrainskoho monarkhizmu* [Letters to the brothers-farmers. On the idea and organization of Ukrainian monarchism]. Retrieved from <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf> [in Ukrainian].
- Molchanov, V. (2011). *Vplyv selianskoi reformy 1861 r. na dobrobut naseleennia Ukrainy* [The impact of the peasant reform of 1861 on the welfare of the population of Ukraine]. *Istoriia Ukrainy* [History of Ukraine], 22, 10-15 [in Ukrainian].
- Mostiaiev, O. (2011). *Vplyv pohranychnoho polozhennia Ukrainy na formuvannia sotsialnykh povedinkovykh stereotypiv* [The influence of Ukraine's border position on the formation of social behavioral stereotypes]. *Nauka i suspilstvo* [Science and society], 1/2, 15-23 [in Ukrainian].
- Storozhenko, I. (2006). *Velykyi kordon i ukrainske kozatstvo kintsia XV- seredyny XVII stolittia* [The Great Border and the Ukrainian Cossacks of the late 15th and mid 17th centuries]. *Kyivska starovyna* [Kyiv antiquity], 1, 31-45 [in Ukrainian].
- Toinbi, A. (1995). *Doslidzhennia istori* [History research] (Vol. 1). Kyiv: Osnovy, [in Ukrainian].

Tsymbalystyi, B. (1994). *Tavro bezderzhavnosti. Politychna kultura ukraintsviv* [Tavro of statelessness. Political culture of Ukrainians]. Kyiv: Vyd. Vsesvit. Koordynats. Rady ta Resp. Asots. ukraïnoznavtsiv [in Ukrainian].

Shtepa O.O., Kovalenko S.V.

INDIVIDUAL FACTORS OF STRESSOGENESIS OF THE LEGAL MENTALITY OF THE UKRAINIAN ETHNOS IN THE CONTEXT OF DOMESTIC STATE-FORMATION: SOCIAL-PHILOSOPHY ANALISE

Introduction. In 2013-2022, the Ukrainian ethnic group faced numerous external and internal challenges, which were largely the result of its previous historical development and profound transformations in the public consciousness. These changes, in turn, have become a natural reaction to a number of historical processes and phenomena that have taken place in the territory of the people from ancient times to the present. In this article, the author aims to analyze some factors of stress genesis of the ethnic legal mentality of the Ukrainian ethnic group and show their impact on the content of its behavioral stereotypes. **The methodology** of this study is comprehensive and is based on socio-philosophical and philosophical and legal analysis of behavioral attitudes of Ukrainians in the field of legal understanding. **Results.** In the course of analyzing the scientific works of a number of researchers, we found that during its historical existence, the Ukrainian ethnic group has experienced a number of events, phenomena and processes of objective reality, which led to the transformation of the content of its behavioral stereotypes. Factors of stress genesis can be divided into endogenous and exogenous. Exogenous sources of Ukrainian ethnopsychologists include, for example, continuous invasions of various aggressors (Tatar, Polish, Russian, German) and various attempts to acculturate Ukrainians. According to them, endogenous factors include various migration processes that have generated marginality and betrayal by Ukrainian leaders of their people. In the future, the established guidelines play or may play a destructive role in the process of nation-building. **Conclusions.** We found that the stress genesis of domestic political and legal can be defined as the process of creating political and legal mentality of the Ukrainian ethnos under the influence of events, phenomena, processes of its socio-historical development, as well as factors of geographical location and environmental conditions. community and, as a consequence, cause transformations in the content of its guidelines. In addition, the border situation of Ukrainian lands, long statelessness of the ethnic group, serfdom in the homeland and other factors of socio-historical development of the national ethnic group have led to the emergence or deepening in the people's consciousness such destructive stereotypes as anarchism, legal nihilism, freedom “, absenteeism and civic passivity, deep corruption traditions and nepotism, low status of state property, etc.

Key words: *legal mentality, stress genesis, ethnicity, automatisms, stereotypes, state formation, factors of stress genesis, serfdom, society, border position, statelessness.*

Надійшла до редакції 8.10.2022

УДК 606:60.024.1

<http://doi.org/10.33989/2075-1443.2023.46.271534>

ORCID ID: 0000-0001-8898-5120

ORCID ID: 0000-0003-2719-8937

Петро Кравченко, Тетяна Кісельова

КРАВЧЕНКО Петро Анатолійович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, декан факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії, проблеми сучасної політичної культури.

e-mail: pkravchenko53@gmail.com

КІСЕЛОВА Тетяна Валеріївна – аспірантка кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії, філософська антропологія.

e-mail: lisichka.for.e25@gmail.com

ВПЛИВ ТРАНСТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ НА МАЙБУТНЄ ЛЮДСТВА

Анотація. У статті проаналізована можливість розвитку транссуспільства та критика безпеки трансгуманістичного розвитку людства. Автори аргументують позицію що транстехнологічний розвиток не несе в собі загрози знищення людського суспільства, а лише викриває наявні й зараз проблеми розвитку людської цивілізації. Конвергентні технології можуть значно змінити побутове життя людини, проте вони не створюють нових проблем етичного чи екзистенційного характеру. Транstechнології вже частково існують і активно розвиваються, що доводить тезу трансгуманізму – майбутнє постійно відбувається. Проте при використанні гуманістичних цінностей більшість транстехнологій добре працюють разом, призводячи до ефектів синергії між різними аспектами суспільного життя. Трансгуманістична ідеологія не докорінно змінює моральні ідеали людини, а технологічну модифікацію як розширення можливостей людини. Суспільство транслюдей буде покращене розвитком технологій, що принесе користь всім його членам при врахуванні існуючих моральних, культурних і етичних норм.

Ключові слова: біоконсерватизм, трансгуманізм, транслюдина, пост-людина, транссуспільство, конвергентні технології, біотехнології.

Постановка проблеми. Трансгуманізм як культурний рух активно відстоює позицію створення пост-людини, яка володітиме можливостями, що значно перевищують сучасні досягнення без використання технологічних засобів. Основна ідея трансгуманістичного руху – створення нового технологічного людського виду, для того щоб отримати можливість подолати існуючі межі розвитку людини накладені біологічною спадщиною. Трансгуманісти стверджують, що бути пост-людиною означає перебувати у пост-людській еволюційній фазі, котра торкається будь-якого аспекту життя людства, і має змогу зробити його більш досконалим або навіть повністю замінити його новим технологічним еквівалентом. Звичайно, якщо тіло людини зазнає змін завдяки розвитку сучасних конвергентних, інформаційно-комунікативних технологій, нанотехнологій та генетики, то і соціальне життя людини теж буде змінюватися. Використання нових технологій в житті людини, змінить як природну так і соціальну сторону життя людини. Трансгуманістична еволюція людини завдяки технологічному процесу актуалізує і відкриває проблеми та вади суспільства пов'язані з взаємодією людей у ньому. Транссуспільство яке матиме нові можливості (такі як омолодження організму людини або уповільнення старіння; розкриття структури та механізму людського мислення; опанування способів конструювання дійсності мозком людини; створення роботів та інших електронних пристроїв з штучним інтелектом, що володіють більшою чи меншою мірою індивідуальністю) – безумовно буде трансформоване. Ця трансформація суспільного життя призведе до посилення чи девальвації цінностей та ідеалів, моральних та етичних норм сучасного суспільства. Тож мислителі-футурологи дуже занепокоєні ймовірним розвитком транссуспільства.

Аналіз досліджень і публікацій. Провідними дослідниками проблем трансгуманізму і еволюції людини та її соціального розвитку є Р. Бейлі, Ф. М. Есфендіарі, Н. Бостром, Р. Курцвейл, Ф. Фукуяма, Дж. Хюз, Ю. Хабермас, Н. Кампбел, Л. Касс та Ст. Дж. Ліллі. У працях цих дослідників головною проблемою є філософсько-соціальні аспекти трансгуманізму. Зокрема Юрген Хабермас аналізує зв'язок ідей трансгуманізму і конвергентних технологій з дотриманням соматичних прав людини, її захисту в соціумі. Френсіс Фукуяма в роботі «Наше постлюдяне майбутнє» показує, що може отримати людство від біотехнологій, адже сучасні біотехнології можуть бути здатні змінити образ життя людей до такого стану, що трансформується сама людська природа. Ці дослідники звертають увагу на наслідки впровадження конвергентних технологій для суспільства. Опонентами їм є вчені трансгуманісти Ф. М. Есфендіарі, Н. Бостром, Р. Курцвейл. Досить авторитетний вчений-трансгуманіст Р. Курцвейл припускає що

наші тіла, наш мозок і машини навколо нас можуть одного дня злитися в єдиний масивний суспільний інтелект, що також повністю змінить наше соціальне життя. Проте це будуть оптимістичні зміни, які покращать життя людини та суспільства.

Мета та завдання. Метою статті є соціально-філософський огляд прогнозів та ймовірних наслідків впровадження трансгуманістичних ідей в життя людини та суспільства.

Методологія дослідження має комплексний характер і базується на філософсько-антропологічному та філософсько-культурологічному аналізі трансгуманістичних концепцій побудови транссуспільства.

Результати. Соціальне життя людини змінюється щохвилини. За даними, які наводить періодичне видання National Geographic, середній дорослий віком від 18 років витрачав приблизно 10 годин на день, дивлячись на екран, сім з 10 американців приймають ліки, що відпускаються за рецептом, а гарнітури віртуальної реальності є одними з найпопулярніших іграшок для геймерів. Усе це підтверджує те, що в майбутньому біологічно-технічні модифікації людини стануть популярними, як тільки будуть доступні споживачу. Врешті решті ймовірно, що людство створить транслюдину – «перехідну людину», яка є самосвідомою істотою, з покращенням тіла імплантатами, безстатеву особистість з можливістю штучного розмноження та розподіленою індивідуальністю (Есфендіарі, 1989). У наш час багато трансгуманістів вже вважають себе транслюдьми, оскільки можливості людського тіла і розуму сьогодні значно більші завдяки використанню безлічі сучасних інструментів. Можливо це звучить перебільшено, але в певному сенсі наші машини – це продовження наших ніг, наші гаджети – це наш розум і пам'ять, а Google – наш невід'ємний інструмент для аналізу та мислення. Наше життя зараз лише частково технологічне, без чіткого поділу між органічним і технологічним, вуглецем і кремнієм. Проте, ці всі фактори вже впливають на взаємодію особистості з суспільством, тож розглянемо ймовірний розвиток соціального життя людини в найближчому майбутньому.

Погляди на наше ймовірне майбутнє існують в постійних дебатах між трансгуманістами і біоконсерваторами. Стівен Ліллі вважає, що ці дебати є надзвичайно актуальними та будуть ще довго продовжуватися, адже технологічний розвиток не зупиниться: «Транстехнологічні програми керовані найкращими вченими та інженерами світу. Корпорації та національні держави жорстоко конкурують за них. Військові цікавляться певними додатками. ЗМІ, як я згадував раніше, приділяють пишну увагу. Звісно, немає можливості їх занедбаності чи занепаду, щоб можна було припустити, що ці технології зникнуть» (Ліллі, 2008, с. 5).

Позиція трансгуманістів щодо суспільства транслюдей аргументована тим, що розвиток технологій приносить користь всім при врахуванні моральних, культурних і етичних норм. Позиція біоконсерваторів спирається на той факт, що панування трансгуманізму може зруйнувати філософію демократії. Ідеї рівності, свободи, універсальних прав можуть бути дискредитовані поділом між людьми і транслюдьми чи навіть кіборгами. Біотехнології, нанотехнології та високорозвинутий штучний інтелект можуть виявитися джерелом небезпеки, якщо їх використовувати необачно та не зважати на наслідки їх використання. Серед біоконсерваторів є відомі вчені і філософи, які занепокоєні можливостями нових технологій. Це Ф. Фукуяма, Н. Кампбел, Л. Касс, Ю. Хабермас які наголошують що необхідно зважати на важливість збереження природи людини та її унікальності. Вчені, які стоять на позиціях біоконсерватизму, підкреслюють, що суспільство з сучасними технологіями має багато проблем. Тому поява транслюдей значно погіршить ситуацію і просування вперед технологій дестабілізує сучасний світ, а можливо навіть відкине досягнення, здобуті за останні кілька століть. Причиною цих негараздів буде втручання технологій в унікальну природу людини: «природа людини є основою нашого розуміння справедливості, моралі, доброго життя, а все це може змінитися з розповсюдженням нової технології» (Фукуяма, 2002, с. 122).

Основні побоювання біоконсерваторів стосуються питань біоетики та соціальних проблем таких як нерівність між кіборгами і людьми чи занепад демократії і перехід до тоталітарного ладу внаслідок отримання контролю над технологіями. Ф. Фукуяма зазначає «Ми не тільки не бачимо зараз такого кінця, а, здається, стоїмо на старті періоду небаченого в історії прогресу технології. Біотехнологія і більш глибоке розуміння наукою людського мозку будуть мати вагомі політичні наслідки – вони заново відкриють можливості соціальної інженерії, від якої відмовились суспільства з технологіями двадцятого століття» (Фукуяма, 2002, с. 30). Мислитель піднімає важливі питання для розвитку трансгуманістичного суспільства такі як генна дискримінація чи «воскресіння» евгеніки як нормального інструменту творення нової людини. Фактично біоконсерватори стверджують що ми отримуємо дві групи проблем: етичні та екзистенційні, які дуже взаємопов'язані. Важливо зазначити, що Ф. Фукуяма підкреслює, що частково людство вже вирішувало подібні проблеми, то чому ж, в майбутньому, суспільство стане нездатним їх вирішувати?

Проте важливо розуміти думку біоконсерваторів, адже вони показують нам важливість етичної та моральної готовності до використання нових технологій. І в цьому їх повністю підтримують натхнен-

ники трансгуманізму, Наприклад автор книги «Громадянин кіборг» Дж. Хьюз. Перш за все він зазначає що майбутнє суспільство транслюдей має відповідати світському гуманізму та просвітницькому проекту використання науки і технологій для колективного блага. Передусім ці технології мають бути використані для мінімізації соціальної несправедливості, розвитку соціальної солідарності і захисту людського населення планети. Мислитель вважає, що безпечний шлях до транслюдської цивілізації вимагає етичних стандартів, громадського контролю та певного регулювання. Він зауважує: «У «Нашій останній годині» астрофізик Мартін Ріс перераховує різні загрози існуванню людського роду від природних явищ на кшталт спалахів гамма-променів і астероїдів до технологічних катастроф, таких як неконтрольований розвиток нанотехнологій та екологічне руйнування. Ріс дає людству 50 на 50 шансів пережити століття і каже, що шанси на вимирання все більш ймовірні... Саме тому, що ми хочемо побачити постлюдське майбутнє, ми повинні почати будувати інститути управління глобального масштабу, які забезпечать розвиток нових технологій і захист людства від загроз його майбутньому» (Хьюз, 2004, с. 226). Отже, проблема використання технологій в зловмисних цілях існувала та існує зараз. Варто лише згадати проблему наявності ядерної зброї. Проте світ вибудовує міжнародні соціальні інститути з обмеження доступу до цієї технології, демократичні держави проводять політику роззброєння, міжнародні організації стежать за мирним атомом. Це показує нам, що людство може розумно керувати власними науковими досягненнями.

Окрім того трансгуманістичне суспільство буде більш відкритим, через миттєву передачу інформації і тому світ зможе швидше реагувати на загрози від конвергентних технологій. Дж. Хьюз передбачає прогрес трансгуманістичного суспільства до більш справедливого, рівного, процвітаючого та мирного світу через демократії, які заохочуватимуть громадян використовувати безпечні та ефективні покращення. Транслюди, а можливо і громадяни-кіборги стануть більш здібними та енергійними громадянами та зможуть зробити більший внесок у суспільство, оскільки їх потенціал буде доповнений біотехнологіями, нанотехнологіями та нейротехнологіями. «Ми можемо забезпечити достатнє харчування та чисту воду для кожного на планеті. Ми можемо подбати про те, щоб люди не були вбиті чи покалічені війною, наземними мінами та токсичними відходами, а також щоб вони не були згвалтовані та не катовані жорстокими режимами. Ми зобов'язані перед дітьми надати їм освіту та захистити їх домівки, щоб вони могли реалізувати свої здібності. Поряд із забезпеченням базових потреб, освітою та турботливою спільнотою, ми також все більше можемо за-

пропонувати технології як засіб для людей, щоб повністю розкрити свій потенціал» (Хьюз, 2004, с. 224). Трансгуманісти вважають, що більшість транстехнологій добре працюватимуть разом, призводячи до ефектів синергії між різними аспектами людського суспільства. Вони збільшать тривалість життя завдяки доступу до якісних медичних послуг. Технології з посилення інтелекту матимуть очевидні застосування у освіті, раціональному управлінні та підвищенні ефективності спілкування між членами суспільства. Поліпшення у спілкуванні, раціональному мисленні, торгівлі та освіті – це дуже ефективні методи, що сприятимуть мирному вирішенню міжнародних конфліктів.

Специфічним чином вирішуються і проблеми екзистенційного характеру. Біоконсерватори побоюються, що звичайній людині не буде місця в транссуспільстві. Трансгуманісти ж дивляться на можливість технологічних модифікацій як на розширення природи людини. Вони вважають, що не біологічне тіло робить нас людиною, а всі ієрархічні структури мозку, що визначають мою особистість, вміння та знання і є результатом моїх власних думок та досвіду. Люди, з якими я йду на контакт, ідеї та проекти, до яких я підключаюсь, є основними факторами, що визначають моє становлення... Враховуючи потенційну можливість існування свободи волі, можна сказати, що я сам приймаю рішення, ким мені стати (Курцвейл, 2015). Р. Вейл стверджує, що наше тіло з біологічної точки зору змінюється постійно, але це не заважає людині відчувати себе тим ким вона є – «зрозумійте: ми в процесі життя природним чином зазнаємо поступових змін. Більшість клітин нашого тіла постійно замінюються на нові (наприклад, поки ви читали останню пропозицію, у вашому тілі змінилося близько 100 млн клітин)» (Курцвейл, 2015). Поступове покращення біологічних систем людини завдяки введенню високотехнологічних пристроїв у наші тіла та мозок, буде такою ж самою процедурою безперервного обороту складових елементів людини. Тому можемо сказати, що це вплине на цілісність особи не більше, ніж природна заміна клітин тіла.

На сучасному етапі людство вже запровадило у своє життя багато пристроїв. Збереження пам'яті про історичне минуле людства та наших накопичених знань ми вже довіряємо різним інформаційним технологіям, проте це не впливає на наше усвідомлення природи людини. Головною ідеєю трансгуманізму, є не зміна людини на машину, а надання особистості можливостей проявити свою унікальність: ««Трансгуманізм є прямим продуктом цієї радикальної демократичної традиції. Трансгуманісти, як і їхні попередники-демократи-гуманісти, хочуть створити глобальне суспільство, в якому всі люди, на основі їхньої здатності до мислення та почуттів, можуть брати участь як рівноправні громадяни,

контролювати власні справи та реалізувати свій найповніший потенціал, незалежно від характеристик їхніх тіл» (Хьюз, 2004, с. 82). Тож трансгуманізм не обіцяє утопічного майбутнього світу. Але якщо зважати на загальнолюдські етичні норми, то у майбутньому кожна особистість отримає свободу реалізації власного потенціалу та можливість творчого самовираження, що лише надасть більше інструментів для прояву унікальної особистісної сутності людини.

Висновки. 1. Дискусія між біоконсерваторами і трансгуманістами про зміни в соціальному житті людини після впровадження нових конвергентних технологій містить зрозуміле занепокоєння, адже демократичні і гуманістичні цінності, людство здобувало великою ціною протягом століть. При розгляді побоювань біоконсерваторів стає зрозуміло що неправильно дорікати технологіям, що вони зруйнують демократичні режими і культурні здобутки народів, лише тому що вони й зараз мають проблеми у співіснуванні.

2. Багато футурологів звикли надавати трансгуманізму характеристику небезпечної ідеології. Це пов'язано з історичним досвідом людства, яке мало проблеми з впровадженням технологій у життя суспільства.

3. Існує безліч етичних, соціальних, культурних, філософських та наукових питань, які необхідно детально вивчити та обміркувати. Заклики трансгуманістів до радикальних змін людини, породжують побоювання що людина остаточно втратить свою унікальну природу. Заклик до повної модернізації людини, безперечно, зухвалий, але трансгуманізм далеко не зайде, якщо він буде надто шокуючим і нетрадиційним. Та при цьому трансгуманісти погоджуються, що для існування суспільства транслюдей необхідно вкорінити нові норми й правила життя. Трансгуманісти вважають, що можна говорити про покращення становища людства, якщо покращилося становище конкретних людей. А судити про покращення і обирати що добре чи погано може тільки сама людина. Тому трансгуманісти є прихильниками особистої свободи, особливо морального права для тих, хто хоче використовувати технологію для розширення своїх розумових та фізичних можливостей та збільшення контролю над власним життям. З цієї точки зору, покращенням у становищі людства буде зміна, яка збільшує можливості окремих людей усвідомлено змінювати себе та своє життя відповідно до своїх поінформованих бажань.

4. Трансгуманісти бачать майбутнє суспільство пов'язаним з міцною демократією, милосердним правлінням та процвітанням кожної конкретної людини завдяки розумному використанню конвергентних технологій. Тому ідеї трансгуманізму не несуть небезпеки для суспільного розвитку, а є лише підґрунтям для побудови більш досконалого

суспільства, яке враховуватиме всю відповідальність у використанні технологічних здобутків людства.

Список літератури

- Бостром Н. Трансгуманістичні цінності. URL: <https://www.nickbostrom.com/ethics/values.html>.
- Есфендіари Ф. М. (ФМ-2030) Чи Ви транслюдина?: моніторинг та стимулювання вашого особистого зростання у світі, що швидко змінюється. URL: <http://translatedby.com/you/are-you-a-transhuman/into-ru/trans/>
- Курцвейл Р. Еволюція розуму. Ексмо. 2015. URL: https://batrachos.com/sites/default/files/pictures/Books/Kurtsvey1_2015_Evoluytsiya%20razuma.pdf#page=244&zoom=100,96,118.
- Макс Д. Як люди формують нашу власну еволюцію. *National geographic*. 2017. URL: <https://www.nationalgeographic.com/magazine/article/evolution-genetics-medicine-brain-technology-cyborg>.
- Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции. Москва : АСТ, 2002. 349 с.
- Хабермас Ю. Будущее человеческой природы: На пути к либеральной евгенике? Москва : Весь Мир, 2002. 144 с.
- Хьюз Дж. Гражданин киборг: Почему демократические сообщества должны ответить измененному человеку будущего = Citizen Cyborg: Why Democratic Societies Must Respond to the Redesigned Human of the Future. Боулдер (Колорадо) : Westview Press, 2004. 294 с
- Lilley S. Transhumanism and society: The social debate over human enhancement. New York: Springer, 2008.

References

- Bostrom, N. *Transhumanistychni tsinnosti* [Transhumanist values]. Retrieved from <https://www.nickbostrom.com/ethics/values.html> [in Ukrainian].
- Esfendiari, F. M. (FM-2030) *Chy Vy transliudyna?: monitorynh ta stymuliuvannia vashoho osobystoho zrostannia u sviti, shcho shvydko zminiuietsia* [Are You Transhuman?: Monitoring and Stimulating Your Personal Growth in a Rapidly Changing World]. Retrieved from <http://translatedby.com/you/are-you-a-transhuman/into-ru/trans/> [in Ukrainian].
- Fukuyama, F. (2002). *Nashe postchlovechesкое budushee: Posledstviya biotekhnologicheskoy revolyucii* [Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnological Revolution]. Moskva: AST [in Russian].
- Habermas, Yu. (2002). *Budushee chelovecheskoj prirody: Na puti k liberalnoj evgenike?* [The Future of Human Nature: Towards Liberal Eugenics?]. Moskva: Ves Mir [in Russian].
- Huuz, Dzh. (2004). *Citizen Cyborg: Why Democratic Societies Must Respond to the Redesigned Human of the Future*. Boulder (Kolorado): Westview Press
- Kurtsveil, R. (2015). *Evoluitsiia rozumu* [Evolution of mind]. *Eksmo* [Exmo]. Retrieved from <https://batrachos.com/sites/default/files/pictures/Books/>

Kurtsvey1_2015_Evoluytsiya%20razuma.pdf#page=244&zoom=100,96,118 [in Ukrainian].

Lilley, S. (2008). *Transhumanism and society: The social debate over human enhancement*. New York: Springer.

Maks, D. (2017). Yak liudy formuiut nashu vlasnu evoliutsiiu [How Humans Shape Our Own Evolution]. *National geographic*. Retrieved from <https://www.nationalgeographic.com/magazine/article/evolution-genetics-medicine-brain-technology-cyborg> [in Ukrainian].

Kravchenko P.A., Kiselyova T. V.

THE IMPACT OF TRANSTECHNOLOGICAL DEVELOPMENT ON THE FUTURE HUMANITY

Introduction. The main idea of the transhumanist movement is the creation of a new technological human species and the ability to overcome the existing limits of human development imposed by biological heritage. The use of new technologies in human life will change both the natural side of human life and social. The transhumanist evolution of man actualizes and opens up the problems of society related to human interaction. The aim of the article is socio-philosophical review of forecasts and probable consequences of the implementation transhumanist ideas in human life. **Research methods** are comprehensive and based on philosophical-anthropological and philosophical-cultural analysis of transhumanist concepts of building a transsociety. **Discussion.** There are many ethical, social, cultural, philosophical and scientific issues that need to be studied and considered in detail. Transhumanists' calls for radical human change raise fears that man will eventually lose his unique nature. The call for the complete modernization of man is certainly bold, but transhumanism will not go far if it is too shocking and unconventional. However, transhumanists agree that the existence of a society of transhumans requires the introduction of new norms and rules of life. Transhumanists believe that we can talk about improving the situation of humanity if the situation of specific people has improved. And only a person can judge what is good for him or her. Therefore, transhumanists value the personal freedoms and rights of those who want to use technology to expand their mental and physical capabilities and increase control over their own lives. **Finally,** the ideas of transhumanism do not pose a danger to social development. They are only the basis for building a better society with responsibility to use technological advances.

Key words: bioconservatism, transhumanism, transhuman, post-human, trans-society, convergent technologies, biotechnologies.

Надійшла до редакції 15.12.2022

УДК 17.026.4:159.923.2

<http://doi.org/10.33989/2075-1443.2023.46.271535>

ORCID ID: 0000-0001-9191-0576

Мирослава Костенко

КОСТЕНКО Мирослава Терентіївна – аспірантка кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія, сучасні проблеми етики.

e-mail: slavunja308@ukr.net

УТВЕРДЖЕННЯ ГІДНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІТЧИЗНЯНОГО КУЛЬТУРНОГО І СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ КІНЦЯ ХХ ст.

Анотація. У статті досліджуються пріоритетні ідейні та ціннісні позиції українського суспільства наприкінці ХХ-го століття, розкрито поняття самовизначення. Досліджено зародження нової держави у етико-філософському дискурсі, проаналізовано цінності українців та гасла національно-визвольних змагань. Означено етапи розвитку національного самовизначення українського суспільства: національно-державного самовизначення України, суверенізації України (1985–1991 рр.); національно-державного становлення України в умовах суспільно-політичної та соціально-економічної невизначеності (1992–1996 рр.); усталення олігархату як деструктивного прояву демократичного режиму в Україні (1996–2004 рр.); поляризації ідентичностей (2005–2014 рр.); нинішній етап, який ми суто формально визначимо як «постреволюційний». Автором виокремлено ціннісні аспекти діяльності суспільних рухів доби Перебудови, їх увялення про честь та гідність особистості.

З'ясовано, що для національно-державного самовизначення період Перебудови став знаковим поверненням у публічний дискурс теми репресій, зверненням до забутих імен визначних діячів культури, науки, громадського спротиву, популяризацією творчості західних та діаспорних діячів. Відтак громадський протест у другій половині

© М. Т. Костенко, 2023

1980-х поступово персоніфікувався, що додавало впевненості його учасникам. Чимало реабілітованих, повертаючись із таборів ув'язнення, продовжили боротьбу за національне відродження, розбудову правової держави.

Розуміння гідності особистості в добу Перебудови, загалом, відрізнялося від попередніх історичних етапів визначальною рисою – симбіозом, ототожненням з такими категоріями як свобода, воля, незалежність.

Ключові слова: *соціально-культурне, національне визначення, державотворення, самосвідомість, самовизначення, цінності, честь, гідність, Перебудова.*

Посановка проблеми. Шлях кожного народу від культурного і соціально-політичного самовизначення до визнання незалежності держави є багатограним, по-своєму унікальним. Різні аспекти розвитку держави у науковому дискурсі виставляються з різних точок зору. З історичної: політичні події, війни та революції, історичні персоналії; з цивілізаційно-ціннісної: які цінності чи морально-етичні аспекти існували, їхня трансформація у певний період; щодо етико-філософської точки зору – вони є поодинокими та фрагментарними. Період зародження нової держави – ключовий у її трансформаційному процесі, адже це перехід до нових цінностей та ідеалів, культурна та національна ідентифікація, поєднання морально-етичних аспектів попереднього етапу розвитку держави з новими ідеями та поглядами учасників суспільства.

Проголошення Акта про державну незалежність України – переможна віха на шляху надтривалої та сповненої жертвовності боротьби українського народу за національне самовизначення та власну гідність. «Багатівікова історія українського державотворення» і «право українського народу на самовизначення», як зазначається в преамбулі Конституції України, – це те підґрунтя, завдяки якому відбулось утвердження Української держави. Разом із тим, проголошення незалежності поклало початок нового етапу самовизначення, на якому вирішальної ролі набули інституційні чинники, насамперед – Українська держава як нова якість національно-державного самовизначення українського народу та його роль у становленні гідності.

Актуальність теми зумовлена значущістю досвіду національно-державного самовизначення України для з'ясування його проблемних аспектів, а також сприятливих умов і чинників гідності українського народу, визначених відповідними політичними, правовими й іншими суспільними практиками. Дослідження зазначеної проблеми актуалізується й перманентним, упродовж усіх років незалежності, протистоянням суспільних сил, Помаранчевою революцією, подіями на Майда-

ні – Революцією гідності, війною, що розпочала росія проти України ще у 2014 році, сьогодні стає особливо гострим для українського суспільства. І нині, як і впродовж усієї своєї багатомісячної історії, український народ відстоює власний суверенітет і територіальну цілісність країни, честь та власну гідність і свободу.

Аналіз досліджень і публікацій. З набуттям незалежності національно-державне, культурне самовизначення України потребувало ціннісно-сміислового осягнення історичного та геополітичного базису подальшого розвитку. У працях сучасних науковців дедалі частіше знаходимо аналіз історико-політичних особливостей розвитку українського суспільства напередодні здобуття незалежності. Так, М. Михальченко (Михальченко, 2009), Т. Горбань (Горбань, 2010), І. Рафальський (Рафальський, 2016) аналізують еволюцію ідеї національного самовизначення в українській суспільно-політичній думці, що, безперечно, є важливим джерелом дослідження для розуміння історичних процесів та подій зазначеної доби. М. Попович (Попович, 2005), М. Фурса (Фурса, 1996) та Ю. Шайгородський (Шайгородський, 2010) визначили особливості українського соціуму у добу Перебудови, акцентуючи уваги на ціннісних та етичних аспектах. Разом із тим, актуальною залишається потреба в синтезі результатів досліджень, здійснених у різних галузях соціогуманітарних наук, зокрема філософських, у фокусі яких перебували окремі аспекти гідності українців доби національно-державного самовизначення України наприкінці ХХ-го століття.

Мета та завдання. Метою статті є дослідження генези та утвердження гідності особистості в умовах вітчизняного культурного і соціально-політичного самовизначення кінця ХХ ст.

Методологія дослідження. Основними методами дослідження є історичний, структурно-функціональний, системний та порівняльний. Для вирішення конкретних завдань використано також принципи системності, об'єктивності, сходження від абстрактного до конкретного тощо.

Результати. Культурне та соціально-політичне самовизначення України – багатоскладовий процес національного розвитку та державотворення, який синтезує самовизначення нації та самовизначення Української держави, – обумовлюється як внутрішніми чинниками, так і зовнішніми впливами.

Кінець ХХ-го століття для нашої держави є періодом національного та культурного самовизначення, що став початком відліку нового етапу розвитку української державності – доби незалежності. Незалежність України була детермінована довготривалим становленням національно-культурної самосвідомості, однак у сам момент її отримання тим адміністративним утворенням, що мало назву УРСР, імпе-

ратив національного самовизначення ще далеко не мав тієї суспільної переконливості, яка б могла забезпечити швидкий і безперешкодний поступ новоствореної держави. Значною гальмівною ознакою у цьому процесі був і досі залишається конфлікт ідентичностей, пов'язаний із суперечливими процесами переходу української національної самосвідомості від етнографічно-культурологічного до соціально-політичного принципу, розпаду і часткової регенерації пострадянської ідентичності, зародження регіональних субідентичностей, що мають різні ціннісні домінанти і стратегічні вектори інтеграції (Рафальський, 2016, с. 116-117).

Кризовий стан національної ідентичності констатується більшістю вітчизняних дослідників процесів націостановлення, що пов'язується із загостренням суспільно-політичної ситуації в країні, а також із невизначеністю пріоритетів та орієнтирів національного розвитку. Відповідно, у різні історичні моменти та політичні події брала гору та чи інша позиція, а відтак українська політика національного самовизначення продукувала невпорядковану сукупність рішень, інституцій, угод і зобов'язань, що частково суперечили одне одному, породжували невизначеність і конфліктність як у політичному процесі, так і в свідомості громадян. Відповідно, такі етичні категорії як честь, свобода, гідність, під час ціннісних невизначеностей, не зважаючи на свій актуальний стан, постійно трансформувалися, по-різному ідентифікувалися, інколи ототожнювалися українським соціумом.

Кожна нація формується, вбираючи в себе характеристики успадкованих від попередніх періодів історії України типів ідентичності, але при цьому й набуває нових рис, нового політичного досвіду, культурної індивідуальності. У ряді публікацій науковці в одному і тому ж значенні використовують поняття «національна самосвідомість» та «національне самовизначення», тобто вони розглядаються як тотожні. Проте це не зовсім правильно, тому вважаємо за потрібне вказати на їхню відмінність. Різниця між самосвідомістю та самовизначенням зумовлюється об'єктом, на який спрямована пізнавальна діяльність особистості. Спрямованість на зовнішній об'єкт визначає зміст самовизначення, на внутрішній – самосвідомості. У національній самосвідомості відображається ставлення людини до всього, що стосується національних феноменів. М. Попович подає таке визначення: «Національна самосвідомість – це знання про своє історичне минуле і сьогодення своєї Батьківщини, її матеріальну і духовну культуру, мову, традиції, усвідомлення національної спільності, її культури серед інших національних утворень і місця свого народу в світовій культурі» (Попович, 2005, с. 190). У національній самосвідомості має місце оцінка

людини самої себе як носія, суб'єкта ставлень до національного, свого місця у історії нації. Коли звичайна свідомість закладається в людині генетично, ментально, у ході стосунків у суспільстві, національна свідомість формується у ході довготривалої діяльності в соціумі, у процесі залучення до соціального і культурного досвіду свого народу та світової культури в цілому.

Цей етап, наприклад, М. Бердяєв називає первинним рівнем національної самосвідомості, де відчуття національної приналежності проявляється як емоція (закоханість у природу рідного краю, замишування мовою, звичаями, обрядами тощо). Обов'язковою умовою вищого рівня є осмислення своїх почуттів, розуміння потреби власної держави і прагнення до державотворення (Бердяєв, 1989, с. 110). Натомість І. Рафальський виділяє три окремі етапи у розвитку національної самосвідомості. Перший – етап раннього етнічного самодосконалення. У ранньому віці дитина засвоює культуру рідного дому, сім'ї, предків, рідного села, міста. Другий – етап національно-політичної самосвідомості. Він припадає переважно на підлітковий вік і передбачає усвідомлення себе як частки нації серед інших націй. На цьому етапі відновлюється історична пам'ять і формується почуття національної гідності. Цей етап характеризується особливим національним піднесенням особистості, формуванням власного «Я» не лише як індивідуальності, а й як учасника громадянського суспільства. Третій – етап громадського самоусвідомлення, людина усвідомлює, що бути націоналістом – це любити свою націю, бути патріотом – любити свою Батьківщину, уміти захистити власні честь та гідність, реагувати, коли нівелюють національні цінності (Рафальський, 2016, с. 29).

Згадані вище етапи громадського становлення людини відповідно позначаються на самому змістові її національної свідомості, спричиняються до формування її специфічних аспектів: етнічного, національно-політичного, державно-патріотичного. Поняття «національне самовизначення» є усталеним у науковому дискурсі і, як правило, розкриває процес здобуття нацією власної державності. Національне самовизначення, оскільки воно є складним та довготривалим процесом, має певну структуру, обумовлене необхідними етапами, своєрідними віхами якого неодмінно виступатимуть ті чи ті політичні феномени. Проте, варто зауважити, що набуття нацією державного статусу, тобто створення національної державності, не завжди є констатацією факту оформлення нації; процес становлення нації може продовжуватись і, як правило, продовжується й після проголошення державності та її утвердження.

Процес національно–державного самовизначення зумовлюється внутрішніми чинниками та зовнішніми впливами. Серед чинників на-самперед варто згадати економічні та культурні в найширшому сенсі – особливості етнічної структури суспільства, релігійні вчення та практики, ступінь розвитку ЗМІ та ЗМК, науково–філософські доктрини (котрим, на жаль, не приділяється особливої уваги ані в практичній політиці, ані в політологічних дослідженнях).

Саме поняття національно–державного самовизначення у науковій літературі використовується досить часто. Зокрема Т. Горбань, характеризуючи логіку розвитку української політичної думки кінця ХІХ – першої чверті ХХ століття, фактично означає сферу, яка цим поняттям охоплюється: синтез національного та державного буття. Українським політичним партіям і громадським діячам згаданого періоду, зазначає Т. Горбань, «доводилося боротися передусім за національно–етнічне самовизначення, паралельно розгортаючи діяльність, спрямовану на політизацію національного руху, кінцевою метою якого мусило стати політичне національно–державне самовизначення» (Горбань, 2010, с. 36). Тобто, відповідно до міркувань дослідниці, сфера «національного самовизначення» – це процес усвідомлення етносом себе як нації; сфера ж «національно–державна» – розвиток нації, котра вже набула державного статусу, та розвиток держави як політичного інституту виробленого нацією. Таким чином, національне самовизначення є комплексним феноменом, яке уособлює і честь, і гідність, і свободу українського народу.

На нашу думку, є необхідність виокремити п'ять загальних етапів національно–державного самовизначення України: суверенізації України (1985–1991 рр.); національно–державного становлення України в умовах суспільно–політичної та соціально–економічної невідзначеності (1992–1996 рр.); усталення олігархату як деструктивного прояву демократичного режиму в Україні (1996–2004 рр.); поляризації ідентичностей (2005–2014 рр.); нинішній етап, який ми суто формально визначимо як «постреволюційний» (Рафальський, 2016, с. 91–93).

Певні політичні події мають у своїй основі відповідний тип етнонаціонального мислення, що суголосний відповідним стадіям розвитку. Аналіз політичної історії доби незалежності, дає підставу акцентувати, по–перше, на суспільно–політичних суперечностях, котрі й були основними чинниками політичного процесу; по–друге, зовнішніх впливах, що спричиняли ті чи ті форми реакцій; по–третє, проявах етнонаціонального самоусвідомлення. Об'єктом нашого дослідження є етап суверенізації України (1985–1991 рр.), він охоплює соціально–політичні процеси, які мали місце в Україні в період Перебудови.

ви в СРСР, і завершилися проголошенням державної незалежності України. У рамках цього етапу ми бачимо такі два домінантні впливи: діяльність інститутів центральної влади СРСР, що, з одного боку, спонукала до демократичних перетворень, а з другого – все ж обмежувала національне самовизначення в Україні. Домінантним чинником національного самовизначення цього етапу, безперечно, був розвиток українського національно–визвольного руху. Аналізуючи національне самовизначення цього етапу, варто звернутися до ідей шістдесятників, дисидентів, Української Гельсінгської Групи (УГГ), які стали катализатором національного та культурного самовизначення зазначеного періоду. Ці суспільні рухи мали правозахисні форми та методи, їхня діяльність спиралася на традиції, закладені українськими земляцтвами ще в повоєнних сталінських таборах. «Саме вони витримали основний тягар боротьби проти сваволі сталінсько–берієвського періоду і тепер є взірцем, який надихає і з'єднує тих, хто не захотів зректися своїх переконань людей честі і обов'язку...» – писав Валерій Марченко (Достоїнство человека: вызов и путь, 2021, с. 144).

Правозахисники 60–80-х років відмовилися від принципів підпільної та збройної діяльності, характерної для періоду визвольних змагань, їхня діяльність була мирною, відкритою і апелювала до права. Тодішнім гаслом було – «Виконуйте власні закони!». Важливою цінністю для правозахисників була незалежність – від політичної позиції, від суспільної думки, від держави. «Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів», – саме з цієї цитати статті 19 Загальної Декларації прав людини починався текст Декларації Української громадської групи сприяння виконанню гельсінських угод і починався український правозахисний рух (Попович, 2005, с. 67-68).

Ідеї честі та гідності гордо несли такі представники українського соціуму, як М. Руденко, П. Григоренко, О. Мешко, О. Бердник, Л. Лук'яненко. Діяти на законних підставах, захищаючи права людини – зовсім не означало чинити вільно та без перешкод, не зважаючи на те, що комуністичні країни зобов'язалися дотримуватися Гельсінських Угод. Громадські активісти відразу відчували на собі тиск каральної тоталітарної системи, проте це не зупинило їхню діяльність, а навпаки мотивувало до ілюстрації принципів національного самовизначення, захисту прав та свобод українців. Член УГГ, політв'язень Василь Овсієнко згадує: «Усього в Групу вступила 41 особа. Крім того, 1982 року УГГ поповнилася двома іноземними членами (єстонець Март Ніклус та литовнець

Вікторас Пяткус), а в кінці 1987 року в неї було кооптовано ще шістьох... Правозахисники вчинили революційний переворот у свідомості стероризованого за попередні десятиліття населення: у невільній країні вони почали поводитися як вільні громадяни: явочним порядком здійснювати конституційні права (свободу слова, друку, демонстрацій, асоціацій та ін.), тобто розуміти закони так, як вони написані» (Лук'яненко, 2003, с. 201). «Українська Гельсінкська Група об'єднала людей різного світогляду й національностей, бо правозахисники розуміли: за колоніального становища про дотримання прав людини не може бути й мови – незалежність же всім уявлялася як імовірний гарант свобод. Усе, що ще було живого в Україні, потягнулось до Гельсінкської групи. Це вперше по десятиліттях репресій така нечисленна українська інтелігенція організувалася і заговорила на увесь світ про неволю і безправ'я свого народу. У цьому розумінні гелсінкський рух був для України куди важливішим, ніж для народів, які мали свою державність, тому він у нас виявився найстійкішим» (Лук'яненко, 2003, с. 198).

Відсутність чіткої стратегії, концепції реформ і непослідовність їх впровадження були притаманні не лише сфері економіки. Науковці-дослідники тогочасних процесів (наприклад, М. І. Михальченко, 2009, с. 14) вважають хаотичність і поспішність прийняття рішень загальною характеристикою того періоду: не завершивши перетворень в економічній сфері, ініціатори Перебудови одразу перейшли до реформи політичної системи. Зосереджуючись на соціально-економічних і структурних проблемах цього періоду, його дослідники часто залишають поза увагою проблему сув'язності якості тогочасних політичних еліт і стану суспільної свідомості, рівня активності й «ініціативності мас», про яку досить часто говорили того часу з трибун, але мало розраховували на неї, й ще менше – враховували дійсний її стан.

Для національно-державного самовизначення період Перебудови став знаковим поверненням у публічний дискурс теми репресій, зверненням до забутих імен визначних діячів культури, науки, громадського спротиву, популяризацією творчості західних та діаспорних діячів. Відтак громадський протест у другій половині 1980-х поступово персоніфікувався, що додавало впевненості його учасникам. Чимало реабілітованих, повертаючись із таборів ув'язнення, продовжили боротьбу за національне відродження, розбудову правової держави. Значимо, що сучасні дослідники рушійних тенденцій у середовищі національної інтелігенції вказують на його неоднорідність, а часом й полярні відмінності в позиціях окремих представників. Як зауважує В. Абакумова, у процесі зламу застарілих цінностей на соціальній периферії нерідко нові реалії демократизації формували осереддя актив-

ності, орієнтовані, передусім, на локальні інтереси. Процес активного повернення суспільству історичної правди започаткував громадське прозріння значної частини української політичної та творчої еліти, сприяв зростанню кількості прихильників перебудовчих реформ, а згодом – і поборників ідеї національного відродження, честі та гідності українців. Однак розширення цього кола відбувалося поступово.

Здатність не підкорятися, боротися за свої права, жага свободи штовхнули політв'язнів на захист своєї честі й гідності. Отже, головними цінностями правозахисних рухів середини ХХ-го століття були гідність і свобода, вона є синонімом усього комплексу прав людини. Йдеться про загальну людську гідність, яка належить всім, вона є найкращим індикатором порушення свободи. Відчуття приниженості гідності завжди свідчить про несправедливість, свавільне насильство чи навіть злочинність дій того, хто її образив.

Крім того, мова та історія з самого початку Перебудови стали політичними питаннями, які широко використовувалися для формування відчуття гідності, єдності і спорідненості серед українців. Водночас ці питання були задіяні як засіб політичної боротьби між «національним» і «комуністичним» таборами (Горбань, 2010, с. 72). Загалом же, сучасні науковці переважно одностайні у думці, що тогочасний національний рух був сукупністю течій та рухів, об'єднаних загальною ідеєю існування окремої української нації, але при цьому відмінних за окремими світоглядними переконаннями, методами громадсько-політичної боротьби, організаційними формами тощо.

Висновки. Доба Перебудови, загалом, відрізнялась від попередніх історичних етапів визначальною рисою – філософією викривання. Замовчувані раніше факти про злочини влади, міфи про ідеологічних кумирів та демонізованих суперників радянської влади доволі швидко виявились у центрі уваги суспільства. Відповідно, зріс інтерес до раніше заборонених тем, національне самовизначення, зважаючи, на сприятливі обставини, трансформувалося в національні рухи та об'єднання, що продукували ідеї честі, свободи та гідності.

Каталізатором національного та культурного самовизначення зазначеного періоду стали ідеї шістдесятників, дисидентів, Української Гельсінгської Групи (УГГ), як стали. Національне самовизначення українців в останні роки Радянського Союзу характеризувалося певною дезорієнтацією, складним, цікавим та непересічним мисленням, рухом до свободи слова і думки. Поряд з цим залишалось відкритим питання про етнокультурний статус України. Розв'язання конфліктів, які постали на ґрунті цих та інших суперечностей, і визначило зміст наступного етапу національно-державного самовизначення України.

Список літератури

- Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма. Москва : Наука, 1989. 224 с.
- Горбань Т. Еволюція ідеї національного самовизначення в українській суспільно-політичній думці кінця XIX – першої чверті XX століть. Київ : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010. 381 с.
- Достоинство человека: вызов и путь : сборник статей. Киев : Дух і література, 2021. 288 с.
- Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля. Київ : МАУП, 2003. 296 с.
- Михальченко М. Українська мрія та національна ідея : генеза, взаємодія. Політичний менеджмент. 2009. № 6 (39). С. 3–13.
- Попович М. Червоне століття. Київ : АртЕк, 2005. 888 с.
- Рафальський І. О. Національно-державне самовизначення України: внутрішні чинники та зовнішні впливи. Київ : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України; Ніжин, 2016. 480 с.
- Фурса М. Понятійно-структурний аналіз національної свідомості: автореф. дис. ... канд. філос. наук. Львів, 1996. 23 с.
- Шайгородський Ю. Ціннісний вимір політичної реальності. Наукові записки / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2010. № 5 (49). С. 33–40.

References

- Berdyayev, N. (1989). *Istoki i smysl russkogo kommunizma*. [The origins and meaning of Russian communism]. Moskva: Nauka [in Russian].
- Dostoinstvo cheloveka: vyzov i put. sbornik statej* [Human dignity: challenge and path. Collection of articles]. (2021). Kiev: Duh i literatura [in Russian].
- Fursa, M. (1996). *Poniatiiino-strukturnyi analiz natsionalnoi svidomosti*. [Conceptual and structural analysis of national consciousness]. (Ph.D. diss). Lviv [in Ukrainian].
- Horban, T. (2010). *Evoliutsiia idei natsionalnoho samovyznachennia v ukrainskii suspilno-politychnii dumtsi kintsia XIX – pershoi chverti XX stolit* [Evolution of the idea of national self-determination in the Ukrainian socio-political thought of the end of the XIX – first quarter of the XX centuries] Kyiv: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України [in Ukrainian].
- Lukianenko, L. (2003). *Natsionalna ideia i natsionalna volia*. [National idea and national will] Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
- Mykhalchenko, M. (2009). *Ukrainska mriia ta natsionalna ideia: geneza, vzaiemodiia* [Ukrainian dream and national idea: genesis, interaction]. *Politychnyi menezhment* [Political management], 6 (39), 3-13 [in Ukrainian].
- Popovych, M. (2005). *Chervone stolittia*. [Red century]. Kyiv: ArtEk [in Ukrainian].
- Rafalskyi, I. (2016). *Natsionalno-derzhavne samovyznachennia Ukrainy: vnutrishni chynnyky ta zovnishni vplyvy*. [National-state self-determination of Ukraine: internal factors and external influences]. Kyiv: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України [in Ukrainian].

Shaihorodsky, Yu. (2010). Tsinnisnyi vymir politychnoi realnosti [Value dimension of political reality]. *Naukovi zapysky* [Proceedings], 5 (49), 33-40. Kyiv: IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Kostenko M.T.

ASSOCIATION OF DIGNITY OF LICENSE IN THE CONDITIONS OF INTERNAL CULTURAL AND SOCIO-POLITE SELF-RELEASE OF THE CONNECTOR OF A TWENTY SIDE

Introduction. The article defects priority ideological and centenary positions of the Ukrainian society in the 19th century. The acceptance of consciousness and self-relevant is characterized by a comprehensive analysis. The aim and the tasks: by working out ethical and philosophical literature, to justify the establishment of dignity of personality in the conditions of domestic cultural and socio-political self-determination of the late twentieth century.

Research methods are the main methods of research are historical, structural-functional, systemic and comparative. To solve specific research tasks also used the principles of systemicity, objectivity, ascension from abstract to concrete, etc. Emphades of a new state in ethical and phylosophic keys, analyzes the values of Ukrainians, slogans, native ideas are analyzed. **Research results:** Scientifically illustrated embodies of the national self-release of the Ukrainian society: Self-release of the Naziological State Ukraine: Sovereignty of Ukraine (1985-1991 gg.); Nassional State Formation of Ukraine in the conditions of socio-purity and socio-economic neoperedelenost (1992-1996 gg.); Creation of oligarchata as a diverse manifestation of a democratic regime in Ukraine (1996-2004 gg.); Polarization of the Farility (2005-2014 gg.); Thick ethape, which is purely formally defined as "post-revolutionary". The author exemplary aspects of the social realities of the reorganization, and the presentation of honor and dignity of the license. **Discussion.** It is condemned that for the self-release of the national state, the slide of restructuring of steel, the significant income from the public discourse of the topics of repressions, reversed to the families of the species of culture, science, public expressions, popularization of the creativity of the dyspasses and diaspree. **Conclusion.** In such a way, the protest in the second half of the 1980s is Pastepeno Gladenna, which has received the introduction of privacy in its own participants. Many were re-enriched, rising from the laurel of the prison establishment, the inside of the country, and in the finishing of the bobs for Naziovnoye venereal, the rule of law and market economy. The dignity of a person on the day of restructuring, in the whole, was disturbed from the ancestors of the historical objects of the maintenance of the specialty – Ego Simbiosis with such categories, as freedom, will be, independence.

Key words: *Social-cultural, national definition, state-sensing, self-consciousness, self-relevant, censions, honor, advance, restructuring.*

Надійшла до редакції 12.09.2022

УДК 930.1:821.111(410)

<http://doi.org/10.33989/2075-1443.2023.46.271536>

ORCID ID: 0000-0002-4635-4643

ORCID ID: 0000-0003-1862-3639

Сергій Шейко, Алла Ільченко

ШЕЙКО Сергій Володимирович – кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін Полтавського державного аграрного університету. Сфера наукових інтересів – історія української та зарубіжної філософії, філософія науки та освіти.

sergii.sheiko@pdaa.edu.ua

ІЛЬЧЕНКО Алла Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін Полтавського державного аграрного університету. Сфера наукових інтересів – філософія освіти, філософія культури.

ГЕГЕЛІВСЬКИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПЦІЇ ДЕЇЗМУ У ФІЛОСОФІЇ ВОЛЬТЕРА

Анотація. У статті здійснюється виклад гегелівського аналізу концепції деїзму у філософії Вольтера. Розкривається проблема відношення істин розуму до релігійного одкровення віри, що становить початок формування філософії деїзму у французькому Просвітництві XVIII ст. Критично осмислюються онтологічна та гносеологічна основа світогляду Вольтера в його історико-філософських пошуках. Німецький філософ доводить абстрактний характер деїстичного принципу у філософії як результат впливу односторонньої емпіризму та раціоналізму. Це стосується аналізу соціального пізнання та трактування свободи волі людини. Французи у своїй філософських побудовах, зауважував Гегель, виходили з принципу всезагальності та втілення поняття «дотепності», а німці опиралися на можливості розуму. Деїстичні тенденції світогляду Вольтера пронизують основи його теоретичної та практичної філософії, зокрема існування людини, моральності та свободи волі.

Ключові слова: Гегель, французьке Просвітництво, Вольтер, філософія, деїзм, онтологія та гносеологія, емпіричне та раціональне, соціальна філософія, закономірність, історичний процес, філософія історії.

Постановка проблеми. Дослідження історичних етапів становлення філософських концепцій минулого має велике значення для формування та уточнення змісту сучасних філософських парадигм. Неоцінним внеском щодо об'єктивного аналізу попередніх філософських досягнень слугують «Лекції з історії філософії» Г.Гегеля. Важливе в них місце займає критичний розгляд концепції деїзму у філософії французького Просвітництва XVIII ст., зокрема у творчості Вольтера. Видатний представник німецької філософії Г. Гегель доводив, що французька філософія XVIII ст., зокрема філософія Вольтера, є живою, рухливою, вона є «сама дотепність». «Вона є абсолютне поняття, що спрямовується проти всього царства існуючих усталених уявлень і закріплених думок, порушує все нерухоме та сповіщає собі свідомість чистої свободи» (Гегель, 1935, с. 382). В основі французької філософії знаходимо впевненість, що все існуюче складає сутність самосвідомості, що «ні поняття про добро і зло, ні поняття про владу, багатство, ні незмінні уявлення віри про Бога та його відношення до світу – все це не суцільна істина, що знаходиться за межами самосвідомості» (Гегель, 1935, с. 382).

Аналіз досліджень і публікацій. Деїстичні основи філософії Вольтера виступають предметом критичного аналізу у творчості Г. Гегеля та його попередників – класиків німецького ідеалізму кінця XVIII – початку XIX ст.: І. Канта, І. Г. Фіхте, Ф. Й. Шеллінга та сучасних філософів XX ст., зокрема: І. Бичка (Бичко, Бойченко, Табачковський, Горак, 2001), Ю. Кушакова (Кушаков, 2006), М. Поповича (Попович, 2010), В. Шинкарука (Шинкарук, 1964; Шинкарук, 1977). У своїй знаменитій праці «Лекції з історії філософії» Г. Гегель глибоко проаналізував становлення філософської концепції деїзму Вольтера, зокрема, відношення істин розуму до релігійного одкровення віри. Згідно з класиком німецької філософії розум не спроможний осягнути істини одкровення, а тому «немає потреби спростовувати висунуті розумом заперечення та труднощі, виходячи із самого розуму» (Гегель, 1935, с. 192). Церква не допускала можливості приймати суттєве протиріччя між релігійною вірою і розумом людини, оскільки вчення церкви не може суперечити розуму, церква «вимагала щоб віруючі підпорядковували їй розум» (Гегель, 1935, с. 192). Саме в цій сфері процесу пізнання розгортається постійна боротьба між одкровенням і розумом, в цій боротьбі розум виступає самостійно, відділяє від себе божественне одкровення. У зв'язку з цим, Гегель стверджує, що філософія в процесі критики релігії прийшла до «власного змісту», що суперечить основам релігії, оскільки діяльність розуму чітко усвідомлює, що існує постійна протилежність між його сутністю та «безпосереднім змістом релігії» (Гегель, 1935, с. 192). У французькому Просвітництві, насамперед у творчості Вольтера, «віра

перенесена всередину мислячої свідомості». Вона являє собою відношення самосвідомості до релігійних фактів, що знаходяться в ній самій, а не в об'єктивному змісті філософського вчення.

В антагоністичному існуванні розуму та віри слід розрізняти дві основні частини. Як стверджує Гегель, перша частина являє собою вчення церкви у вигляді догмату про сутність Бога, його існування у формі триєдності, про відношення людини до божественної природи. Ця частина вічних істин має абсолютний інтерес для людини, вона за своїм змістом «суттєво спекулятивна» і може скласти предмет дослідження для «спекулятивного поняття» (Гегель, 1935, с. 192). Друга частина церковного вчення, котра вимагає безмежної віри, утримує в собі інші зовнішні уявлення, до яких відносяться історичні повідомлення в Старому і Новому Завітах. Ці уявлення мали зовнішній характер та вимагали віри в усі ці кінцеві речі. Згідно з судженнями Гегеля, якщо хтось не вірив у «привиди, його вважали вільнодумцем, атеїстом» (Гегель, 1935, с. 193).

Оскільки обидві частини християнського *credo* постають на одній площині, то в цьому випадку загальна вимога «однакової віри як в ту, так і в іншу сторону, служить тільки на шкоду церкві та вірі» (Гегель, 1935, с. 193). На думку Гегеля, вороги християнства та атеїсти аж до Вольтера виступали переважно проти зовнішніх релігійних уявлень. Хто бажав неодмінно зберегти такі зовнішні релігійні уявлення, той не міг не оминати в них суперечностей. Таким чином, гегелівська оцінка вольтеріанської критики релігії в пізнавальному відношенні стосується протилежностей розуму та віри, можливостей інтелектуального розвитку людини та божественного одкровення.

Послідовну критику Вольтером догматів церкви та віри Гегель називає «негативним рухом, в якому гине будь яке визначення, будь яка уява про дух, все те, що існує за межею самосвідомості», зникають по суті догматичні уявлення віри, попередні традиції, авторитети церкви (Гегель, 1935, с. 383). Філософське поняття має лише руйнівну силу, а не створює позитивну систему знання.

Метою статті є з'ясування сутності гегелівського критичного аналізу концепції деїзму у творчості Вольтера, як загальної основи становлення теоретичної та практичної філософії французького Просвітництва. Для досягнення поставленої мети є нагальна потреба у вирішенні наступних завдань: проаналізувати основні етапи формування дійсного світогляду французького мислителя, оцінка Гегеля впливів філософії сенсуалізму та раціоналізму на становлення онтологічної, пізнавальної та соціально-історичної проблематики у творчості Вольтера.

Методологією дослідження становлять принципи діалектичної єдності історичного та логічного, аналізу та синтезу, сходження від абстрактного до конкретного. Для вирішення конкретних завдань дослідження використано також принципи об'єктивності розгляду, всебічного розвитку, системності.

Результати. Онтологічна та гносеологічна основа світогляду Вольтера викладена в праці «Філософські листи», що вийшла у світ 1734 році. Вольтер послідовно аналізує історико-філософський процес, в якому висвітлюється проблема мислення, розуму, душі. Згідно Аристотеля, розум усіх людей – це одна й та ж ідеальна субстанція. За Р. Декартом душа ототожнюється з мисленням, подібно тому як матерія складає основу протяжності. Французький просвітник запевняв, що за змістом картезіанської філософії «люди мислять постійно і душа перебуває в тілі, задалегідь забезпечена метафізичними поняттями, що має уявлення про Бога, простір та нескінченість, володіє всіма абстрактними ідеями» (Вольтер, 1988, с. 110). Вольтер вірно доводив, що саме геометрія Декарта була його дороговказом, яку він сам створив і вона «впевнено вела його шляхом фізики», але в кінці кінців він залишив цей дороговказ і віддався «духу системотворення», і з цього часу його філософія стала всього «лише захоплюючим романом». Далі французький просвітник запевняє, що Картезій помилився щодо визначення сутності душі, доказів існування Бога, стосовно матерії та законів її руху та припускав існування вроджених ідей. Людина за Декартом досить далека від «людини істинної» (Вольтер, 1988, с. 134). Проте, Вольтер високо цінує у філософії Декарта його метод дослідження та «дух послідовності». «Я не вважаю можливим, щоб дійсно хтось насмілювався звести на нівець його філософію у порівнянні з філософією І. Ньютона; перша – це досвід, друга – шедевр; але той, хто спрямував нас на шлях істини, можливо вцілому рівний тому, хто після нього завершив цей шлях» (Вольтер, 1988, с. 134).

Вольтер протиставляє раціоналістичній філософії сенсуалістичний матеріалізм Дж. Локка, котрий повсюди користувався світоцем фізики. Він розвернув перед індивідом «картину людського розуму, як чудовий анатом пояснює механізм людського тіла» (Вольтер, 1988, с. 110). Локк вщент розбив поняття вроджених ідей, доводив, що всі наші ідеї ми отримуємо через відчуття. Проте, Вольтер, осмислюючи матеріальність і смертність людської душі, має певний сумнів із цього приводу «можливо ми ніколи не зуміємо пізнати, мислить чи ні чисто матеріальна істота» (Вольтер, 1988, с. 111). Це є важливе філософське питання, що зовсім не залежить від релігійної віри й одкровення, «чи

матерія має можливість мислити, чи може сам Бог надати матерії мислення» (Вольтер, 1988, с. 112).

Безсмертя душі логічно довести неможливо, оскільки потрібно пізнати раніше результат творіння, його основу, а потім вирішувати безсмертне воно чи ні. Розум людини сам по собі мало здатний довести безсмертя душі, тому релігія була вимушена сповіщати нам про нього за допомогою одкровення. З цього приводу Вольтер дотепно висловився проти схоластів: «Ви не можете осягнути ні матерію, ні дух, як же ви смієте щось стверджувати?» (Вольтер, 1988, с. 113). Він задається питанням: «Чи може існувати більш релігійна філософія, ніж та, яка не стверджує нічого, крім речей до кінця їй зрозумілих, як тільки ви починаєте дослідження першопричин, потрібно в той же час вдатися до Бога» (Вольтер, 1988, с. 114). Грунтуючись на сенсуалістичному вченні первинності відчуття, французький філософ критикує картезіанське вчення про вроджені ідеї. Відстоюючи принципи сенсуалістичної філософії, просвітник дотримується світоглядної позиції поміркованого деїзму.

Аргументованій критиці французький мислитель піддає також об'єктивно-ідеалістичне вчення німецького філософа кінця XVII ст. Лейбніца, згідно з яким, матерія лише явище, існуюче на рівні чуттєвого сприйняття, а сутність буття утворюють духовні субстанції – монади. Лейбніцівській монадології французький просвітник протиставляє матеріалістичний атомізм, доводячи, що сучасні природничі науки підтверджують стародавні філософські передбачення Демокріта, Епікура та Лукреція, про те, що елементи світу матеріальні. Він критикує субстанціональний початок ідеального, що не існує самостійно в абсолютному значенні.

У лекціях з історії філософії Гегеля знаходимо аргументовану критику Вольтером «абсолютної досконалості» лейбніцівського уявлення про наш світ. Згідно Лейбніца, Бог вибрав із нескінченної кількості світів можливо найкращий світ, в якому ми існуємо. Подібна ідеальна досконалість світу являє собою «не визначену думку, а поганий популярний вираз», щось подібне до «балаканини» про можливості, що належать сфері уявлення. Гегель вказує на те, що Вольтер дотепно висміяв зміст обраного Лейбніцем найдосконалішого нашого світу, який має кінцевий характер. Оскільки світ, свідчить лейбніцівське міркування, являє собою сукупність кінцевих істот, то не можна було відділити від нього зло, тому що «зло є заперечення, кінцевість». В цьому відношенні маємо продовження існуючих протилежностей «реальності та заперечення», що складає головне визначення в праці «Теодіцея».

Гегель популяризує суперечність лейбніцівського обґрунтування вибору «найдосконалішого світу» та наводить приклади з повсяк-

денного життя. Якщо я купую на ринку товар, стверджуючи, що він недосконалий, але найкращий із того, що можна було дістати, то це «цілком хороші підстави, щоб я залишився задоволений». Лейбніцівське осягнення найдосконалішого із світів є дещо зовсім інше, оскільки у нього відсутня достатня підстава для подібного обґрунтування. Світ неодмінно повинен бути кінцевим. У такому випадку маємо справу з випадковістю вибору та свавіллям Бога. Гегель ставить питання: «чому і як в абсолютному існує кінцевість?». Лише після обґрунтованої відповіді на це питання Лейбніц мав би право «вивести із визначення кінцевості наявність зла, яке безумовно полягає в ній» (Гегель, 1935, с. 352). У Лейбніца знаходимо ствердження, що знаючи мудрість Бога «ми повинні прийняти, що закони природи є найкращими», але подібна відповідь не достатня для вирішення цього питання, оскільки не маємо визначеної основи цієї закономірності, «подібні судження звучать набожно, але незадовільно» стосовно логічного обґрунтування (Гегель, 1935, с. 353). Духовність, розумова діяльність – це лише суб'єктивна пізнавальна властивість людини. Подібне твердження заперечує основи раціоналістичної лейбніцівської метафізики, що, в свою чергу, заперечує сукупність домінуючих релігійних догм щодо існування Бога та безсмертя душі.

Поруч з існуванням матеріальної природи, в якій все відбувається у відповідності з об'єктивними законами та в силу природних причин, Вольтер визнає також існування Бога, як надприродної, метафізичної першопричини всесвіту. Його погляди на існування Бога знаходяться в суперечності з матеріалістичними положеннями філософії, але, в той же час, складають суттєвий компонент філософії просвітника. Таким чином, філософія Вольтера повною мірою відповідає принципам деїстичного світогляду.

Власні погляди мислитель називав «теїзмом». Відповідно до сучасної філософської термінології подібні погляди слід кваліфікувати як «деїзм» (від лат. *deus* – Бог), оскільки з початку XIX століття поняття «теїзм» стало застосовуватися лише для позначення філософсько-релігійних концепцій, котрі теоретично обґрунтовували теологію. За поняттям «деїзм» закріпилось значення такого погляду на сутність Бога, що протистоїть теології. Деїзм поруч із пантеїзмом, що виникли в XVII столітті, як значуще явище філософської думки, аж до кінці XVIII століття були провідними напрямками в становленні та розвитку новоевропейського вільнодумства в процесі повалення теологічного світогляду, положень божественного одкровення, «богодуховності» Біблії та авторитету церкви. Представники деїстичного спрямування в філософії на основі розробки та прийняття матеріалістичних поглядів

на природу і людину заперечують можливість будь якого впливу Бога на хід природних та історичних подій у світі.

Вольтер стверджує, що мислення є одним із засобів існування матерії. Гегель з цього приводу зауважує, що саме в цьому положенні втілюється принцип єдиної спінозівської субстанції. Це по суті «спінозизм, в якому французький матеріалізм як натуралізм паралельний» (Гегель, 1935, с. 383). Матерія як субстанція в цьому відношенні є результатом абстракції, однобічності емпіризму, створеної в результаті першопочаткових узагальнень. Згідно класика німецького ідеалізму, пізнання природи у Вольтера залишається звичайно науково необґрунтованим, не «спекулятивним». Оскільки існує намагання його філософського осмислення, то воно залишається «загальною фразою». На думку Гегеля, французький просвітник в цьому відношенні не приходить ні до чого конкретно визначеного.

Вольтер розробив у повній мірі детеологізовану концепцію моральності. Важливим принципом визначення моральної основи людського буття є свобода волі людини. Як зазначає французький філософ, «не існує питання більш простого, ніж питання про свободу волі, але й немає іншого питання, з приводу якого люди більш за все плуталися» (Вольтер, 1988, с. 258). На його думку, «свобода – це виключна можливість діяти. Я володію волею, мені властива здатність діяти, докладати зусилля моєї думки до того чи іншого міркування» (Вольтер, 1988, с. 259). При визначенні концепції свободи волі людини у Вольтера яскраво проявляється дійстична філософська позиція в межах соціальної філософії. На його думку, саме Бог є причина свободи людини, а матерія не здатна ні просвітити, ні «ввести мене в оману, я не можу отримати від неї здатність волевиявлення» (Вольтер, 1988, с. 260). Мати свободу означає виявляти свою волю та діяти.

Деїзм світогляду Вольтера проявляється у спробі знаходження достатньої основи існування принципу свободи волі людини. Він стверджує, що «деяке буття існує вічно, воно нескінчене, всі інші істоти виходять з нього, то це означає, що воно могло повідомити їм свободу, як повідомило їм і рух і життя, і значить, воно дало нам цю свободу, яку ми в собі відчуваємо» (Вольтер, 1988, с. 260). «Свобода в Богові – це властивість завжди думати все те, що йому завгодно та діяти у всьому в стані зі своєю волею» (Вольтер, 1988, с. 261). Свобода, що дана Богом людині є слабкою, обмеженою та тимчасовою властивістю зосереджуватися на певних думках і проводити визначені дії. Рівень людської свободи не однаковий, а залежить певною мірою від просвітництва, свобода – це здоров'я душі «ми вільні, мудрі, сильні, здорові та дотепні лише в незначній мірі» (Вольтер, 1988, с. 262). Людина

може укріпити власну свободу, привчаючи себе до роздумів та освіти. Проте, людині не властива абсолютна свобода, в такому відношенні людина зрівнялася б з Богом, а насправді задовольняється окремою її частиною, що відповідає місцю, котре вона займає в природі. Оскільки свобода визначається в загальному розумінні як можливість діяти, то саме верховне буття, на думку Вольтера, будучи дуже могутнім, є, таким чином, «самим вільним з усіх істот». Поняття «Бог», «душа» вимовляються невизначено і незрозуміло у філософських трактатах французького просвітника. Він погоджується, що всі ці абстрактні терміни придумані для «полегшення суджень». Вольтер також вказує на неминучість людської долі, як на загальний закон природи, на чому була побудована майже вся антична філософія. В межах необхідної дії фатуму людина, згідно французького просвітника, являє собою дуже жалюгідну істоту, що розпоряджається в своєму короткому житті лише деякими «миттєвостями перепочинку, окремими хвилинами задоволення та тривалим рядом сумних днів (Вольтер, 1988, с. 521).

Аналізуючи зміст вольтерівського принципу свободи волі людини, можна стверджувати його абстрактний характер та намагання мислителя поєднати в цьому відношенні емпіричні, раціоналістичні та теологічні можливості його вирішення. Вольтер розмірковує таким чином: «розум діє в силу необхідності, воля ж детермінована розумом, таким чином, воля, в свою чергу, детермінована абсолютноною волею і людина по суті не вільна» (Вольтер, 1988, с. 263). Свідомість і воля не існують реально в якості різних сутностей та помилково казати, що одна із них діє на іншу. Тому або ж людина вільна, або ж за людину діє Бог, в його абсолютній детермінації. Божественний принцип свободи та божественне всезнання для нас недоступне, як і його нескінченність.

У лекціях з історії філософії Гегель доводив, що одна із форм вольтерівської просвіти стосується пояснення сутності Бога. На думку німецького філософа, Вольтер розуміє Бога як абсолютну істоту, що існує за межами самосвідомості. Погляди французького мислителя щодо філософського аналізу божественного полягають в тому, що ця абсолютна сутність існує «в собі», взагалі не пізнається, «це потойбічне має пусту назву Бог, він – ікс – цілковито невідоме» (Гегель, 1935 с. 384). Подібне розуміння Вольтером сутності духовного складає основу його філософського деїзму. Гегель зауважував, що філософські погляди французького просвітника не можна назвати атеїзмом, лише тому, що він не розкриває змісту божественного, а при цьому вживає пусте його визначення, «назву, яка нічого не означає».

Грунтуючись на суперечливих роздумах Вольтера стосовно поняття духа і свободи, класик німецького ідеалізму, приходять до ви-

сновку, що ми маємо лише «абстракції невизначеної всередині себе природи, відчуття, механізму, себелюбства та користі» (Гегель, 1935 с. 386) Це саме ті основоположні поняття, що становлять зміст позитивного напрямку французької філософії. Принцип свободи отримує світове значення, виступає у зв'язку з всевітньою історією і становить в ній епоху. Замість абстрактної метафізики Картезія у Вольтера маємо справу з конкретною свободою духу, «конкретна всезагальність, має тепер провідне значення». Французи у своїх філософських побудовах, зауважував Гегель, виходили з принципу всезагальності та втілювали поняття «дотепності», а німці опиралися на можливості розуму. На його думку, саме у французькому Просвітництві ми знаходимо «глибоку, незвично живу, всеохоплюючу філософську потребу, всезагальний і конкретний погляд на всевіт та повну незалежність як від всякого авторитету, так і всякої абстрактної метафізики» (Гегель, 1935 с. 386). Гегель констатує, що цікавим у французькій філософії є лише заперечення попередньої традиції, що становить основу дослідження сфери культури та Просвітництва. Німецького філософа-ідеаліста дивує у змісті філософських творів Вольтера «дивовижна енергія та сила поняття» в його боротьбі з існуючим станом, із вірою, із всякою владою авторитету, що нараховує тисячоліття. Гегель наводить факт «дивовижної впевненості в істинності розуму», готовність вступити в боротьбу з усім «далеким інтелектуальним світом», не маючи «сумніву в його руйнації» (Гегель, 1935 с. 385).

Матеріалізм і натуралізм французького Просвітництва, біля витоків якого був Вольтер, розбили всі упередження і отримали перемогу над традиційно визнаними «положеннями позитивного існування» у галузі релігії, права, моралі та громадського устрою. Користуючись зброєю здорового людського глузду та дотепною серйозністю, а не «легковажними декламаціями», Вольтер спрямував свої інтелектуальні зусилля проти «світового стану в галузі правопорядку, державного устрою, судочинства, способу правління, політичного авторитету, а також проти мистецтва» (Гегель, 1935 с. 385). У цьому відношенні Вольтер наповнює зміст власних достовірних положень так званими «безпосередньо ясними, переконливими істинами людського здорового глузду», котрий не утримує в собі нічого іншого, окрім цих «істин та вимог знайти самого себе». Ці всезагальні визначення та думки французький мислитель проголосив і твердо тримався за них, встановив всезагальні ґрунтовні положення, що відповідали «внутрішнім переконанням індивідуума» (Гегель, 1935 с. 385).

Метод дослідження Вольтера полягає в тому, щоб розвивати свої погляди, виходячи з уявлення, із серця. У його поглядах завжди маємо

прагнення, спрямоване на освоєння цілого та його збереження. Здоровий людський глузд за своїм змістом, взятий із людського серця і природного почуття, завжди був направлений проти релігії та спрямований до матеріалізму, атеїзму і натуралізму. Таким чином, французька філософія, на думку Гегеля, була представлена найбільш відомими мислителями свого часу: Вольтером, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Ж. Д'аламбером, Д. Дідро. У їхніх філософських побудовах прослідковуються три основні аспекти дослідження: по-перше, негативний, по-друге, позитивний, по-третє, конкретно-філософський.

Негативній стороні філософії французького Просвітництва, зауважує Гегель, потрібно «надати справедливості». Субстанціональним у ній є «атака розумного інстинкту на стан виродження і навіть повної всезагальної брехні, на позитивний елемент закам'янілої релігії» (Гегель, 1935 с. 388). Цей позитивний стан релігії становить заперечення розуму. Релігійний стан у Франції першої половини XVIII ст., характеризується могутністю і пишністю його представників, зіпсованістю їх звичаїв, жадібністю, честолюбством, гульнею. Подібний антагонізм, котрий існував у суспільних відносинах того часу, викликав почуття обурення. «Перед нашим поглядом, констатує Гегель, виступає найжахливіший формалізм і мертвенність, в який перейшли як позитивна релігія, так і скріпи людського суспільства: правові установи, державна влада» (Гегель, 1935 с. 388).

Французька філософія гостро критикує сучасну їй державність, вона нападала на упередження та зіпсованість буржуазного суспільства, висміювала дурне, підле, глузувала над лицемірством і несправедливою могутністю панівних класів, що викликало презирство, ненависть всіх людей і таким чином, спрямовувала «розум і серце до обурення» проти існуючих суспільно-політичних порядків. Філософія Вольтера скидала з п'єдесталів схоластичний формалізм, абстрактні форми мислення, а в свою чергу, вимагала наукової освіти, достовірності й втілення принципів розуму. Ця негативна сторона французької філософії відносилась «руйнівню лише до того, що було зруйновано в середині себе», зокрема в сфері політики, права, релігії та моралі (Гегель, 1935, с. 389).

Гегель у лекціях з історії філософії справедливо зауважував, що релігія у Франції першої половини XVIII ст. не була очищена Лютером, у ній панувало зневажливе марновірство, попівщина, дурість, низький спосіб мислення і головним чином розтринькання багатства та існування в достатку земних благ панівних класів при загальній злиденності народу. Німецький філософ рішуче висміює суспільно-політичні відносини в тодішній Франції, вказуючи на «безконтрольне

панування міністрів, їх дівичь, дружин, камердинерів», таким чином, що «чисельна армія маленьких тиранів», розглядала як своє божественне право «грабіж доходів держави та користування надбанням народу» (Гегель, 1935, с. 389). Безсоромність, несправедливість досягали неймовірних меж, звичай лише відповідали нищоті установ, спостерігалася безправність індивідів в громадянському й політичному відношеннях, а також в області совісті та мисленні.

Аналізуючи соціально-історичні аспекти філософії Вольтера та його послідовників, Гегель обґрунтовано констатує, що в «практичному державному житті» вони і не думали про революційні зміни, а лише бажали загального покращення, але «головним чином суб'єктивно», тобто бажали і вимагали, щоб уряд знищив зловживання та назначав міністрами чесних людей. Просвітники радили давати принцам гарне виховання, рекомендували монархам бути бережливими. Події французької революції мали загальну основу та спрямованість проти безкомпромісної впертості упереджень панівних класів та головним чином проти «зарозумілості, повної дурості, користоловства».

Вольтер та його сподвижники могли мати лише загальну ідею про те, як це повинно було бути, а не вказували на спосіб здійснення. Філософи висували й відстоювали принципи просвіти та послідовного достовірного мислення. Люди не повинні більше бути «неосвіченими профанами ні по відношенню до релігії, ні по відношенню до права, так що в галузі релігії не повинна існувати ієрархія, замкнута, обрана верства священників». Так само в правовій галузі не повинна існувати «замкнута каста», яка лише й володіє «знанням вічного, божественного, істинами справедливості та може наказувати й розпоряджатися, а людський розум має право надавати свою згоду та мати своє судження» (Гегель, 1935, с. 389). Це велике право людини на індивідуальну свободу люди героїчно завоювали за допомогою власного «великого генія, теплоти почуттів, полум'яності розуму й мужності». Вольтер та його послідовники наполягали на тому, що власна самотність особи, розум людини є джерелом загальної поваги. На думку Гегеля, в цьому проявляється «фанатизм абстрактної думки» у філософії французького Просвітництва.

Вольтер, аналізуючи поняття «фанатизм», ототожнював його з марновірством. Саме та людина, у якої проявляються екстази, марева, хто сні приймає за дійсність, а фантазії за передбачення, той «хто вбивствами підтримує своє безумство – фанатик» (Вольтер, 1988, с. 460). Французький просвітник наводить приклад самого найогиднішого фанатизму паризьких буржуа, які вбивали, різали, викидали з вікон, роздирали на шматки своїх співвітчизників, які не ходили з ними до церкви. Вольтер характеризує холоднокровних фанатиків: «це суд-

ді, що засуджують до смерті тих, чий єдиний злочин – думати не так, як вони, ці судді більше винні та варті презирства з боку людського роду, оскільки вони не знаходились у стані люті й могли дослухатися до голосу розуму» (Вольтер, 1988, с. 461). Французький просвітник вважає, що хвороба крайнього фанатизму стає майже невиліковною. Проти безкомпромісного фанатизму, на його думку, дієвим є лише один засіб – «філософський дух, який розповсюджуючись від людини до людини пом'якшує звичаї людей і попереджує проти приступу цієї хвороби» (Вольтер, 1988, с. 461). Закони й релігія безсилі перед чумою фанатизму, оскільки фанатики черпають гнів у самій релігії, оскільки вони впевнені в тому, що святий дух, який їх пронизує, вищий за закони, а їх ентузіазм – єдиний закон, якого вони повинні дотримуватися. Лише просвіта та філософія приносять душевний спокій, а фанатизм, як явище, не сумісний зі спокоєм.

Характеризуючи позитивне спрямування змісту філософської концепції Вольтера, класик німецького ідеалізму стверджує незадовільний характер його основоположень, що не відповідає загальноприйнятому логічно-достовірному обґрунтуванню. Позитивне джерело знання й права французькі мислителі вбачають в людському розумі, у «всезагальній свідомості людини, в здоровому людському глузді, а не в формі поняття». Вольтер та його однодумці виражають філософські істини у формі всезагальних думок. Подібні істини складають сутність першопочаткових суджень індивіда про те, що людина володіє в своєму «серці почуттям права, любові до людей», що релігія та віра не повинні бути «вимушеним обов'язком», що заслуги, талант, доброчинність являють собою «істинну знатність» (Гегель, 1935, с. 391). Філософські визначення у Вольтера здебільшого опираються на чуття та здоровий глузд, а це означає, що їх сутність ще не розкрита, «не пізнана в їх необхідності». Філософські поняття характеризуються обмеженістю та складають лише момент цілого. З цього приводу Гегель зауважував, що відносно проблем пізнання ми знаходимо лише «вельми абстрактні думки, котрі за своїм змістом та наміром повинні бути конкретними й дійсно були такими, але розумілись так поверхово, що скоро виявилися недостатніми для обґрунтування» основних філософських положень (Гегель, 1935, с. 391). Вольтер та його послідовники виходять із думки про те, що природа є ціле, все в ній визначено законами, «сукупністю різних рухів, ланцюгом причин і дій», різноманітних властивостей матерії. На думку Гегеля, це лише «загальні слова, якими можна наповнювати книги» (Гегель, 1935, с. 392).

Крім негативного та позитивного спрямування у французькій філософії здійснюється конструктивна розробка загальної «ідеї кон-

кретної єдності». Загальним результатом французького Просвітництва є наполегливе прагнення отримати в процесі філософських пошуків всезагальну єдність, але не абстрактного виразу, а конкретно наповнену. Саме в цій філософії, на думку класика німецького ідеалізму, зустрічаються «великі уявлення про конкретну єдність, що знаходиться в суперечності з абстрактними метафізичними визначеннями людського глузду» (Гегель, 1935, с. 395).

Головною у філософських працях Вольтера є думка про те, що об'єкт пізнання повинен бути в наявності, що індивід як суб'єкт пізнання повинен бути присутнім в будь-якому процесі пізнання, «самостійно визнати його істинність». Виходячи з цього, французькі філософи оголосили війну всякому «потойбічному авторитету держави, церкви, будь-якій абстрактній думці, що не має в собі наявного змісту» (Гегель, 1935, с. 395). З цього приводу Гегель вказував на те, що в будь-якому філософському вченні повинні бути два визначення конкретного. З одного боку – це «конкретність ідеї та наявність в ньому духу», по суті логіко-теоретичне розуміння конкретності, а з іншого – змістовність поняття має бути наявною та предметно-конкретною. Подібне діалектичне визначення сутності конкретного здійснюється в розумових формах. Французькі філософи втілювали ідею конкретної всезагальної єдності в суспільну практику, «захищали її з величнішим натхненням і полум'ям». Особисту думку, «свободу переконань, совісті вони звели до знамен народів» і при цьому здійснили в іншій формі «лютеранську Реформацію» (Гегель, 1935, с. 395-396). Конкретна єдність у вольтерівській філософії проявлялась у формі констатації законів природи в теоретичній сфері, а також у формі соціальних проявів в практичній сфері. Французька філософія відчуває «абсолютну потребу» в тому, щоб знайти відповідний «компас всередині себе, тобто в людському дусі». Наполегливі пошуки самодостатньої наукової опори були необхідною вимогою втілення людської гідності та свободи.

Проте, як доводив Гегель, філософія Вольтера та його прихильників не знайшла достовірного підґрунтя в теоретичній сфері пізнання, стала односторонньою. У теоретичній філософії французи перейшли на позиції матеріалізму і натуралізму, оскільки філософські потреби здорового глузду проявляли себе в якості абстрактного мислення, вони зупинилися лише на доказах людського досвіду. За ствердженням німецького філософа, вони приймали в якості «єдиного істинного відчуття і матерію та зводять до них все мислення, всі моральні норми» (Гегель, 1935, с. 396).

Деїстичні тенденції світогляду Вольтера пронизують основи його онтології, теорії пізнання, проблеми людського існування, моральнос-

ті та філософії історії. Філософія французького просвітника має суперечливі форми виразу, тобто подвійність матеріального та ідеального, спокою та руху, ролі відчуття та розуму в пізнавальному процесі. Деїстичний напрям філософії мислителя відображав відповідний рівень суспільно-історичної практики першої половини XVIII ст., розвиток науково-природничого знання та безперечно суттєві впливи релігії на різноманітні форми суспільного життя та діяльності людини. Вольтер, не виходячи за межі власного світогляду, намагався поєднати визнання нерозривності матерії та руху зі ствердженням божественного джерела руху, розглядаючи сутність божественного, як ідеального «принципу дії», що властивий природі. У природі все знаходиться в постійному русі. Достатньою основою процесу взаємодії в природі має бути «єдиний розум», що характеризується універсальністю, могутністю та діє завдяки незмінним законам природи. Деїзм Вольтера проявляється у визнанні Бога, як творця світу, але, в той же час, природа вічна так само, як її творець - Бог, «буття, за своєю суттю, діяльне і діє споконвічно» (Вольтер, 1988, с. 507). Розумний першопочаток не може нічого вдіяти без загальновизнаної основи, оскільки не може існувати без попередньої причини. Ця визначена та необхідна причина існувала вічно, відповідно, всесвіт – вічний. Французький мислитель в цьому відношенні опирається на вчення Спінози, котрий визнає присутність в природі розумної і необхідної потенції, але ж «розум, відчужений від волі, був би чимось абсурдним, бо він був би безцільним» (Вольтер, 1988, с. 508).

Французький мислитель погоджувався визнавати вічний характер існування матерії, але не перейшов на позиції послідовного матеріалізму та намагався поєднати вчення про природу з концепцією ідеалістичного креаціонізму, духовного творіння. Матеріальний світ «спів-вічний» Богу, сукупність речей являє собою результат божественного творіння. Бог існує сам по собі та є творцем всього існуючого. Принципи божественної дії упорядковують існуючий хаос матеріальних явищ за допомогою «природного руху» відповідно законам і необхідності «ідеального буття». Підпорядкування матеріального духовному характеризується філософом як одиничний акт. Бог звелів один раз, а матеріальний всесвіт підкорюється постійно. Таким чином, деїстична позиція Вольтера в онтології та гносеології мала чітко виражений суперечливий характер, знаходилась в суттєвому протистоянні з висновками наукового природознавства, що отримувало системну форму виразу на основі сукупності новітніх наукових фактів та їх теоретичного упорядкування в середині XVIII ст.

Мислитель приводить дотепний приклад щодо пояснення деїзму. «Деїст, на мій погляд, – те саме, що прусський солдат, що вступає на

територію Венеції: він зачарований добротою уряду; мабуть, – каже він, – король цієї країни працює день і ніч. Мені його дуже шкода. Тут немає короля, – відповідають йому. Тут править рада» (Вольтер, 1988, с. 528). Цей приклад доводить переваги дійсного визначення філософської концепції в межах взаємодії мислення, духовного, з одного боку та матеріального природного, з іншого.

Згідно Вольтера та його послідовників, держава історично засновується на насиллі, примусі, завоюванні сусідніх територій та приватній власності. Відмінна властивість людини полягає в притаманній їй свободі волі. Відмовитися від своєї свободи, означає, в той же час, відмовитися від того, щоб бути людиною. «Несвобода є відмова від своїх людських прав і навіть від своїх обов'язків», раб не має ні прав, ні обов'язків (Гегель, 1935 с. 398). Тільки держава здійснює принцип свободи. Людина володіє за своєю сутністю свободою як чимось цілком абсолютним, «свобода волі складає поняття людини». Саме у Ж.-Ж. Руссо з'явився принцип свободи, властивий індивіду, який став «розуміти самого себе як нескінченного та нескінчену силу». Філософське пізнання спрямувалось до втілення принципу свободи та до конкретного його змісту, яким «воно володіє в своїй свідомості». Згідно Гегеля, «свобода волі має абсолютний прояв в мислячій субстанції – розумі». У цьому положенні класик німецького ідеалізму вбачає перехід до кантівської філософії, яка «в теоретичному відношенні поклала в свою основу цей принцип» (Гегель, 1935, с. 399).

Французькі просвітники намагалися з'ясувати необхідність історичного процесу, виходячи з природних обставин, впливу середовища, клімату, що визначає діяльність людей як історичних суб'єктів та пояснює виникнення та розвиток різних форм соціально-історичної організації. Монтеск'є в праці «Про дух законів» стверджував, що соціально-політичний устрій певної країни визначається характерним для неї «кліматом», під яким розумів комплекс географічних факторів. У той же час, Монтеск'є перебільшив значення географічного середовища, в результаті чого була створена натуралістична концепція «географічного детермінізму».

Вольтер став одним із перших рішучих критиків натуралістичної теорії свого співвітчизника, вказуючи на її вразливі положення. У концепції Монтеск'є клімат, природне середовище безпосередньо впливає на спосіб політичного правління держави, духовне життя суспільства тієї чи іншої країни. Він вважав, що окремий тип клімату формує строго визначені психологічні риси у населення у відповідності з якими втілюються конкретні форми державного правління. Згідно історичного натуралізму громадянська свобода є природньою для народів помір-

кованого клімату, а деспотичне правління оголошувалось природним для дуже жарких чи занадто холодних країн. Гегель в лекціях з історії філософії високо оцінював працю «Дух законів» Монтеск'є, вказував на те, що французькі просвітники висловили дуже багато чудових ідей. По відношенню до цієї праці Вольтер зауважив, що вона є проявом «дотепного розуму з приводу законів». По суті маємо «неперекладну гру слів». Французькою мовою дух і дотепність означає вивчення історичних народів у їх загальній сутності, тобто в їх державному устрою, релігії, в тому, що знаходиться в політичній системі та складає конкретну цілісність суспільства (Гегель, 1935, с. 398).

Вольтер вважав, що загальною метою мудрого законодавства є втілення принципів громадянської свободи та розумних початків у житті народів. Історична діяльність людей визначена в кінцевому разі сукупністю ідеальних думок, їх системним втіленням, котрі здобувають владу над умами людей. Ідеальні думки правлять світом – ця теза складає сутність освіченого розуміння історії. Людський розум створює істинні ідеї, які обов'язково перемагають хибне уявлення про історію світу та завжди залишається визначальним.

Рациональному поясненню історичного розвитку сприяла передова філософія та наука XVIII ст. Вольтерівське положення про те, що «думка править світом» відображало розуміння могутнього впливу ідей людини на соціально- історичні явища, орієнтувало суспільство на свідоме їх використання в процесі радикального перетворення у Франції. Проте, раціоналістичний принцип в історії в епоху Просвітництва абсолютизувався. Вважалося, що ідеї становлять визначальну рушійну силу суспільних процесів, являють собою детермінуючий фактор усіх історичних подій. У філософії просвітників положення про те, що «думка править світом» складала основу ідеалістичного розуміння історії.

Обговорення. Епоха Просвітництва – це «вік філософії», яка спрямовує свої знання на перетворення людського життя, саме філософія збільшила число університетів в європейських країнах, примножила знання, розповсюдила впливи людського розуму. Прогрес розуму отримує власну зрілість та ефективно впливає на всі сфери людської діяльності. Мислитель намагається втілити в державне управління просвітницьку теорію прогресу, що ґрунтується на принципах розуму, справедливості та гуманності. В практичному плані раціоналістичні ідеї французького Просвітництва, зокрема Вольтера, безпосередньо вплинули на становлення «освіченого абсолютизму», здатного перебудувати суспільство за мудрими порадами філософів-просвітників. Цей процес об'єктивно відображав прагнення помірковано-ліберальних верств реформувати політику держави зверху.

Деїзм став філософсько-релігійною платформою Великої французької революції. Якобінці ввели у Франції на початку революційних подій деїстичний культ Верховної сутності в якості загальнообов'язкової «громадянської релігії». У процесі обґрунтування П. Робесп'єром в Конвенті декрету про новий культ пролунало ряд деїстичних доводів Вольтера про те, що якби Бога не було, його потрібно було б вигадати.

Висновки. Всебічний аналіз Гегелем концепції деїзму в філософії Вольтера розкриває логічну послідовність становлення принципу конкретності як необхідної основи розвитку історико-філософського процесу в французькому Просвітництві XVIII ст. Німецький мислитель, ґрунтуючись на принципі єдності історичного та логічного, визначає конструктивний зміст концепції деїзму Вольтера та його обмеженість в умовах існування суспільно-історичної практики, науки, філософії та релігії у Франції. Гегель чітко розкриває основи негативної та позитивної сторони філософії Просвітництва в напрямку до пошуку всезагальної конкретної єдності як в теоретичній, так і в практичній площині. Проте, гегелівське пояснення формування історичних етапів філософського знання розкривається в межах абсолютного ідеалізму, що, в свою чергу, обмежує пізнавальне та практичне значення деїстичної концепції у філософії Вольтера. Отже, філософія об'єктивного ідеалізму Гегеля та його попередників Фіхте та Шелінга повною мірою не вичерпали актуальні можливості філософії Канта. Те саме можна сказати і про концепцію деїзму в філософії Вольтера та його послідовників.

Список літератури

- Бичко І. В., Бойченко І. В., Табачковський В. Г., Горак Г. І. Філософія : підручник. Київ : Либідь, 2001. 408 с.
- Вольтер. Філософские сочинения / пер. с фр. С. Я. Шейнман-Топштейн ; АН СССР, Ин-т философии. Москва : Наука, 1988. 750 с. (Памятники философ. мысли).
- Гегель. Сочинения. Т. 11 : Лекции по истории философии, Кн. 3. Москва : Соцэкгиз, 1935. 527 с.
- Кушаков Ю. В. Нариси з історії німецької філософії Нового часу: навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури 2006. 460 с.
- Попович М. Істина. Правда. Життя. Думки небайдужої людини : зб. науково-публіцистичних статей / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. Київ, 2010. 428 с.
- Шинкарук В. И. Единство диалектики, логики и теории познания / АН УССР, Ин-т философии. Киев : Наук. думка, 1977. 367 с.
- Шинкарук В. И. Логика, Диалектика и теория познания Гегеля: проблема тождества логики, диалектики и теории познания в философии Гегеля. Киев : Изд-во Киев. ун-та, 1964. 294 с.

References

- Bychko, I. V., Boichenko, I. V., Tabachkovskiy, V. H., & Horak, H. I. (2001). *Filosofia : pidruchnyk* [Philosophy: a textbook]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Gegel. (1935). *Sochineniya: Lekcii po istorii filosofii* [Works: Lectures on the history of philosophy (Vol. 11, Book. 3)]. Moskva: Socekgiz [in Russian].
- Kushakov, Yu. V. (2006). *Narysy z istorii nimetskoj filosofii Novoho chasu* [Essays on the History of German Philosophy of the New Times]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
- Popovych, M. (2010). *Istyna. Pravda. Zhyttia. Dumky neбайдужoi liudyny: zb. naukovo-publitsychnykh statei* [Truth. Truth. Life. Thoughts of a caring person: collection of scientific and journalistic articles]. Kyiv [in Ukrainian].
- Shinkaruk, V. I. (1964). *Logika, Dialektika i teoriya poznaniya Gegelya: problema tozhdestva logiki, dialektiki i teorii poznaniya v filosofii Gegelya* [Hegel's logic, dialectics and theory of knowledge: the problem of the identity of logic, dialectics and theory of knowledge in Hegel's philosophy]. Kiev: Izd-vo Kiev. un-ta [in Russian].
- Shinkaruk, V. I. (1977). *Edinstvo dialektiki, logiki i teorii poznaniya* [Unity of dialectics, logic and theory of knowledge]. Kiev: Nauk. dumka [in Russian].
- Volter. (1988). *Filosofskie sochineniya* [Philosophical writings]. Moskva: Nauka [in Russian].

Sheiko S.V., Ilchenko A.M.

HEGEL'S ANALYSIS OF THE CONCEPT OF DEISM IN THE PHILOSOPHY OF VOLTAIRE

The article presents the Hegelian analysis of the concept of deism in Voltaire's philosophy. The problem of the relationship between the truths of the mind and the religious revelation of faith is revealed, which is the beginning of the formation of the philosophy of deism in the French Enlightenment of the 18th century. The ontological and epistemological basis of Voltaire's worldview in his historical- philosophical searches are critically analyzed. The German philosopher proves the abstract nature of the deistic principle in philosophy as a result of the influence of the one-sidedness of empiricism and rationalism. This concerns the analysis of social cognition and the interpretation of human free will. The French in their philosophical constructions, Hegel noted, proceeded from the principle of universality and the embodiment of the concept of "wit", while the Germans relied on the possibilities of the mind. The deistic tendencies of Voltaire's worldview permeate the foundations of his theoretical and practical philosophy, including human existence, morality, and free will.

Keywords: *Hegel, French Enlightenment, Voltaire, philosophy, deism, ontology and epistemology, empirical and rational, social philosophy, regularity, historical process, philosophy of history.*

Надійшла до редакції 10.10.2022

УДК 37.013.73

<http://doi.org/10.33989/2075-1443.2023.46.271538>

ORCID ID: 0000-0003-2915-5869

Наталя Головіна

ГОЛОВІНА Наталя Ігорівна – кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – етика, естетика, філософія культури, філософія освіти.

e-mail: nataligolovina18@gmail.com

ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ ЕТИКИ ОСВІТИ

***Анотація.** У статті розглянуто етику освіти як порівняно новий різновид прикладної етики, орієнтований на виявлення конкретних суперечливих ситуацій, що виникають в освітньому процесі, аналіз і розгляд їх як дилем морального вибору. Показано, що як будь-яка прикладна етика, етика освіти актуальна, оскільки є породженням неоднозначності та новизни з погляду моралі її сучасних проблем. Вона аналізує інститут освіти, інституційну практику, виявляючи особливі проблеми феномену освіти в сучасному соціокультурному просторі. Названо конкретні дилеми, викликані конфліктом цінностей, що вимагають відповідних способів морального регулювання. Обґрунтовано, що етичний аналіз не просто виявляє моральні дилеми освітнього процесу, а навіть будує алгоритм виходу з цих складних ситуацій. Виокремлено і проаналізовано моральний аспект ціннісної парадигми освітньої діяльності, що формується сьогодні, та рівні ціннісної спрямованості освітнього процесу. Відмічено, що проблеми впровадження сучасної парадигми освіти в Україні окрім чинників цивілізаційного рівня, обумовлюються національними особливостями реформування освітянської системи в контексті незрілості демократії та ринкової економіки. У підсумку наголошено на необхідності розвитку в нашій країні прикладної етики освіти як системи теоретичних досліджень і практичних процедур визначення чітких ціннісних підстав для формування нової освітньої парадигми, адекватної сучасним моральним викликам. Підкреслено, що працювати в галузі етики освіти повинні фахівці, які мають етичну підготовку.*

***Ключові слова:** етика, прикладна етика, етика освіти, моральні цінності, освітня парадигма.*

Постановка проблеми. Питання моралі та етики в системі сучасної гуманітарної культури стоїть сьогодні досить гостро. З одного боку, ми є свідками надзвичайної актуалізації моралі в масовій культурі суспільства. Громадська думка і на рівні повсякденної свідомості, і на рівні осіб, що мають явні або неявні повноваження говорити від імені суспільства, визнає високу, якщо не першорядну, значимість моралі. Гідність, доброчесність, відповідальність, патріотизм – поняття, які подаються як мета і принцип належної поведінки кожного у нашому суспільстві. Як справедливо зазначає А. Єрмоленко, «сучасне суспільство дедалі більше звертається до моральних норм та цінностей як фундаменту суспільної солідарності» [Єрмоленко, 2004, С. 346], що особливо помітно під час війни.

У той же час наше суспільство байдуже до етики або навіть ігнорує її як науку. Тенденція перетворення етики у різновид соціальної технології й витіснення на периферію ціннісної свідомості цілком очевидна. Показовим є, зокрема, ставлення до етики в вищій освіті України, де вона або зовсім не присутня у навчальних планах, або епізодично представлена як вибіркова дисципліна. Бажання обійтися без етики відкриває шлях до моралізаторства та моральної демагогії, яка часто пов'язана з некомпетентністю і служить її прикриттям.

Цілком очевидно, що жодними директивними та моралізаторськими методами не можна подолати моральну кризу у сучасному суспільстві, яку дослідники визначають як кризу відтворення традиційних цінностей моралі як основи морального вибору. Розмитість, невизначеність моральних цінностей сучасного суспільства штовхає людину бути поза моральністю. Подолання цієї кризи багато в чому залежить від етизації національної освіти, здійсненої за допомогою етики освіти як різновиду прикладної етики, який сформувався у зарубіжній науці, та в українському науковому просторі ще не заявив про себе як напрямок наукового дослідження ні в педагогіці, ні в етиці.

Аналіз досліджень і публікацій. Цілий ряд західноєвропейських філософів ХХ-ХХІ ст. ставлять етику у центр своїх роздумів: Є.Левінас, Д. Гільдебранд, П. Рікер, Г. Йонас, Ж. Бодрійар, Д. Ролз, Є.Фромм, М. Вебер, Ю. Хабермас, П. Козловські та ін. Сучасний стан освіти та перспективи її реформування посіли гідне місце в межах філософського дискурсу України. У працях Андрущенко В.П., Базалука О.О. Клепка С.Ф., П.А.Кравченка, В.Г. Кременя, Огнев'юка В.О. та ін. розробляються нові контури, яких набуває освіта в контексті глобалізаційних та інформаційних впливів. Останнім часом з'явився ряд наукових праць, які досліджують етичний аспект сучасної національної освіти.

Так, Єрмоленко А. М., Лунячек В. Е., Лунячек Н. О., Стасевська О. А., Уманець О. В. наголошують на необхідності етичної складової для ефективного розвитку сфери освіти. Горохолінська І.В., Бродецький О.Є. аналізують ідейно-ціннісну мотивацію етичної підготовки фахівців у контексті стандартів вищої освіти. Про етичні аспекти електронного навчання та дистанційної освіти пишуть Хижняк Л. М., Чікарькова М. Ю. Філософська рефлексія етичних цінностей сучасної університетської освіти здійснюють Бойченко Н.М., Кравченко П.А., Панченко Л. М. Стадний Є. А., Грицаєнко Л.М. та багато інших досліджують теорію та практику розроблення та впровадження принципів академічної доброчесності, етичних кодексів в сфері освіти. Нападистою В.Г. на основі зарубіжного досвіду поставлено проблему необхідності розроблення етики освіти в національному освітньому просторі. Наявні й нормативні документи, які регламентують етичний аспект освіти, серед яких одним із основних є Бухарестська декларація етичних цінностей та принципів вищої освіти у Європі. Проте, на наш погляд, дослідження етики освіти поки що не набули системного і обґрунтованого характеру.

Мета та завдання. Метою статті є розгляд прикладної етики освіти як системи теоретичних досліджень і практичних процедур, визначення її проблемного поля.

Методологія дослідження. У процесі дослідження було використано комплексний методологічний підхід, який поєднує філософсько-освітній та етичний аналіз, методологічне використання ідей прикладної етики для визначення специфіки проблем і процедур етики освіти.

Результати. Етика освіти порівняно новий різновид прикладної етики, який ще перебуває у процесі становлення, проте вже усвідомив специфіку своїх проблем. Стратегії сучасної освіти у світі містять у собі етичне знання як найважливіший компонент. Результатом усвідомлення світовою спільнотою необхідності етики для освіти, науки й культури в цілому стало, зокрема, створення останнім часом під егідою ЮНЕСКО таких усесвітніх етичних організацій як World Commission on the Ethics of Scientific, Knowledge and Technology (COMEST), Ethics Education Programme (EEP), Ethics around the World тощо.

Для визначення проблемного поля етики освіти потрібно зробити ряд попередніх зауважень. Перш за усе, потрібно визначитись із термінами «етика» та «мораль». У публіцистичних і не філософських спеціальних текстах можна спостерігати граничну не строгість, семантичну розмитість вживання слова «етика», яка веде до підміни понять, до ототожнення моралі та етики. Словосполучення «етика

освіти» в дослідній літературі з етики та педагогіки зустрічається вкрай рідко і має значення або специфічної нормативно-ціннісної системи поглядів та переконань щодо цілей, форм та засобів освіти та виховання або ж під «етикою освіти» розуміється цілеспрямоване формування моральних якостей особистості.

До того ж, у дослідницькій педагогічній літературі існує тенденція ототожнювати «педагогічну етику» та «етику освіти». Вочевидь, що вищезазначені значення «етики освіти» використовуються неправомірно. Певна ціннісно-нормативна система поглядів, переконань та практик щодо цілей форм та засобів освіти та виховання, швидше відноситься до етосу освіти та виховання. Проблеми і методи формування моральних якостей особистості вивчає наука, що склалася на стику психології та етики – психологія моралі. Педагогічна етика є частиною професійної етики і на відміну від етики освіти як прикладної займається не загальнозначущими проблемами, а професійною поведінкою, розглядом не конкретних суперечливих випадків, а нормаами моралі професійної спільноти – педагогів. Вона вноормує професійну поведінку педагогів, вказує, як чинити у типових ситуаціях, стосується професіоналів і на них розрахована. Етика ж освіти надбання широкої громадськості, стоїть скоріше на сторожі її інтересів, а не професіоналів, і стурбована вирішенням дещо інших проблем.

Для характеристики цих специфічних проблем необхідно визначити феномен прикладної етики в цілому. Як відомо, сучасна етика розвивається переважно як прикладна, що є результатом історичної еволюції практичної філософії. Прикладна етика досліджує практичні моральні проблеми, які мають межовий, міждисциплінарний та відкритий характер. Вони цікавлять не тільки людей, які займаються цими проблемами, але й громадськість. Важливо відзначити, що прикладною етика не просто галузь особливого теоретичного знання, а й суспільна практика.

Виходячи з визначення прикладної етики, яке стало майже класичним, її слід розглядати «як галузь теоретичного (тобто систематизованого й внутрішньо обґрунтованого) знання, а також практичних розробок (консультування, експертизи, проектування), предметом яких є імперативно ціннісний зміст конкретних (професійне і предметно визначених) відносин, в які вступають люди, здійснюючи різні види діяльності, її етос, її етичний режим (коли він є), а також ті соціокультурні умови, в яких ця діяльність здійснюється, й ті соціальні інститути, за допомогою яких забезпечується дієвість етичного режиму» (Апресян, 2012, с. 55).

Прикладна етика має на меті адаптацію моральних принципів до певних видів суспільної практики і вироблення правил, покликаних забезпечити морально відповідальне прийняття політичних і адміністративних рішень, професійну поведінку включених в цю практику людей. Причому, по-перше, це види діяльності та практики, з приводу яких не накопичений досвід ціннісно-нормативного осмислення. По-друге, прикладну етику цікавлять особливі різновиди моральних проблем, для яких історично сформована назва «моральні дилеми», тобто проблеми, які не мають простого та однозначного рішення, в яких містяться суперечності, що не піддаються формальному аналізу. Як правило, проблеми, що вивчаються прикладною етикою, мають вигляд моральної дилеми з двома більш менш рівнозначними і обґрунтованими рішеннями. Моральна дилема є тоді, коли людина зобов'язана робити два протилежних вчинки, оскільки обидва вони правильні. Моральна дилема є також тоді, коли людина одночасно й повинна, й не повинна здійснювати один і той же вчинок.

Моральні дилеми не породжені прикладною етикою, але нею усвідомлюються і розв'язуються. Своїми попередніми аналітичними і нормативними розробками вона покликана компенсувати практичні труднощі та моральні невизначеності. Моральні дилеми завдяки їй стають темами суспільного обговорення. Ось чому прикладну етику, як це робиться зазвичай, не можна ототожнювати з професійною, тобто з моральними кодексами певних професій: лікаря, педагога, юриста тощо. Насправді таке ототожнення не коректне, адже зміст професійної етики це перш за все, вимоги професії, встановлення свого роду внутрішнього стандарту, еталону поведінки професіоналів. У всіх же видах прикладної етики мова йде про інший, ніби зворотний бік діяльності тієї чи іншої професії, про її суспільний резонанс, про наслідки даної професійної діяльності, які необхідно контролювати (можливо, обмежувати) ззовні.

До того ж, прикладна ж етика виробляє не кодекс, а принципи, які фіксують і моральні проблеми, і методи їх розв'язання. Ці принципи не безпосередні вказівки до представників певних професій, а скоріше деякі основи, з яких потім можна виводити конкретні рішення. Таким чином, прикладна етика покликана виконувати не лише практичну, а й прогностичну функції.

Більше того, оскільки в проблем, що ставляться у межах прикладної етики, немає готового рішення, вони розв'язуються залежно від конкретної ситуації на основі методології ситуаційного аналізу. Будь-яка галузь прикладного етичного знання є актуальною, оскільки є породженням неоднозначності та новизни з погляду моралі.

Визначимо підстави віднесення етики освіти до прикладної етики. Етика освіти є розділом прикладної етики, орієнтованою не просто на теоретичне осмислення ролі моралі у освіті, але виявлення конкретних суперечливих ситуацій, що виникають в освітньому процесі, аналіз і розгляд їх як дилем морального вибору, і навіть побудова алгоритму виходу з цих складних ситуацій. Вона аналізує інститут освіти, інституційну практику, виявляючи особливі проблеми феномену освіти в сучасному соціокультурному просторі. Солідаризуємось із Нападистою В. Г. в тому, що «філософія освіти не може зняти потребу розробки етики освіти, котра б, приміром, поклала за мету етичну експертизу освітянських новацій, їхніх наслідків для суспільства в цілому та окремої особи і взагалі спробувала б піддати етичному аналізу систему освіти сьогодення та проектні образи її майбутнього, її зміст та вектор розвитку, а головне, її мету та ціннісне підґрунтя (в залежності від різноманітних вихідних засад філософського обґрунтування)» (Нападиста, 2010, с. 88).

Як прикладна дисципліна етика освіти зародилася в умовах трансформації соціально-культурних умов життя сучасного суспільства, що вплинула на всі види соціальної практики та усі соціальні інститути. Як відомо, ці трансформації пов'язані з глобалізацією, появою мережевої морфології суспільства, інформатизацією, розвитком технологій на основі сучасного науково-технічного прогресу, персоналізацією та індивідуалізацією культури, демократизацією суспільних відносин.

Змушений адаптуватися до умов, що постійно змінюються, трансформується і сам інститут освіти. Пов'язані з глобалізацією, уніфікація та інтеграція освітньої системи, породжують не завжди продумане впровадження універсальних освітніх стандартів та систем. Політика держави не завжди має чітку стратегію розвитку соціальної практики освіти й виховання. Удосконалення освітніх та виховних технологій, технічних засобів розвитку, сучасний інформаційний простір теж вимагають етичної експертизи й регулювання. Неоднозначно впливають на формування ціннісних установок суспільства та конкретного індивіда нові характер та способи поширення інформації. Орієнтація соціальних інститутів на особистість, етику особистої поведінки трансформує кардинальним чином проблему адаптації та ідентифікації особистості в межах освіти.

У такому контексті сам процес освіти набуває характеру, чреватого протиріччями, конфліктами цінностей, що вимагають відповідних способів морального регулювання. До таких конфліктів, які мають вигляд дилем, можна віднести конфлікт між свободою та примусом

в освіті; конфлікт між освітою як засобом здобуття знань і як засобом успіху у житті; етичні проблеми комерціалізації освіти; моральні межі допустимості платного навчання доброчесності та істини у суспільстві; моральні конфлікти між сім'єю та навчальним закладом у процесі освіти; інформаційне зниження образу вчителя (викладача) та рівня сімейної поваги до педагога; моральні конфлікти між закладом освіти та засобами масової культури; пріоритети в галузі інформації та їх вплив на авторитет учителя (викладача); моральні проблеми у застосуванні сучасних освітніх технологій; відчужені форми навчання (дистанційне та ін.) та можливі наслідки дегуманізації освіти; гуманістична критика новітніх інститутів освіти тощо.

Зрозуміло, що ці протиріччя вписані в більш широкий контекст: соціальний, політичний, правовий, культурний, психологічний, педагогічний. Етичній експертизі вони можуть бути піддані тоді, коли буде чітко виділено їхній морально-ціннісний аспект. Як відомо, характерними особливостями моральної цінності є свобода вибору, відповідальність, наявність особливих санкцій та загальнообов'язковість. Наприклад, вільний вибір справедливості або гуманності є моральним. Якщо дії людини є несправедливими та негуманними, за ними йдуть відповідні негативні санкції. Специфічними моральними санкціями є суспільне несхвалення, осуд або докори сумління. Визнання справедливості або гуманності як моральних цінностей означає їх одночасне прийняття як обов'язкової вимоги бути справедливим і гуманним. Панченко Л. М. справедливо визначає моральність як «сутнісний атрибут духовного буття, глибинний вираз духовного світу особи, її «самість», «внутрішній» механізм «самоусвідомлення» і «саморозуміння» вчинків, діяльності в модусі належного» (Панченко, 2014, с. 174).

Етика освіти, по-перше, розглядає морально-ціннісну парадигму освітньої діяльності, а по-друге, морально-ціннісну спрямованість освітнього процесу. Відмітимо, що будь-які освітні практики ґрунтуються на певній ціннісній парадигмі, що визначає вибір цілей та засобів освіти. Так традиційна парадигма пов'язана з моральними цінностями, які спираються на релігійні, сімейні, колективні традиції. Як основні цінності тут визнаються взаємодопомога, повага до старших, сімейність, самопожертва, мужність, старанність, скромність, благочестя, цнотливість, любов до ближніх, патріотизм, честь тощо. Модерна парадигма на основі уявлень про провідну роль розуму, досвіду та науки у соціальному житті орієнтована на матеріальний успіх, індивідуалізм і підприємливість. Професійність, компетентність, ощадливість, поміркованість, чесність, порядність, відвертість,

рішучість, незалежність, оптимізм, активна життєва позиція це її провідні цінності.

Сьогодні перебуває у стадії формування так звана постсучасна парадигма. Її особливістю є те, що в неї немає фундаменту для побудови чіткої ієрархії моральних цінностей. «На відміну від попередніх парадигм у ній немає чітко вираженого центру, тобто фундаментальних підстав, з урахуванням яких могла бути побудована чітка ієрархія моральних цінностей. Можливо, у майбутньому такий ціннісний стрижень з'явиться (хоча багато дослідників вважають, що саме відсутність центру є основною характеристикою нової парадигми)» (Сичов, 2013, с. 126). Її основними цінностями є плюралізм, толерантність, мультикультуралізм, прагнення компромісу, практичність, автономність суб'єкта, самовизначення, свобода обміну інформацією, збереження довкілля. Освіта ж на цьому етапі стає масовою, швидко комп'ютеризується і диференціюється.

Ціннісний релятивізм цієї парадигми провокує відмову від визнання нормативного характеру моралі, що може обернутися відмовою від моралі як такої. Сучасний стан суспільної моралі можна охарактеризувати як кризу відтворення моральних цінностей. Тому перед етикою освіти стоїть сьогодні, по-перше, завдання пошуків джерела нормативності. Тут теж дилема. Проголошення об'єктивних потреб суспільного життя єдиним джерелом нормативності моралі є небезпечним, адже суспільство припинило б розвиватися, залишилося б традиційним. Множинність уявлень про норми моралі, формування власного морального кодексу кожною соціальною або професійною спільнотою завадило б консолідації сучасного суспільства, формуванню спільних моральних цінностей, національної ідеї тощо.

Фахівці з етики освіти вважають, що провідною освітньою стратегією повинна стати ціннісна спрямованість на духовний та моральний розвиток учасників освітнього процесу. Освіта має систематично та різнобічно пропагувати фундаментальні моральні цінності, прояснювати їх зміст та їхню дієвість, зокрема й у професійній діяльності. «Іншими словами, мотивуючи впровадження етичних курсів та дисциплін в освітній процес на найрізноманітніших освітніх програмах, ми закладаємо основи для формування не тільки якісного спеціаліста, а й відповідального члена громадянського суспільства, конструктивного лідера, здатного приймати морально слушні рішення, мотивувати до цього колектив та нести відповідальність за певні прорахунки чи порушення, якісно змінюючи власний професійний простір та суспільство загалом» (Горохолінська, & Бродецький, 2021, с. 18).

Розглядаючи під зазначеним кутом зору проблеми впровадження сучасної парадигми освіти в Україні, відзначимо, що окрім чинників цивілізаційного рівня, вони обумовлюються трансформацією українського суспільства в усіх його вимірах. Політичний, економічний та соціальний контекст реалій нашої освітянської системи з її національними особливостями, обумовлений незрілістю демократії, ринкової економіки (а тепер і війною), робить шлях реалізації нової парадигми системи освіти тернистим. Водночас, «реформування системи освіти надто відповідальна справа не лише з тієї причини, що інститут освіти є базовим для суспільної організації в цілому, оскільки ретранслює ключові знання та цінності, а й тому, що зміна механізмів та засобів ретрансляції, векторів її спрямування і як наслідок □ мети, приведе у кінцевому рахунку до зміни якісних характеристик суспільства, оскільки, змінюючи систему освіти, ми змінюємо образ людини і загалом образ спільноти в цілому» (Нападиста, 2010, с. 98).

Сьогодні в Україні назріло питання необхідності етичної експертизи, створення професійних етичних кодексів з метою підвищення ефективності професійної діяльності. Назріла необхідність підготовки професійних етичних кадрів, покликаних зайняти відповідні ніші та забезпечити професійний статус етичних інститутів, що зароджуються.

Висновки. Етика освіти є цілісним знанням та новою формою прикладної етики. Як така, вона є міждисциплінарною областю дослідження. Залишаючись в межах філософської етики, вона передбачає широкий вихід на суміжні дисципліни та галузі гуманітарного знання (педагогіку, соціологію, психологію тощо). Проблемним полем етики освіти є виявлення конкретних суперечливих ситуацій, що виникають в освітньому процесі; їхній аналіз як дилем морального вибору; побудова алгоритму виходу з цих складних ситуацій. В нашій країні етика освіти ще не набула системного вигляду, хоча потреба її розвитку як системи теоретичних досліджень і практичних процедур визначення чітких ціннісних підстав для формування нової освітньої парадигми, адекватної сучасним моральним викликам, назріла.

Список літератури

- Апресян Р. Г. Философия морали и прикладная этика. Этическая мысль. 2012. Вып. 12. С. 52–60.
- Бойченко Н. М. Етичні цінності сучасної університетської освіти: філософська рефлексія : дис. ... філос. наук : 09.00.10; 09.00.07. Київ, 2016.
- Горохолінська І., Бродецький О. Етична підготовка фахівців у закладах вищої освіти: ідейно-ціннісна мотивація та вимоги стандартів вищої освіти. Освітологія. 2021. № 10. С. 15–23.

- Грицаєнко Л. М. Академічна доброчесність в академічному середовищі закладів вищої освіти. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/9827/5/Virtus_2018_%2322_Part_2_March.pdf
- Єрмоленко А. Етизація освіти – нагальна потреба сучасної доби. Дух і Літера. 2004. № 13/14. С. 346–348.
- Лунячек В. Е., Лунячек Н. О. Етична складова як умова ефективного розвитку сфери освіти в Україні. Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць. Харків, 2013. Вип 2 (44). С. 272–280 URL: https://www.researchgate.net/publication/327974624_Eticna_skladova_ak_umova_efektivnogo_rozvitku_sferi_osviti_v_Ukraini
- Нападиста В. Г. Етика освіти: до постановки проблеми. Соціальна етика: теоретичні та прикладні проблеми. збірник статей, Київ 2010. С. 88–99.
- Панченко Л. М. Моральність як ціннісний модус університетської освіти. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія. 2014. Вип. 42. С. 172–186. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_filos_2014_42_19
- Стадний Є. Деякі рекомендації щодо впровадження етичних кодексів в українських вищих навчальних закладах. URL: http://www.saiup.org.ua/resursy/rekomendatsiyishhodo_vprovadzheniya-etychnyh-kodeksiv-v-ukrayinskyh-vyshhyh-navchalnyh-zakladah/
- Стасевська О. А., Уманець О. В. Етична складова соціальної місії університету. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. 2018. № 4 (39). С. 143–155.
- Сычев, А. А. Нравственные ценности в образовании. Интеграция образования. 2013. № 3 (72). С. 125–126. URL: <https://steamhot.ru/selskoe-hozyajstvo/etika-v-sisteme-obrazovaniya-sovremennye-problemy-nauki-i-obrazovaniya.html>
- Хижняк Л. М. Етика як атрибут електронної освіти. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2016. Вип. 37. С. 222–226.
- Чікарькова М. Етичні аспекти дистанційного навчання у добу пандемії Covid-19. Освітологія. 2021. № 10. С. 73–80.

References

- Apresyan, R. G. (2012). *Filosofiya morali i prikladnaya etika*. [Philosophy of morality and applied ethics]. *Eticheskaya mysl* [Ethical thought], 12, 52-60 [in Russian].
- Boichenko, N. M. (2016). *Etychni tsinnosti suchasnoi universytetskoï osvity: filosofska refleksiiia* [Ethical values of modern university education: philosophical reflection]. (Ph.D. diss.). Kyiv [in Ukrainian].
- Chikarkova, M. (2021). *Etychni aspekty dystantsiinoho navchannia u dobu pandemii Covid-19* [Ethical aspects of distance learning in the era of the Covid-19 pandemic]. *Osvitohiia* [Education], 10, 73-80. [in Ukrainian].
- Horokholinska, I., & Brodetskyi, O. (2021). *Etychna pidhotovka fakhivtsiv u zakladakh vyshchoi osvity: ideino-tsinnisna motyvatsiia ta vymohy standartiv*

- vyshchoi osvity [Ethical training of specialists in institutions of higher education: ideological and value motivation and requirements of higher education standards]. *Osvitolohiia* [Education], 10, 15-23 [in Ukrainian].
- Hrytsaienko, L. M. (2018). *Akademichna dobrochesnist v akademichnomu seredovyshchi zakladiv vyshchoi osvity* [Academic Integrity in the Academic Environment of Higher Education Institutions]. Retrieved from https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/9827/5/Virtus_2018_%2322_Part-2_March.pdf [in Ukrainian].
- Khyzhniak, L. M. (2016). Etyka yak atrybut elektronnoi osvity [Ethics as an attribute of electronic education]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya "Sotsiolohichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody"* [Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series "Sociological research of modern society: methodology, theory, methods"], 37, 222-226 [in Ukrainian].
- Luniachek, V. E., & Luniachek, N. O. (2013). Etychna skladova yak umova efektyvnoho rozvytku sfery osvity v Ukraini [Ethical component as a condition for effective development of the sphere of education in Ukraine]. In *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*. [Actual problems state administration] (Vol. 2 (44), pp. 272–280) Kharkiv, https://www.researchgate.net/publication/327974624_Eticna_skladova_ak_umova_efektivnogo_rozvytku_sferi_osviti_v_Ukraini [in Ukrainian].
- Napadysta, V. H. (2010). Etyka osvity: do postanovky problem [Ethics of education: before the problem statement]. In *Sotsialna etyka: teoretychni ta prykladni problemy. Zbirnyk statei* [Social ethics: theoretical and applied problems. Collection of articles], (pp. 88-99). Kyiv [in Ukrainian].
- Panchenko, L. M. (2014). Moralnist yak tsinnisnyi modus universytetskoï osvity [Morality as a valuable mode of university education]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Filosofiia* [Bulletin of Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda. Philosophy], 42, 172-186. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_filos_2014_42_19 [in Ukrainian].
- Stadnyi, Ye. (2021). *Deiaki rekomendatsii shchodo vprovadzhennia etychnykh kodeksiv v ukrainskykh vyshchykh navchalnykh zakladakh* [Some recommendations regarding the implementation of ethical codes in Ukrainian higher educational institutions]. Retrieved from http://www.saiup.org.ua/resursy/rekomendatsiyishhodo_vprovadzhennya-etychnykh-kodeksiv-v-ukrayinskykh-vyshhykh-navchalnykh-zakladakh/ [in Ukrainian].
- Stasevska, O. A., & Umanets, O. V. (2018). Etychna skladova sotsialnoi misii universytetu [Ethical component of the social mission of the university]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho* [Bulletin of the National University of Law named after Yaroslav the Wise], 4 (39), 143-155 [in Ukrainian].
- Sychev, A. A. (2013). Nравственные ценности в образовании [Moral values in education]. *Integraciya obrazovaniya* [Education integration], 3 (72),

125-126. Retrieved from <https://steamhot.ru/selskoe-hozyajstvo/etika-v-sisteme-obrazovaniya-sovremennye-problemy-nauki-i-obrazovaniya.html> [in Russian].

Yermolenko, A. (2004). Etyzatsiia osvity – nahalna potreba suchasnoi doby [Ethization of education is an urgent need of the modern age]. *Dukh i Litera* [Spirit and Letter], 13-14, 346-348 [in Ukrainian].

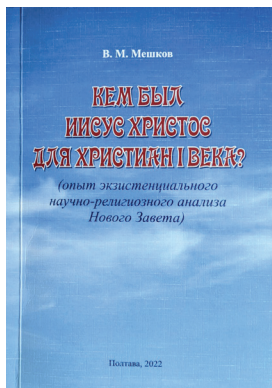
Golovina N. I.

PROBLEM FIELD OF ETHICS OF EDUCATION

The article considers the ethics of education as a relatively new type of applied ethics. It is focused on identifying specific contradictory situations that arise in the educational process, analyzing and considering them as dilemmas of moral choice. It is shown that, like any applied ethics, the ethics of education is relevant because it is a product of ambiguity and novelty from the point of view of the morality of its modern problems. The author analyzes the institute of education, institutional practice, reveals special problems of the phenomenon of education in the modern socio-cultural space. The specific dilemmas generated by the conflict of values, which require appropriate methods of moral regulation, are named. It is substantiated that ethical analysis not only reveals the moral dilemmas of the educational process, but even builds an algorithm for getting out of these difficult situations. The moral aspect of the value paradigm of educational activity, which is being formed today, the level of value orientation of the educational process is highlighted and analyzed. It is noted that the problems of implementing the modern paradigm of education in Ukraine, in addition to civilizational factors, are determined by the national features of reforming the educational system in the context of the immaturity of democracy and the market economy. In conclusion, it is emphasized the need to develop applied ethics of education in our country as a system of theoretical research and practical procedures for determining clear value bases for the formation of a new educational paradigm adequate to modern moral challenges. It is emphasized that specialists with ethical training should work in the field of education ethics.

Keywords: *ethics, applied ethics, ethics of education, moral values, educational paradigm.*

Надійшла до редакції 5.11.2022

ORCID ID: 0000-0001-8898-5120

Кравченко П.А.

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ НАУКОВО-РЕЛІГІЙНИЙ АНАЛІЗ АПОСТОЛЬСЬКОГО ПЕРІОДУ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Рецензія на кн.: Мешков В.М. Кем был Иисус Христос для христиан I века? (опыт экзистенциального научно-религиозного анализа Нового Завета). Полтава: Астроя, 2022. 423 с. ISBN 978-617-7915-62-0

Сучасна християнська теологія має переважно догматичний характер, тому що претендує на абсолютне знання християнського віровчення, книг Нового Заповіту. На основі розробленого методу екзистенціального науково релігійного аналізу В. Мешкову вдалося більш детально дослідити розвиток християнства у I віці.

У першій главі «Методологія науково релігійного аналізу Нового Заповіту» В. Мешков провів філософський аналіз своєрідної природи релігійного знання. Згідно його підходу, об'єктивна релігійна реальність значно складніше, ніж ми про неї думаємо. Тому релігійні тексти не можуть бути абсолютно вірогідними, виражати абсолютну істину. Вони є лише вдалимими описами значно складної містичної реальності.

Автор виявив особливості суб'єкта і об'єкта релігійного опису. Важливою особливістю суб'єкта релігійного опису є підвищений інтерес до містичних подій, які він всіляко намагається описати з максимальною точністю. Такими були автори книг Нового Заповіту. При дослідженні релігійних об'єктів потрібно спиратись лише на вірогідні свідчення, які В. Мешков називає «містичними фактами», фіксація яких потребує суворі вимоги доведення їх вірогідності. У структурі християнського знання автор виділяє три складові: сокровенне знання книг Нового Заповіту, великий масив інтерпретацій

Святого Письма за допомогою теоретичних мислинєвих конструктив, які допомагають осмислити природу божественної реальності, а також особливого роду містично-метафізичне знання, яке існувало як сокровенне містичне переживання безпосереднього зв'язку з Богом. У православній літературі воно називається Богознавство. Розгляд трьох складової структури християнського знання дозволяє продуктивно вивчати його історичний розвиток на різних етапах генезису Християнської Церкви, її окремих шкіл і течій, а також своєрідність християнського дискурсу її діячів і подвижників. Емпіричний базис християнського знання складають книги Старого і Нового Заповіту, в яких представлена дохристиянська історія, дії Ісуса Христа і благовіщення Апостолів після Його Вознесіння. Система розвинутого теоретичного знання у християнстві називається «теологією» або «богослов'ям», яке дозволяє глибоко осмислити християнське вчення і його історичний розвиток. В. Мешков провів методологічний аналіз філософсько-наукового дискурсу протестантських теологів (Гарнака, Юліхера, Бульмана, Тілліха та ін.) і показав обмеженість протестантської парадигми християнського віровчення.

У третій главі В. Мешков доводить, що Євангелія від Марка, Матвія і Луки були написані у 40-50 роки, що надає їм статус вірогідних писемних джерел, свідoctва яких могли бути перевірені жителями Іудеї і Ізраїлю. Марк, Матвій і Лука були великими діячами християнського руху I ст., що надало їм можливість написати свої видатні твори.

Згідно повідомленням євангелістів, головним у благовіщенні Ісуса Христа була проповідь про Царство Нібесне, як граничного устремління людини. В житті людини Царство Божє є останньою зупинкою, де знаходиться Спасіння і вища духовна насолода. Ісус Христос володів нескінченною міццю містичної божественної сили, яка проявлялася у численних зціленнях хворих і калічних людей, могутньою владою над нечистими силами і абсолютною прозорливістю. Таким чином, у земному житті Сина Божого життєвий світ складав у режимі реального часу складну єдність чуттєвого матеріального буття, знання химерного бісівського світу і трансцендентно-трансцендентального Царства Нібесного.

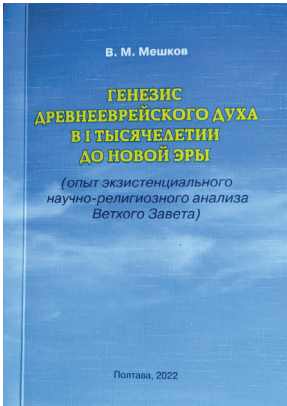
Дії і вчення Ісуса Христа означали духовно-моральну революцію в історії світової культури. Онтологічну основу віровчення Христа складає трансцендентно-трансцендентальне буття Бога Батька і Бога Сина, атрибутами яких є досконалий розум, абсолютна могутність, милосердя, краса та інші добротності у граничній мірі вираження. Оскільки їх містично-метафізичну природу помислити у повному

обсязі неможливо, по теологічні побудови Царства Нібесного потрібно розглядати як теоретичні мислиневі конструкти. Християнський життєвий світ утворюють дві взаємопов'язані підсистеми ціннісно-мислиневих орієнтацій – мирська і цілеспрямована до Господа. Мирське буття, в яке покинута людина, складає основу його життєвого існування. Ісус Христос вчив, що не чуттєві радощі є головними у житті людини, а духовно-моральна насолода, яка спрямована до Господа, є дійсне існування людини, яке можливо досягти, звільнившись від прихильності до земних благ. Тематичний і екзистенційний аналіз настанов Ісуса Христа дозволяє їх структурувати у чотирьох головних напрямках, які складають чотири осі координат християнського життєвого простору – смирення, милосердя, універсальна любов до всього існуючого і устремління до досконалої духовності.

В. Мешков дослідив апостольський період розвитку Християнської Церкви у 30 – 60 роки. Оскільки єдиної парадигми християнського віровчення не існувало, то кожен Апостол походив із власного розуміння вчення Ісуса Христа. Загальною особливістю дискурсу Апостолів на початку проповідницької діяльності було те, що він утворювався з двох складових – християнської і іудейської, з яких остання складала більшу частину. У подальшій їх діяльності християнська ментальність стрімко зростала і стала панівною. Тому В. Мешков, щоб більш детально вивчити упорядкування Церкви, використовував мислиневий конструкт «апостоля», який визначав просторове розповсюдження християнського віровчення в результаті дій когось з Апостолів. В результаті місіонерських мандрівок апостола Павла на землях Малої Азії, Македонії і Греції сформувалась найбільш розвинута «апостоля» Павла, яка утворила цілісну систему християнських общин. Автор монографії уточнив хронологічну послідовність Послань апостола Павла, що дозволило йому дослідити розвиток християнського дискурсу Апостола.

В. Мешков заперечує авторство апостола Йоанна книги «Апокаліпсис», тому що в ній панує іудейський дискурс і практично немає християнської ментальності.

Коли у 70-ті роки майже всі Апостоли відійшли у інший світ, розпочався єпископський період розвитку Християнської Церкви. В. Мешков в ході науково релігійного аналізу Послань Климента Римського, Ігнатія Антиохійського і Полікарпа Смирнського показав, що найбільш активними і життєздатними були християнські общини у Малій Азії, Македонії і Греції, тобто на території «апостоля» Павла.

ORCID ID: 0000-0001-8898-5120

Кравченко П.А.

***РЕКОНСТРУКЦІЯ ІСТОРИЧНОГО
РОЗВИТКУ СТАРОДАВНЬОГО
ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЕТНОСУ
У I ТИС. ДО. Н.Е.***

Рецензія на кн.: Мешков В.М. Генезис древнееврейского Духа в I тысячелетии до Новой эры (опыт экзистенциально-го научно-религиозного анализа Ветхого Завета). Полтава: Астрыя, 2022. 388 с. SBN 978-617-7915-61-3

У книгах Старого Заповіту єврейський народ розглядається переважно у якості засобу служіння всемогутньому Богу, що суттєво спрощувало складне і багатотрудне життя давніх євреїв. У своїй монографії В. Мешков в ході реконструкції розвитку давньоєврейського етносу у I тис. до н. е. дослідив невідомі сторінки життя давніх євреїв.

Метою науково релігійного дослідження книг Старого Заповіту є вивчення формування і розвитку давньоєврейської ментальності, релігійних і духовних устремлінь єврейського народу у I тис. до н. е.

Попередньо В. Мешков визначив своєрідність книг Старого Заповіту як писемних джерел, їх підвищений інтерес до містичних подій у єврейській історії, а також їх суттєву неповноту у описах життєвого буття давніх євреїв. В ході дослідження В. Мешков використовував розроблений їм метод екзистенційного науково релігійного аналізу.

Книги Старого Заповіту складають емпіричний базис знань про давньоєврейську культуру, у якому записана історія єврейського народу на протязі більш тисячі років. Книги Вихід, Левіт, Числа, Повторення Закону, Ісуса Навина, Суддів, Царств, Паралипоменон є носіями архаїчної ментальності єврейського народу першої половини I тис. до н.е. Книги пророків завершають цей тривалий період давньоєврейської історії. У більшій частині книг Старого Заповіту розповідається про давньоєврейську історію, в яких мають місце описи містичних подій, одкровень, пророцьких бачень та ін.

«П'ятикнижжя Мойсееве» складається з найбільш давніх писемних джерел, які перетерпіли редагування в ході їх об'єднання у єдине ціле. Священний комплекс утворив великий книжник Ездра, який достатньо активно їх редагував, походючи з власного розуміння давньоєврейського релігійного вчення. Головне значення у ментальності давніх іудеїв мав вихід євреїв з єгипетського полону.

Щоб показати своєрідність єврейської міфології кінця II – початку I тис. до н.е., В. Мешков провів порівняний аналіз її з фінікійською і єгипетською міфологіями. Фінікійська релігія мала більш розвинуту теологію і забезпечувала всебічні стосунки фінікійців з богами, тому високомірні заяви іудаїстів відносно фінікійської міфології не мають достатніх підстав. Серед усіх міфологій того часу єгипетська релігія була найбільш розвинутою, вплив якої спостерігається на релігійні погляди євреїв.

У «П'ятикнижжі Мойсеевому» відносини єврейського народу до Бога базувалися на жакливому страху перед Його абсолютною могутністю, Який не вимагав від євреїв морального і духовного розвитку. Йому потрібна була тільки їх покірність і презирливе відношення до іноземних богів.

Правління царя Давида сприяло формуванню і розвитку могутньої Ізраїльської держави, яка забезпечила соціально-економічне благополуччя єврейському народу. Але релігійного і духовного розвитку у єврейській культурі у роки його правління не відбувалося. За сорок років правління цар Соломон досяг великих успіхів у соціально-економічному і культурному житті давніх євреїв. Але його смерть наприкінці X ст. до н.е. привела до розколу єдиної держави на два царства Іудею і Ізраїль, що мало наслідком руйнування єдиного єврейського етносу на іудеїв (2 коліна ізр.) і ізраїльтян (10 колін).

Книги Царств і Книги пророків описують події єврейської історії VIII – VII ст. до н.е. суттєво по іншому. Книги Царств написані з позиції іудейської ментальності, для якої головним було дотримуватись застарілого Закону Мойсея, бути покірним могутньому Богу, який поставав царем-деспотом, і відокремитись від інших народів і культур. Книги пророків виражають ментальність ізраїльської частини єврейського етносу. У цих книгах Бог предстает носієм досконалого розуму, доброчесності, милосердя і любові, Який сприяє моральному розвитку давніх євреїв.

У V – II ст. до н.е. у ізраїльській складовій єврейського етносу відбувались бурхливі процеси духовно-морального розвитку, які знайшли відображення у книгах Еклезіяста, Приповістей і Притч царя Соломона і Приповістей Ісуса, сина Сірахова. Науково релігійний ана-

ліз цих книг показав, що ізраїльська частина єврейського етносу, яка складала більшість єврейського народу, розвивалася у руслі інтеграційних елліністичних процесів Середземномор'я, значно поглиблюючи свої релігійні вірування. В той час іудеї, які всіляко намагались дотримуватись архаїчних вірувань часів Мойсея, практично духовно і морально не розвивались. Автори книг Ездри, Неемії, Маккавейських віщали з суворих іудаїстських позицій і називали іудеїв «всім народом».

За роки правління царю Іроду Великому вдалося об'єднати єврейський народ у єдиній Ізраїльській державі і досягти значного її соціально-економічного і культурного розвитку.

У подальшій історії єврейського народу іудейська його складова зберігала давньоєврейські традиції іудаїстського Духу, в той час як ізраїльська складова проявила могутні творчі здібності єврейського народу переважно у європейських державах, США і Росії. Ізраїльтяни активно і плідно працювали на розвиток цих культур у самих значних областях науки, інженерних технологій, музиці, філософії, літератури і мистецтві. Вклад ізраїльтян в часи СРСР у розвиток могутньої радянської науки, філософії, літератури і мистецтва важко переоцінити. Коли виникла держава Ізраїль, євреї-ізраїльтяни перетворили її на розвинуту країну.

ПЕРЕЛІК ЗАКЛАДІВ ОBOB'ЯЗКОВОГО РОЗСИЛАННЯ
ЖУРНАЛУ «ФІЛОСОФСЬКІ ОБРІЇ»

1. Адміністрація Президента України
(01220, Київ, вул. Банкова, 11)
2. Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського
(03039, Київ, Голосіївський пр., 3)
3. Національна парламентська бібліотека України
(01001, Київ, вул. М.Грушевського, 1)
4. Державна науково-технічна бібліотека України
(03680, Київ, вул. Антоновича, 180)
5. Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В.О.Сухомлинського
(04060, Київ, вул. М.Берлінського, 9)
6. Львівська державна наукова бібліотека імені В.Стефаника
(79001, Львів, вул. Стефаника, 2)
7. Одеська державна наукова бібліотека імені М.Горького
(65020, Одеса, вул.Пастера, 13)
8. Харківська державна наукова бібліотека імені В.Г.Короленка
(61003, Харків, провулок Короленка, 18)
9. Книжкова палата України
(02094, Київ, пр.Гагаріна, 27)
10. Міністерство освіти і науки України
(01135, Київ, проспект Перемоги, 10)
11. Міністерство юстиції України
(01001, Київ, вул. Городецького, 13)
12. Департамент атестації кадрів вищої кваліфікації МОН України
(01135, Київ, проспект Перемоги, 10)
13. Волинський національний університет ім.Лесі Українки
(43009, Луцьк, проспект Волі, 13)
14. Дніпропетровський національний університет
(49025, Дніпропетровськ, проспект Гагаріна, 72)
15. Донецький національний університет
(83055, Вінниця, вул. 600-річчя, 21)
16. Дрогобицький національний педагогічний університет
імені Івана Франка
(82100, Дрогобич, вул. Івана Франка, 34)

17. Запорізький національний університет
(69600, Запоріжжя, вул.Жуковського, 66)
18. Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України
(01001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4)
19. Київський національний університет імені Т.Г.Шевченка
(01017, Київ, вул. Володимирська, 64)
20. Львівський національний університет імені Івана Франка
(79002, Львів, вул.Університетська, 1)
21. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого
(61024, Харків, вул.Пушкінська, 77)
22. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова
(01601, Київ, вул. Пирогова, 9)
23. Національний університет «Києво-Могилянська академія»
(04070, Київ, вул.Сковороди, 2)
24. Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
(65082, Одеса, вул. Дворянська, 2)
25. Прикарпатський національний університет імені В.Стефаніка
(76000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57)
26. Полтавський національний педагогічний університет ім.В.Г.Короленка
(36003, Полтава, вул.Остроградського, 2)
27. Сумський державний університет
(40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2)
28. Ужгородський національний університет
(88000, Ужгород, пл. Народна, 3)
29. Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна
(61006, Харків, майдан Свободи, 4)
30. Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(18000, Черкаси, бульвар Шевченка, 81)
31. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
(14012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2)
32. Чернігівський національний педагогічний університет ім.Т.Г.Шевченка
(14013, Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53)
33. Український інститут науково-технічної і економічної інформації
(03680, Київ, вул. Антоновича, 180)

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ СТАТЕЙ

Редакційна колегія журналу «Філософські обрії» приймає оригінальні, не опубліковані раніше наукові статті, які висвітлюють актуальні питання філософських наук. Статті, які надходять до редакційної колегії, не повинні одночасно перебувати на розгляді у будь-якому іншому журналі та не повинні бути опубліковані у інших виданнях у аналогічному або несуттєво зміненому вигляді.

Статті мають бути написані українською або англійською мовами. Редакційна колегія залишає за собою право здійснювати літературне редагування поданих статей та відхиляти статті, написані неграмотною мовою. Рекомендуємо дотримуватися такої класичної структури наукової статті: вступ; теоретико-методологічні основи дослідження (включно з аналізом останніх досліджень і публікацій); мета дослідження; опис методики дослідження та здобутих емпіричних даних; оцінка та обговорення результатів, висновки, список використаної літератури із **трансплітерацією**. У науковій статті інформацію необхідно подавати у наведеній нижче послідовності.

Обо'язково подається УДК та ORCID автора. Шифр за Універсальною десятиковою класифікацією (УДК) та ORCID автора має бути зазначено з вирівнюванням по лівому краю сторінки.

У інформації про автора (співавторів) статті необхідно зазначити ім'я та прізвище українською мовою, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи. Сфера наукових інтересів дописувача.

Назву статті потрібно подавати напівжирним шрифтом великими літерами з вирівнюванням по центру, без скорочень, зокрема літерних абревіатур. Назва статті повинна відображати зміст дослідження та відповідати його меті, науковим результатам і висновкам.

До кожної статті обов'язково додається резюме (до 3000 знаків з пробілами) та ключові слова (5-7 слів) українською та англійською мовами. Звертаємо увагу авторів на відмінність резюме (реферату) від анотації. Резюме повинно бути змістовним, стисло відображати короткий зміст статті (вступ, мета, задачі, методи, результати), не повторювати назву статті, не містити загальних фраз, не дублювати висновки. Резюме призначено виконувати функцію незалежного від статті джерела інформації. Резюме англійською мовою у вітчизняних виданнях, якщо статтю опубліковано українською мовою, є основним і, як правило, єдиним джерелом інформації щодо змісту статті для закордонних спеціалістів. Резюме повинне бути написано грамотною англійською мовою. Текст повинен бути зв'язним з використанням слів «отже», «більш того», «наприклад», «у результаті» тощо. («consequently», «moreover», «for example», «the benefits of this study», «as a result» etc.); бажано по можливості застосовувати активний, а не пасивний стан, тобто «The study tested», а не «It was tested in this study» (найчастіша помилка); слід застосовувати термінологію, яка характерна для іноземних спеціальних текстів. Необхідно додержуватися єдності термінології в межах резюме та основного тексту статті. Підготувати 5–8 ключових слів (словосполучень) Сукупність ключових слів повинна відповідати основному змісту статті, відображати тематику дослідження і забезпечувати його тематичний пошук. Ключові слова потрібно подавати у називному відмінку через крапку з комою. Резюме разом із ключовими словами необхідно друкувати шрифтом *Times New Roman* (курсивом).

Текст статті подається у текстовому редакторі Microsoft Word для Windows з дотриманням таких вимог: шрифт “Times New Roman Cyr” (розмір шрифту 14 пт), міжрядковий інтервал одинарний, поля – 2 см кожне, абзац – 1,25 см. Орієнтація – виключно книжкова.

Ілюстрації (рисунок) повинні бути виконані в растровому вигляді (розширення *.tif, *.jpg, *.gif, *.bmp) з роздільною здатністю не менше 300 dpi. Автори можуть самостійно вставити малюнки у текст, проте обов’язково подавати окремо файли малюнків, графіків, схем та ін. в електронному вигляді.

Таблиці повинні бути створені лише засобами Microsoft Word. Таблиці не повинні виходити за межі тексту, вирівнювання по центру. Кожна таблиця повинна мати порядковий номер, заголовок та супроводжуватися внизу посиланням на джерела. Те саме стосується рисунків.

Формули набираються у редакторі формул програми Word – «Microsoft Equation».

Кожна абрєвіатура вводиться у текст у дужках після першого згадування відповідного словосполучення.

Між ініціалом та прізвищем ставиться нерозривний пробіл (Ctrl+Shift+пробіл).

Викладати текст статті потрібно з дотриманням вимог до змісту. У тексті статті мають бути дотримані загальні правила цитування й посилання на використані джерела і вимоги Національного стандарту України **ДСТУ 8302:2015** “Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання” і міжнародного стилю цитування та посилання в наукових роботах **APA (APA STYLE)**. Сфера застосування – суспільні науки (соціологія, право, психологія, історія тощо) стиль передбачає використання посилань у тексті роботи щоразу, коли ви цитуєте джерело, будь то парафраз, цитата всередині рядка чи блокова цитата. Внутрішньотекстове посилання містить інформацію про: автора праці (редактора/укладача/назву цитованого джерела, якщо автор відсутній), що цитується, рік видання та сторінковий інтервал (номери сторінок, з яких наводиться цитата). Із оформленням цитат у тексті статті згідно з міжнародним стилем цитування **APA** та посилання в наукових роботах можна ознайомитися на сторінках 38-48 **Методичних рекомендацій “Міжнародні стилі цитування та посилання в наукових роботах”** офіційному сайті АПА <http://www.apastyle.org/>

Список використаних джерел (за Національним стандартом України **ДСТУ 8302:2015** “Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання” <http://lib.pnpu.edu.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>) розміщується в кінці роботи. Цитований матеріал наводиться в алфавітному порядку за прізвищем автора. Якщо матеріал не має автора, його необхідно розподілити за першою літерою його назви. Він надає інформацію, необхідну для того, щоб знайти і отримати будь-яке джерело, процитоване в тексті документа. Кожне джерело, процитоване в роботі, має з’явитися у списку використаних джерел. Так само, кожен запис у списку використаних джерел має бути згаданим в тексті роботи.

Кожен бібліографічний опис джерела починається з нового рядка з вирівнюванням по ширині без відступів. Якщо бібліографічний опис джерела займає

кілька рядків, тоді перший рядок опису вирівнюється по ширині без відступів, а наступні рядки мають «висячий відступ» (використовуйте клавіші Ctrl+T).

Бібліографічну інформацію (Список використаних джерел) слід наводити у такому вигляді:

Для книг, збірників, багатотомних видань, авторефератів дисертацій, електронних ресурсів та ін.

Гурська Л. І. Релігієзнавство : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : ЦУЛ, 2016. 172 с. (один автор)

Пилипенко С. М., Ярошенко О. М., Мороз С. В., Малиновська К. А. Укладення трудового договору: теоретико-прикладне дослідження : монографія. Харків : Юрайт, 2013. 288 с. (чотири автори)

Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Генеза, 2004. 736 с. (без автора, один упорядник)

Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба та ін. Київ : САМ. Т. 17. 712 с. (багатотомні видання)

Підготовка докторів філософії (PhD) в умовах реформування вищої освіти : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 5 б. жовт. 2017 р. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 216 с. (без автора)

Кулінич О. О. Право людини на освіту в Україні та конституційно-правовий механізм його реалізації : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.02. Маріуполь, 2015. 20с. (автореферат дисертації)

Нова українська школа : поради для вчителя / під заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Плеяди, 2017. 206 с. URL: <http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/NUSH-poradnyk.pdf>. (електронні ресурси)

Для статей з книг, багатотомних видань збірників, періодичних і продовжуваних видань, електронних ресурсів та ін.

Багалій Д. І. Український філософ Григорій Савич Сковорода. *Історія Слободської України*. Харків. 1993. С. 202-209. (частина книги)

Коновець С. В. Прекрасна людина, мудрий учитель, філософ і вчений. *Формальна і неформальна освіта у вимірах педагогіки добра Івана Зязюна*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Полтава, 5-6 берез. 2018 р. / НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова та ін. Полтава, 2018. С. 12-14. (з матеріалів конференц.)

Гардашук Т. Екологічна парадигма цивілізаційних трансформацій. *Філософська думка*. 2018. № 6. С. 101-117. (стаття з періодичного видання)

Короденко М. Український індекс наукового цитування. *Освіта України*. 2018. 18 черв. (№ 24). С. 10. (стаття з періодичного видання)

Наукове товариство ім. Шевченка. *Львів. Наук. б-ка. Ім. В. Стефаніка. НАН України*. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 1-7. (архівні документи)

Бросаліна О., Ігор Качуровський: Шлях над безоднею неминучості. До 100-річчя від дня народження. *Слово Просвіти*. 2018. 30 серп. 5 верес. (№ 35). С. 10-11. Рец. на кн.: Качуровський І. Спомини і постаті / упоряд. О. Бросаліна ; передм. І. Дзюби і О. Бросаліної. Київ : Кліо, 2018. 606 с. (рецензія)

References. *Транслітерований список використаних джерел*

Бібліографічні джерела кирилицею потрібно транслітерувати латиницею відповідно сучасних вимог до *української транслітерації* (Паспортна КМУ2010) <http://www.slovnuk.ua/services/translit.php> та *російської транслітерації* (<http://ru.translit.net/?account=zagranpasport>). Це сучасні стандарти транслітерації, які забезпечують однозначну двосторонню відповідність між символами кирилиці та латиниці та дозволяють відновити початковий варіант написання кириличного тексту навіть без знання мови оригіналу. Транслітерація та переклад бібліографічної інформації необхідні для адекватної індексації статей міжнародними наукометричними базами даних. References формується згідно вимог стандарту APA (<http://www.apastyle.org/>) не за нумерацією, а за алфавітом (латиниця).

Приклади бібліографічного опису кирилических (україномовних, російськомовних) джерел, оформлених у стилі APA

Книга: Автори транслітерація. (Рік видання). *Назва книги транслітерація* [Переклад назви книги англійською мовою]. Місто: Видавництво [зазначення мови книги].

Частина книги: Прізвище автора глави, Ініціали. (Рік видання). Назва глави транслітерація [Переклад назви глави англійською мовою]. In Ініціали Прізвище редактора або укладача, *Назва книги* [Переклад назви книги англійською мовою] (номер видання) (сторінковий інтервал). Місце видання: Видавництво [зазначення мови книги].

Книга за редакцією: Прізвище редактора, Ініціали. (Ред.). (Рік видання). *Назва книги транслітерація* : Підназва [Переклад назви книги англійською мовою]. Місце видання: Видавництво [зазначення мови книги].

Стаття з журналу: Автори транслітерація. (Дата публікації). Назва статті транслітерація [Переклад заголовка статті англійською мовою]. *Назва періодичного видання транслітерація* [Назва періодичного видання англійською мовою], Том (Випуск), Сторінка (и) [зазначення мови статті].

Автореферат або дисертація: Прізвище, Ініціали. (Рік). *Назва роботи транслітерація* [Переклад назви англійською мовою]. (Тип роботи з вказівкою наукового ступеня автора). Університет, в якому захищено дисертацію, Місто [зазначення мови джерела].

Матеріали конференцій: Прізвище, Ініціали. (Ред.). (Рік). *Назва матеріалів конференції транслітерація* [Переклад назви англійською мовою], Відомості про конференцію транслітерація. Місце видання: Видавництво [зазначення мови джерела].

З метою забезпечення можливості перевірки правильності оформлення списку використаних джерел та внесення змін до нього у разі виявлення неточностей чи помилок, редакційна колегія рекомендує авторам надсилати окремим файлом ідентичний **Список використаних джерел**, оформлений ДСТУ 8302:2015 “Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання” та **References**. Посилання на джерела у тексті статті можна робити тільки одним способом – круглі дужки (...). Внутрішньотекстове посилання містить інформацію про: автора праці (редактора/укладача/назву цитованого джерела, якщо автор відсутній), що цитується, рік видання та сторінковий інтервал (номери сторінок з яких наводиться цитата). Сторінковий

інтервал дозволяється не вказувати, якщо ви не наводите цитату, а висловлюєте якусь ідею чи посилаетесь на роботу в цілому. Наприклад: (Гардашук, 2018, с. 15). Обов'язково потрібно вказувати міжнародний цифровий ідентифікатор DOI (digital object identifier) для всіх процитованих джерел, для яких вони існують.

Обсяг статті (разом з резюме та списком літератури) повинен бути не меншим 2500 та не більшим 6000 слів.

Рукопис статті повинен містити такі елементи:

- **УДК, ORCID**
- **НАЗВА СТАТТІ** (англійською та українською мовами)
- **ПРИЗВИЩЕ** та **ім'я автора**(авторів), їх **місце роботи та сфера наукових інтересів** (англійською та українською мовами)
- **резюме** (англійською та українською мовами)
- **ключові слова** (англійською та українською мовами)
- основний текст статті (англійською або українською мовами)
- **Список використаних джерел**
- **References**. Транслітерований список використаних джерел

ПОДАННЯ СТАТТІ ДО РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Подання статті здійснюється у електронному вигляді на адресу електронної пошти **philos_obr@ukr.net**

- **рукопис статті** з усіма вказаними вище елементами;
- **відомості про авторів**, зокрема П. І. Б. всіх авторів, їх наукові ступені, вчені звання, місця роботи та посади, сфера наукових інтересів (українською та англійською мовами);
- контактна адреса електронної пошти, номер телефону;
- додаткові матеріали (малюнки, діаграми, графіки тощо) – за наявністю;
- **список використаних джерел**, оформлений **ДСТУ 8302:2015** “Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання”, та його транслітерацію – **References** (за вимогами APA).

Процедура розгляду публікацій

Головний редактор присвоює надісланій статті вхідний реєстраційний номер та переглядає її на предмет відповідності її змісту формальним вимогам до оформлення (відповідність тематиці журналу, форматування тексту, зміст та обсяг анотації, оформлення списку використаних джерел, грамотність мови статті, відповідність науковому стилю тощо). Крім того, здійснюється редакційна перевірка надісланих матеріалів на плагіат. У разі схвального рішення головний редактор передає статтю на рецензування. У випадку негативного рішення головний редактор може відхилити статтю або направити її на доопрацювання, при цьому датою надходження вважатиметься дата повторного надходження доопрацьованої статті.

ПРОЦЕС РЕЦЕНЗУВАННЯ

Усі статті, які надійшли до редакції науково-теоретичного часопису «Філософські обрії», підлягають рецензуванню.

– Головні редактори журналу визначають відповідність статті профілю журналу, вимогам до оформлення і направляють на рецензію членам редакційної колегії, а потім – незалежним експертам.

– До рецензування не залучаються фахівці, які працюють в тій же установі, де виконана робота.

– Термін рецензування в кожному окремому випадку визначається з урахуванням створення умов для максимально оперативної публікації статті. Максимальний термін рецензування – 1 місяць.

– Редакція дотримується політики рецензування «Double blind peer review». Листування з приводу результатів рецензування редакція видання не веде.

– У рецензії відображаються відповідно до встановлених вимог: загальний науковий рівень роботи; відповідність назви змісту статті; актуальність теми; наукова новизна; коректність цитацій і стан науково-довідкового апарату; обґрунтованість висновків і їх відповідність поставленій меті публікації; відповідність вимогам оформлення статті в науково-теоретичному часописі «Філософські обрії»; висновок рецензента про можливість публікації статті.

– Точка зору автора і його стиль рецензентами не оцінюються.

– Рецензія засвідчується в порядку, встановленому в установі, де працює рецензент.

– Якщо в рецензії на статтю є вказівка на її виправлення, вона направляється автору на доопрацювання.

– Стаття, не рекомендована до публікації, до повторного розгляду не приймається.

– Рішення про доцільність публікації після рецензування приймається головним редактором, а за необхідності – редколегією в цілому. Відповідальний секретар інформує автора і вказує передбачувані терміни публікації.

Відкликання статті

Редколегія залишає за собою право відкликати вже опубліковані статті, у яких було виявлено явні ознаки плагіату або інших порушень наукової етики. Перевірки на плагіат можуть здійснюватися редколегією як за власної ініціативи, так і у відповідь на повідомлення, заяви або скарги третіх осіб.

ВИДАВНИЧА ЕТИКА

Етичні правила для авторів, рецензентів та редакторів ґрунтуються на принципах, розроблених Комітетом з етики наукових публікацій – COPE.

Етичні правила для авторів

Автори повинні гарантувати оригінальність своїх досліджень і тексту статей. Забороняється подавати до журналу статті, які вже були опубліковані (або одночасно надіслані на розгляд до іншого журналу). У виняткових випадках автори можуть звернутися до редакції і пояснити причину для повторної публікації. Категорично не допускається одночасне подання однієї і тієї ж статті на розгляд до кількох журналів.

Автори зобов'язані вказати інформацію про усіх осіб і організацій, які у тій чи іншій формі сприяли проведенню дослідження, а також належним чином цитувати інші публікації, використані під час дослідження. Необхідно уникати будь-яких форм плагіату, дотримуватися чинного законодавства про охорону авторських прав. Будь-які матеріали, захищені авторським правом (особливо графічні матеріали, а також великі цитати), можуть відтворюватися у статтях тільки з письмового дозволу правовласника. Авторі повинні гарантувати, що методика і результати їх

дослідження належним чином представлені (для забезпечення можливості відтворення результатів іншими науковцями) і об'єктивно інтерпретовані. Необхідно чітко вказувати застереження до якості використаних емпіричних даних і методів. Будь-які фальсифікації під час виконання дослідницьких процедур та інтерпретації результатів є неприйнятними.

Всі особи, які внесли значний вклад у дослідження, в тому числі формулювання ідеї та мети дослідження, методичних підходів, виконання дослідження та інтерпретацію результатів, повинні бути вказані як співавтори. Якщо вклад інших осіб у дослідження є незначним, відповідну інформацію необхідно зазначити після основного тексту статті у розділі «Подяки». Необхідно вказувати усі джерела фінансування дослідження. Всі автори мають чітко заявити про фінансові або інші форми потенційних конфліктів інтересів, які можуть вплинути на результати дослідження чи їх інтерпретацію. Автор, який відповідає за листування з редакцією, несе відповідальність за належне формування переліку співавторів, а також за ознайомлення усіх співавторів з остаточною версією статті та схвалення ними статті до публікації.

Редакція може звертатися до авторів з проханням надати вихідні дані, використані для дослідження. Автори повинні забезпечити публічний доступ до таких даних на вимогу редакторів. Автори повинні зберігати дані, використані під час дослідження, протягом щонайменше 10 років.

У випадку виявлення автором у своїй статті, яка вже була опублікована, серйозної помилки, яка впливає на достовірність отриманих результатів і висновків, необхідно якнайшвидше повідомити про це редакцію журналу і запропонувати найбільш прийнятний у конкретному випадку варіант виправлення ситуації, наприклад, публікацію повідомлення про уточнення, відкликання або спростування статті.

Етичні правила для рецензентів

Завдання рецензентів – не лише допомогти редакції журналу у прийнятті рішення щодо можливості публікації статті, але також допомогти авторам поліпшити зміст статті та якість дослідження, що лягло у її основу.

З метою гарантування швидкого і неупередженого рецензування рецензенти повинні якомога швидше надати редакції підтвердження своєї компетенції у даній тематичі та можливість впоратися із завданням у встановлений термін.

Рецензенти зобов'язані зберігати конфіденційність отриманих матеріалів. Забороняється поширювати отримані для рецензування матеріали та проводити їх обговорення з будь-якими особами, окрім представників редакції журналу. При рецензуванні потрібно зберігати максимальну об'єктивність, чітко і зрозуміло обґрунтовувати свою аргументацію. Рецензенти зобов'язані повідомити редакцію про будь-які публікації, які не були належним чином процитовані авторами. Крім того, рецензент повинен повідомити редактора про усі випадки співпадіння тексту прийнятої до розгляду статті з текстом будь-яких інших публікацій.

Рецензент не має права використовувати інформацію, отриману під час розгляду статті, для особистих цілей, зокрема отримання будь-якої особистої вигоди. Рецензенти повинні відмовитися від рецензування у випадку наявності конфлікту інтересів, таких як співробітництво або конкуренція з будь-яким автором статті чи установою / організацією, у якій виконувалася робота або працює щонайменше один із авторів.

Етичні правила для редакторів

Редакція журналу несе відповідальність за рішення про публікацію статті. Рішення редакції є остаточним. Рішення редактора повинне ґрунтуватися на власному судженні про наукову значущість статті, а також відгуках рецензентів. Редакція журналу докладає усіх можливих зусиль для уникнення порушення авторських прав, плагіату або інших неправомірних дій авторів. При прийнятті рішення редакція керується виключно якістю статей. Категорично не допускається дискримінація авторів за ознакою громадянства, етнічної належності, статі, віросповідання, політичних поглядів, сексуальної орієнтації авторів тощо.

Редактори не можуть використовувати у власних цілях матеріали відхилених статей. Редактори повинні суворо дотримуватися правил анонімності, зокрема, гарантувати анонімність рецензентів. Крім того, редакторам не дозволено поширювати будь-яку інформацію про подані статті будь-яким особам за виключенням авторів, рецензентів, наукових консультантів і видавця.

Плата за публікацію

Оплата здійснюється за реквізитами, наданими автору разом із листом про остаточне узгодження тексту публікації відповідно до діючої у даний час тарифної сітки. Якщо автор не здійснює оплату протягом десяти робочих днів з дати відправлення листа редколегією, стаття знімається з публікації у поточному номері збірника. Після внесення оплати таку статтю може бути прийнято до друку у поточному або наступних номерах збірника.

Автори отримують право на публікацію своєї статті у електронній версії журналу, а також гарантовано отримують друкований примірник журналу «Філософські обрії» зі своєю публікацією. За бажанням автори можуть замовити додаткові друковані примірники журналу за додаткову плату.

Адреса редакції: 36003, Полтава, вул. Остроградського, 2.

Електронна версія журналу розміщена на сайті

<http://philosobr.pnpu.edu.ua>

E-mail: philos_obr@ukr.net

Тел. (0532) 52-59-08vv, 56-23-13.

Журнал входить до Переліку № 4 (додаток до Постанови Президії ВАК України від 9 лютого 2000 р., № 2–02/2, бюлетень ВАК України, № 2, 2000 р.), нового Переліку (Постанова Президії ВАК України від 18 листопада 2009 р., № 1–05/5, бюлетень ВАК України, № 12, 2009 р.) та наказу Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 р. № 1528 (додаток 11), що включаються до Переліку фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі «Філософські науки».

REQUIREMENTS AND SUBMISSION OF THE ARTICLES

The editorial board of the journal «Philosophical Horizons» receives the original, not previously published scientific articles which cover current issues of philosophy. The articles which are received by the editorial board should not simultaneously be under consideration in any other journal and should not be published in other publications in a similar or slightly modified form.

Articles should be written in Ukrainian or English. Editorial Board reserves the right to edit submitted articles and reject articles written in irrelevant language. We recommend you stick to this classical structure of the article: introduction; theoretical and methodological foundations of research (including analysis of recent research and publications); The aim of the study; description of the research methodology and empirical data obtained; assessment and discussion of results, conclusions, list of references of **transliteration**. In a scientific article, the information should be presented in the following sequence.

The code for the Universal Decimal Classification (UDC) and the author's ORCID must be submitted and aligned to the left edge of the page.

Information about the author (co-authors) of the article should contain: the first name (in full) and the last name (surname) in Ukrainian, academic degree, academic title, job title, place of work, research area of interests.

The title of the scientific article (bold, centered, large capitals) should be without abbreviations. The title of the article should correspond to the essence of the thematic contents of the material, according to the stated objectives, scientific results and conclusions.

Provide 5–8 keywords (phrases). The keywords range should correspond to the contents of the article, reflecting the research topic. The keywords will be used for indexing purposes. They should be given in the Nominative case and separated by a semicolon. The abstract and keywords should be typed in Times New Roman font (italics).

Each article should be attached with a summary (3000 characters with spaces) and keywords (5-7 words) in English and Ukrainian. Please note the difference between a summary (abstract) and annotations. The summary should be informative, concise display a summary of the article (introduction, purpose, objectives, methods, results), not to repeat the title of the article, does not contain common phrases, duplicate conclusions. Summary assigned to function independently of the paper sources. Summary in English in the national issues, if the article published in Ukrainian, is the main and usually the only source of information on the content of articles for foreign specialists. Resume must be written in English literate. The text must be in logical use of the word «therefore», «moreover», «like», «result» and so on. («Consequently», «moreover», «for example», «the benefits of this study», «as a result» etc.); preferably possible to use active rather than passive, ie «The study tested», rather than «It was tested in this study» (the most common mistake); the terminology which is essential for foreign special texts should be used. It is necessary to follow the convention in terms within the summary and main text of the article.

The article is submitted in text editor Microsoft Word for Windows with the following requirements: font «Times New Roman Cyr» (size 14 pt), single line spacing, margins – 2 cm each paragraph – 1.25 cm. Orientation – only portrait .

Illustrations (figures) should be performed in a raster format (extension *.tif, *.jpg, *.gif, *.bmp) with a resolution of 300 dpi. Authors may insert their own images

in the text, but they must submit separate files of pictures, graphs, charts and others electronically.

Tables should be made only by means of Microsoft Word. Tables should not go beyond the text, centered. Each table should have a serial number, title and below accompanied citing sources, eg, «Folding the materials [1].» The same applies to drawings.

Formulas are typed in formulas editor program Word – «Microsoft Equation».

Each abbreviation introduced in the text in brackets after the first mention relevant phrases.

Between the initials and surname refers breaking space (Ctrl + Shift + Space).

The text of the article should be presented in compliance with the content requirements. The text of the article must comply with the general rules of citation and references to the sources used, the requirements of the State Standard of Ukraine DSTU 8302: 2015 “Information and documentation. Bibliographic Reference. General Terms and Rules of Compilation”, and International Style of Citation and Reference in research APA (APA STYLE). The APA style is most commonly used to cite sources within social sciences (Sociology, Law, Psychology, History, etc.). It involves the use of references in the text of the manuscript each time you cite a source in the form of paraphrase, an in-line or a block quotation. The in-text reference contains information about: the author (editor / compiler / the title of the cited source, if the author is not named), the cited year, the year of publication and the page interval (page number(s) from which the citation is given). The design of citations in the text of the article in accordance with the international style of citing ARA and references in scientific papers can be found on pages 38–48 of the Guidelines “International Citation Styles and References in Scientific Works” on the official APA website <http://www.apastyle.org/>

List of references (in accordance with National Standard of Ukraine DSTU 8302: 2015 “Information and documentation. Bibliographic Reference. General Terms and Rules of Compilation” <http://lib.pnpu.edu.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>) is placed at the end of the article.

The cited references are arranged in alphabetical order by the surname of the first author. If the author is not named, the reference must be listed by the first letter of its title. It provides the information needed to locate and retrieve any source cited in the text of the document. Each work cited in the manuscript should appear in the list of references. Similarly, each reference entry should be mentioned in the text of the article.

Each bibliographic record begins a new line, justified text, with no indent. If the bibliographic description of the source occupies several lines, then the first line of the description is justified without indents, and the following lines have a “hanging indent” (use the keys Ctrl + T).

Bibliographic records (List of references) should be given as follows:

References to books, collections, multivolume editions, abstracts of dissertations, electronic resources, etc.

Gurska L. I. Religious Studies : textbook. 2nd ed., revised. and ext. Kyiv : TCUL, 2016. 172 p. (single author)

Pylypenko S. M., Yaroshenko O. M., Moroz S. V., Malynovska K. A. Conclusion of an Employment Contract: Theoretical and Applied Research : monograph. Kharkiv : Yurayt, 2013. 288 p. (four authors)

Political Science Encyclopedic Dictionary / editor V. P. Horbatenko. 2nd ed., reworked. and add. Kyiv : Genesis, 2004. 736 p. (the author is not named, one compiler)

- Encyclopedia of Modern Ukraine / editor : I. M. Dziuba and others. Kyiv : SAM. V. 17. 712 p. (multivolume editions)
- Training of Doctors of Philosophy (PhD) in the Context of Higher Education Reforming : materials of all-Ukrainian scientific-practical conf., Zaporizhzhia, 5–6. Oct. 2017. Zaporizhzhia: ZNU, 2017. 216 p. (the author is not named)
- Kulynych O. O. Human Right to Education in Ukraine and Constitutional and Legal Mechanism of its Implementation : author's ref. dis .. cand .. Law Science : 12.00.02. Mariupol, 2015. 20 p. (dissertation abstract)
- New Ukrainian School : a Guide for Teachers / under the general. editor N. M. Bibik. Kyiv : Pleiady, 2017. 206 p. URL: <http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/NUSH-poradnyk.pdf>. (electronic resources)
- Reference to articles from books, multi-volume editions of collections, periodicals and continuing editions, electronic resources, etc.
- Bahalii D. I. Ukrainian Philosopher Hryhorii Savych Skovoroda. History of Sloboda Ukraine. Kharkiv, 1993. P. 202–209. (part of the book)
- Konovets S. V. A Wonderful Man, Wise Teacher, Philosopher and Scientist. Formal and Non-Formal Education in the Dimensions of the Pedagogy of Good by Ivan Ziaziun : proceedings of intern. scientific-pract. conf., Poltava, 5–6 March, 2018 / NAPS of Ukraine, Inst. education and adult education, Poltava. V. G. Korolenko Nat. Ped. University, M. P. Dragomanov Nat. Ped. University and others. Poltava, 2018. P. 12–14. (from conference proceedings)
- Hardashuk T. Ecological Paradigm of Civilizational Transformations. Philosophical Thought. 2018. № 6. P. 101–117. (article from a periodical)
- Korodenko M. Ukrainian Index of Scientific Citation. Education of Ukraine. 2018. 18 June. (№ 24). P. 10. (article from a periodical)
- Scientific Society. Shevchenko. Lviv. Science V. Stefanyk lib. Them. NAS of Ukraine. F. 1. Box. 1. Folder. 78. P. 1–7. (archival documents)
- Brosalina O., Ihor Kachurovskyi: The Path Over the Abyss of Inevitability. To the 100th Anniversary of His Birth. The Word of Enlightenment. 2018. 30 Aug. – Sept. 5. (№ 35). P. 10–11. Review on the book: Kachurovsky I. Memories and Figures / ed. O. Brosalina; foreword I. Dziuba and O. BrosalinoI. Kyiv : Clio, 2018. 606 p. (review)

References. Transliterated list of sources

Bibliographic sources in Cyrillic should be transliterated into Latin in accordance with modern requirements for Ukrainian transliteration (Passport (CMU 2010)) <http://www.slovnnyk.ua/services/translit.php> and Russian transliteration (<http://ru.translit.net/?account=zagranpassport>). The mentioned documents are modern transliteration standards that provide an unambiguous two-way correlation between the Cyrillic and Latin characters and allow you to restore the original version of the Cyrillic text even without knowing the language of the original. Transliteration and translation of bibliographic information are necessary for adequate indexing of articles by international scientometric databases. References are formed according to the requirements of the APA standard (<http://www.apastyle.org/>) not by numbering, but by alphabet (Latin).

Examples for bibliographic description of Cyrillic (Ukrainian, Russian) sources, designed in APA style

Book: Author(s) in transliteration. (Year). Book title transliterated [Title of the book translated in English]. City: Publisher [indication of the original language of the book].

Chapter in a book: The author's Last Name, Initial(s). (Year). Chapter title transliterated [Translation of the chapter title into English]. In Initials Last name of the editor or compiler, Title of the book [Title of the book translated in English] (edition number) (page interval). City: Publisher [indication of the original language of the book].

Book edited by: Editor's Last Name, Initials. (Ed.). (Year). Book title transliterated : Subtitle [Title of the book translated in English]. City: Publisher [indication of the original language of the book].

Article in a periodical: Authors' Last Names, Initial(s) transliteration. (Date of publication). Article title transliterated [Article title translated in English]. Title of the periodical transliterated [Title of the periodical translated in English], Volume (Issue or number), Page(s) from–to [indication of the language of the article].

Abstract, thesis and dissertation: Last Name, Initials. (Year). Title of work transliterated [Title translated in English]. (Type of work with indication of the author's degree). University where the dissertation was defended, City [indication of the original language].

Conference proceedings: Last Name, Initials. (Ed.). (Year). Conference title transliterated [Conference title translated in English], Information about the conference transliteration. City: Publisher [indication of the original language].

In order to verify the correctness of the list of references and make changes to it in case of inaccuracies or errors, the editorial board recommends that authors send a separate file identical to List of references, issued according to DSTU 8302: 2015 "Information and documentation. Bibliographic Reference. General Terms and Rules of Compilation" and References. References to sources in the text of the article can be introduced only with a signal phrase that includes the author's last name followed by the date of publication in parentheses (...). The in-text link contains information about: the author of the research (editor / compiler / title of the cited source, if the author is not named), the cited year, the year of publication and the page interval (page numbers from which the citation is given). It is allowed not to indicate the page interval if you do not quote, but express an idea or refer to the work as a whole. For example: (Hardashuk, 2018, p. 15). Be sure to provide an international digital object identifier (DOI) when available.

The volume of the article must be between 2500 and 6000 words maximum (including abstracts and bibliography).

The manuscript should contain the following elements:

- **UDC** (Universal Decimal Classification Index), **ORCID**
- **TITLE OF THE ARTICLE** (in English and Ukrainian)
- The last name (surname) and name of the author(s), the place of work followed by information about the research area of interests (in English and Ukrainian)
- Abstracts (in English and Ukrainian)
- Keywords (in English and Ukrainian)
- Main body of the article (in English or in Ukrainian)
- List of references (according to the State Standards of Ukraine 8302:2015)
- References. (Transliterated list of sources used)

SUBMISSION OF THE ARTICLE TO THE EDITORIAL BOARD

To publish an article, please send an e-mail to philos_obr@ukr.net

- the manuscript of the article designed according to the above requirements;
- information about the authors in Ukrainian and English, containing the following data: last name(s), first name(s), academic degree, academic title, position(s), indication of the structural unit and institutional affiliations of all the contributors.

- contact information: e-mail, telephone number.
- supplementary materials (drawings, diagrams, graphs, etc.) – if available;
- List of references, issued by DSTU 8302: 2015 “Information and documentation.

Bibliographic Reference. General Terms and Rules of Compilation”, and its transliteration i. e. References (according to the requirements of the ARA).

Processing of publications

Chief editor sent the article assigns incoming registration number and review it for compliance with formal requirements of its content to the design (matching the subject of the magazine, text formatting, content and abstract, design list of sources, literacy language articles matching scientific style, etc.). Besides, the editorial board reviews submissions for plagiarism. If a decision is approved the chief editor sends the article to review. In the case of a negative decision by the chief editor the article can be rejected or sent back for revision, and the registration date of the article will be the date of next submission.

THE REVIEW PROCESS

All articles submitted to the editors of scientific and theoretical journal «Philosophical horizons» are to be reviewed.

- The head editors of the journal determine the compliance of the article to the target of the journal, as well as to the requirements for formatting and send them to be reviewed by the members of the editorial board, and then to the independent experts.

- The review process does not involve professionals who work in the same institution where the work was performed.

- The term for the review process in each case is determined by the conditions for the most rapid publication of the article. The maximum term of the review process is about 1 month.

- The editorial board follows the policy of reviewing «Double blind peer review». The editorial board does not correspond about the results of the review.

- The review displays the overall level of scientific work according to the requirements; analyses if the title of the article matches the content; states the relevance of the topic; a scientific innovation; the correct citation and the state of scientific reference system; the validity of the findings and their compliance to the aim of publication; compliance with design articles in scientific and theoretical journal «Philosophical horizon»; the conclusion of the reviewer about the possibility of publishing the article.

- The opinion of the author and his style is not rated by reviewers.

- The review of the article is certified according to the institution where reviewer works.

- If the review of the article is with the indication on the further article correction, it is sent to the author for revision.

- The article which is not recommended for publication is not accepted for reconsideration.

- A decision about the expediency of publication after peer review is approved by the head editor, and if it is necessary by the editorial board.

Executive Secretary informs the author and indicates the expected timing of the publication

Article rejection

The Editorial Board reserves the right to withdraw already published articles where obvious signs of plagiarism or other violations of academic ethics were found. Check for

plagiarism can be implemented as an editorial board on its own initiative and in response to the notification, application or complaint of third parties.

PUBLISHING ETHICS

Ethical guidelines for authors, reviewers and editors based on principles developed by the Ethics Committee publications – COPE.

Ethical Guidelines

Authors must guarantee the authenticity of their research and text articles. It is forbidden to submit earlier published articles (or simultaneously submitted for being review to another journal). In exceptional cases, authors can refer to their explanation of the reason for re-publication.

Authors are required to provide information about all persons and organizations that in one way or another contributed to the study, and properly cite other publications used in the study. Avoid any forms of plagiarism to be complied with applicable regulatory documents about copyright protection. Any material protected by copyright (especially graphics and great quotes) can be performed only according to the written permission. Authors should ensure that the methods and results of their research are properly investigated (to allow referring to the results for other researchers) and objectively interpreted. It is important to warn about indication of the quality of the used empirical data and methods. Any fraud during the execution of research procedures and interpretation of results is unacceptable.

All persons who have made significant contributions to the study, including the formulation of ideas and research objective, methodical approaches, implementation and interpretation of research results should be listed as co-authors. If the contribution of others in the study is small, relevant information is necessary to be indicated after the main text of the article under «Thanks.» It is necessary to indicate all sources of funding research. All authors should state clearly the financial or other forms of potential conflicts of interest that may affect the results of the study or their interpretation. Author are responsible for correspondence with the editors as well as they are responsible for the proper formation of the list of sponsors, as well as review of all co-authors of the final version of the article and the approval of their articles for publication.

Editors may request the authors to provide the raw data used for the study. Authors must provide public access to such data at the request of the editors. Authors must retain data used in the study for at least 10 years.

In the case of the author in his article that has already been published, a serious error, which affects the reliability of the results and conclusions must quickly inform the editorial board and offer the most appropriate in a specific case solutions to a situation such as the publication of notice of clarification, withdrawal or retraction of the article.

Ethical guidelines for referees

The task of the reviewers is not only to help the magazine in the decision on the possibility of publishing the article, but also help authors improve quality content of the articles and studies that lay at its foundation.

In order to ensure prompt and impartial review, reviewers should be amended to provide the quickest confirm their competence in this subject and to cope with the task in time.

Reviewers are required to maintain the confidentiality of submissions received. Do not distribute received for review materials and conduct their discussions with any

persons other than members of the magazine. It is necessary to maintain maximum of objectivity, and to be capable clearly and in a comprehensive way to prove the argument. Reviewers must inform the editors of any publications that were not properly cited by the authors. In addition, the reviewer must inform the editor about all cases which match the text of the article to review the text of any other publications.

Reviewer shall not use information obtained during the review article for personal purposes, including obtaining any personal benefit. Reviewers must abandon review in case of conflict of interest, such as cooperation or competition with any article the author or institution / organization which carried out the work or works at least one of the authors.

Ethical guidelines for editors

The editorial board is responsible for the decision to publish the article. Editorial decision is final. Editor's decision should be based on their own judgment about the scientific significance of the article and the comments of reviewers. Editors make every possible effort to avoid copyright infringement, plagiarism or other misconduct authors. When deciding wording guided solely by the quality of articles. It is not allowed to discriminate the authors as for their nationality, ethnicity, gender, religion, political views, sexual orientation, and so on.

Editors can not use for their own purposes materials of the rejected articles. Editors should strictly observe the rules of anonymity, in particular, to guarantee the anonymity of reviewers. In addition, editors are not allowed to distribute any information about submitted articles to any persons other than the authors, reviewers, consultants and scientific publisher.

Fee for publication

Payment is done according to the information given to the author, together with the letter of the text of the final publication approval. If the author does not pay within ten working days of sending a letter to the editorial board, the article will be rejected to be published in the current issue of the journal. After the payment the following article can be accepted for publication in the current or future issues of the journal.

Authors are entitled to publish their articles in the electronic version of the journal, and are guaranteed to get a printed copy of the journal «Philosophical Horizons» with their publication. At the request of authors can order additional printed copies of the journal for an additional fee.

Editorial address: 36003, Poltava, st. Ostrogradskogo, 2.

The journal posted online

<http://philosobr.pnpu.edu.ua>

E-mail: philos_obr@ukr.net

Tel. (0532) 52-59-08, 56-23-13.

The journal is included to the List number 4 (addition to SAC Ukraine Presidium Decree of February 9, 2000 p., № 2-02 / 2, Bulletin of SAC Ukraine, №2, 2000) New List (SAC Ukraine Presidium Decree of 18 November 2009 g., № 1-05 / 5 bulletin SAC Ukraine, №12, 2009) and the Ministry of Education and Science of Ukraine of 12.29.2014 p. №1528 (annex 11) included in the list of professional editions of Ukraine, where the results of dissertations for the degree of doctor and candidate of sciences in the field of «Philosophy» can be published.

ISSN 2075-1443 (Print)
ISSN 2412-2335 (Online)

Наукове видання

ФІЛОСОФСЬКІ ОБРІЇ

Науково-теоретичний журнал

Випуск 46

Відповідальний науковий редактор ***П. А. Кравченко***

Технічний редактор ***А. М. Голощанова***

Дизайн ***В. М. Бровко***

Верстка ***В. М. Бровко***

Підписано до друку 26.01.2023 р. Формат 60x84/16

Папір офсетний. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 9,1 Обл.-вид. арк. 9,5

Наклад 100 прим. Зам. № 1356

Віддруковано в ПНПУ імені В. Г. Короленка
36003, м. Полтава, вул. Остроградського, 2

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
серія ДК № 3817 від 01.07.2010 р.

ISSN 2075-1443 (Print)
ISSN 2412-2335 (Online)

Scientific publications

PHILOSOPHICAL HORIZONS

Scientific-theoretical journal

Issue 46

Responsible science editor ***P. A. Kravchenko***

Editing done ***A. M. Holoshchapova***

Design ***V. M. Brovko***

Layout ***V. M. Brovko***

Signed for publication 26/01/2023 p. Format 60x84/16
Offset Paper. Offset.

Nominal printing pp. 9,1. Registry-publ. pp. 9,5
The circulation of 100 copies. Order Number 1356

Printed in PNPУ named after Korolenko
36003, m. Poltava, str. Ostrogradskogo, 2

Certificate of registration of subject publishing into the state register
DK series number 3817 from 01.07.2010.